

BIOGRAPHY | biografie

Maarten Van Den Driessche is dr. engineer architect. Currently he works as a postdoctoral research assistant and as a lecturer at the Department of Architecture & Urban Planning of the University of Ghent and as a lecturer in architectural theory at The University College for Sciences and Arts KUleuven Ghent and Brussels.

Maarten studied architecture at the University of Ghent (B) and at l'Ecole d'Architecture de Paris-la-Villette (F) – Erasmus Exchange. In november 2009 he submitted his PhD on the 'Architecture of the Educational Complex in the Belgian Context (1842-1972)'

As a student he was second laureate of the RENOSCRIPTO 1998 student awards for the renovation and revitalisation of the built patrimony, with his first year project: a temporary accommodation for 5 guest professors at the site of the Kantienberg in Ghent. He received the brick prize 2002 with his graduation project 'Forum for Music, Performace and Dance' at the Waalse Krook, in Ghent. This project was selected for the 'ARCHIPRIX INTERNATIONAL 2003. Worlds Best Graduaton Projects. Architecture + Urban Design + Landscape architecture'. In 2009 he obtained a fellowship at Akademie Schloss Solitude, Stuttgart (D) (jury: Beatriz Colomina, Philip Ursprung). His work was exhibited in Tielt, Ghent, Istanbul, Leuven & Stuttgart.

Maarten is collaborator of Labo A at the University of Ghent, and he is member of the research unit 'Architectural History and Theory', and coordinator of the unit 'Design Theory and Architectural Practice'. His scientific research is situated in the field of Architectural Theory, Criticism and Design Methodology, with a special interest in the typology of semi-public buildings and design practice. He was editor of several books and journals. He published articles on architectural design and related issues in A+, Archis, OASE, Werk, Bauen + Wohnen, DWR, Paedagogica Historiae, etc.

Maarten Van Den Driessche is doctor in de ingenieurswetenschappen: optie architectuur. Momenteel is hij werkzaam als postdoctoraal onderzoeksassistent aan de vakgroep architectuur en ruimtelijke planning, Universiteit Gent en als docent architectuurtheorie aan de hogeschool voor Wetenschap en Kunst: Sint-Lucas Gent & Brussel.

Maarten studeerde architectuur aan de 'Universiteit Gent' (B) en aan 'UP 6 - l'Ecole d'Architecture de Paris-la-Villette' (F) - Erasmusprogramma. November 2009 verdedigde hij zijn doctorale scriptie met als titel 'De architectuur van het schoolcomplex in de Belgische context 2009-2010'

Als student werd hij tweede laureaat van de studentenprijs RENOSCRIPTO 1998 prijs voor de renovatie en revitalisatie van het bouwkundig patrimonium met een ontwerp voor een gastenverblijf voor 5 professoren op de Kantienberg Gent, de baksteenprijs 2002 met hun eindproject (i.s.m. Nathalie Van Hulle) 'Forum voor Muziek en Dans', Waalse Krook, Gent. Dit project werd eveneens geselecteerd voor de 'ARCHIPRIX INTERNATIONAL 2003. Worlds Best Graduaton Projects. Architecture + Urban Design + Landscape architecture'. In 2009 verkreeg een stipendium aan Akademie Schloss Solitude, Stuttgart (D) (jury architectuur: Beatriz Colomina; hoofd van de jury: Philip Ursprung). Zijn studentenwerk werd tentoongesteld in Tielt, Gent, Istanbul. Na 2009 nam hij met eigen werk deel aan tentoonstellingen in Leuven & Stuttgart en was hij medecurator van een tentoonstelling in Riga.

Maarten is medewerker van Labo A aan de Universiteit Gent en lid van de onderzoeksgroep 'Theorie en Geschiedenis van de Architectuur' en van de onderzoekscel 'Ontwerptheorie en architectuurpraktijk'. In die hoedanigheid werkte hij aan of coördineerde hij onderzoeksprojecten in opdracht van openbare opdrachtgevers: steden en gemeenten, de Vlaams Bouwmeester, IWT, Agentschap voor Socio-Cultureel Werk van de Vlaamse Gemeenschap, enzovoort. Zijn wetenschappelijk onderzoek situeert zich in het domein van de architectuurtheorie, de kritiek, ontwerpmethodologie en het architectuuronderwijs, met een bijzondere interesse voor gebouwtypologieën en semi-openbare programma's.

Samen met een onderzoeksteam van de universiteit Gent maakte hij: Verschaffel, Van Den Driessche, e.a. (2006) 'De school als ontwerpogave. Schoolarchitectuur in Vlaanderen 1995-2005'. Hij was vormgever en medeauteur van Verschaffel, Van Den Driessche, Philippe Vander Maren (2004) 'Charles Vandenhove Gemeentehuis Ontmoetingscentrum Ridderkerk'. Hij publiceerde over het architectuurontwerp en gerelateerde onderwerpen in Archis, OASE, Werk, Bauen + Wohnen, DWR, A+, Paedagogica Historiae, Journal of the History of Education, etc., was gastredacteur van themanummers van architectuurtijdschriften en schreef talloze hoofdstukken in boeken.

GENERAL | algemeen

1.1 PERSONALIA

Maarten Van Den Driessche, dr. ir. arch.

Geboren te | Born in: 03/04/1979 KORTRIJK
Gehuwd met | Married with: Nathalie Van Hulle 21/10/2006
Kinderen | Children: Marthe ° 07/05/2008 |
Norman °11/07/2011
Contact: Meerhem 143, BE-9000 Gent
[m]: +32 (0)475 54 69 32
[t]: +32 (0)9 245 95 00
[f]: +32 (0)9 245 95 00

Vakgroep Architectuur & Stedenbouw, Universiteit Gent
Cel Theorie & Geschiedenis | *Unit Theory & History of Architecture*
Cel Ontwerptheorie & architectuurpraktijk | *Unit Theory of Design & Architectural Practice*

J.-Plateastraat 22, BE-9000 Gent

[@]: maarten.vandendriessche@UGent.be

Faculteit Architectuur, KULeuven

Campus Gent - Brussel

Hoogstraat 51, BE-9000 Gent

Paleizenstraat 65-67, BE-1030 Brussel

[@]: maarten.vandendriessche@kuleuven.be

1.2 HUIDIGE POSITIE | CURRENT POSITIONS

Docent architectuurtheorie

Lecturer in Architectural Theory (30%)

University College of Art & Sciences, Sint-Lucas Ghent/ Brussels

Hoogstraat 51, BE-9000 Gent

Paleizenstraat 65-67, BE-1030 Brussel

Research Assistant (70%)

University of Ghent - Department Architecture & Urban Planning

J. Plateastraat 22, BE-9000 Gent

1.3 DIPLOMA'S & ONDERSCHIEDINGEN | EDUCATION & HONORS

(a) Education

- ASO Latijn-Wiskunde, Juli 1998, (Heilige Familie Instituut, Hulstplein, 8700 Tielt)
- Burgerlijk Ingenieur Architect | Master in Civil Engineering: Architecture, Juli 2002 (University of Ghent, Department of Architecture & Urban Planning, J. Plateaustraat 22, 9000 Gent), met grote onderscheiding | with great distinction
- Doctor in de Ingenieurswetenschappen: architectuur | Doctor in Engineering: architecture, November 2009 (Universiteit Gent, Vakgroep Architectuur en Stedenbouw, J. Plateaustraat 22, 9000 Gent)
Titel: *'De architectuur van het scholencomplex (1852-1972). Analyse van het scholenbouwdiscours, iconografie van het schoolgebeuren, interpretatie van het schoolontwerp'* |
Promotor | Supervisor: prof. Bart Verschaffel
Commissie | Jury: Prof. Rik Vandewalle (UGent), Prof. Jan Masschelein (KULeuven), Prof. Michael Astroh (Ernst Moritz Arndt Universität Greifswald), Prof. Paul Smeyers (UGent, PPW), Prof. Hennie De Schepper (UGent), Prof. Emiel De Kooning (UGent), Prof. Guy Châtel (UGent), Prof. Maarten Delbeke (UGent).

(b) Honors, Grants, Prizes | Onderscheidingen, Beurzen en Prijzen

- stipendium at Akademie Schloss Solitude, Stuttgart, Germany (Head of the Jury: Philip Ursprung; Juror of Architecture: Beatriz Colomina)
Residency fellow period 2009-2011
- selection *'ARCHIPRIX INTERNATIONAL 2003. World's Best Graduation Projects. Architecture + Urban Design + Landscape architecture'* with master project in architectural design: "Forum for Music, Performance and the Visual Arts" (collaboration with Nathalie Van Hulle)
- *BAKSTEENPRIJS 2002*: national student prize 2002 (Belgian Brick Federation) with master project in architectural design: "Forum for Music, Performance and the Visual Arts" (collaboration with Nathalie Van Hulle)
- 2° PRIZE 'KBC Bank en Verzekering' - *RENOSPECTO 1997*
nationale studentenprijs voor de renovatie en revitalisatie van het architectuurpatrimonium.

1.4 ALGEMENE PROFESSIONELE ACTIVITEITEN | GENERAL PROFESSIONAL ACTIVITIES

- Guest Professor RISEBA Riga, intensive semester course 'Introduction in Architectural Culture' Bachelor 1 - Erasmus Teaching Staff Mobility [november 2013]
- Assistent Professor Architectuurontwerp I, UGent, Vakgroep Architectuur & Stedenbouw [oktober 2013-...]
- Gastprofessor Artesis Hogeschool Antwerpen [september 2010-augustus 2013]
- Lid GUST (Ghent Urban Studies Team) [maart 2012-...]
- Onbezoldigd zaakvoerder, medewerkend echtgenoot Motief Architecten (Nathalie Van Hulle, Maarten Van Den Driessche) [augustus 2010-augustus 2013]
- Docent Architectuurtheorie | Lecturer in Architectural Theory, Luca Ghent-Brussels [september 2010-...]
- Assistent Professor Ontwerptheorie, UGent, Vakgroep Architectuur & Stedenbouw [september 2010-september 2013]
- Medewerker Labo A | Collaborator Labo A, UGent, Vakgroep Architectuur & Stedenbouw [september 2010-...]
- Fellow, Akademie Schloss Solitude, Stuttgart [april 2010- september 2010]
- Doctor-Assistent, UGent, Vakgroep Architectuur & Stedenbouw [januari 2010-...]
- Freelance architectuurcriticus [oktober 2002 -...]
- Onbezoldigd medewerker, ir. arch. Nathalie Van Hulle [oktober 2002-december 2009]
- Assistent, UGent, Vakgroep Architectuur & Stedenbouw [oktober 2002 - december 2009]

1.5. HUIDIGE PROJECTEN (NET AFGEROND, LOPEND OF GEPLAND) | CURRENT PROJECTS *februari 2013 - februari 2014*

- aquisitie + projectleider
i.s.m. Eva De Bruyn, Prof. Bart Verschaffel
LCI - toekomst van lokale culturele infrastructuur
Ontwerpend Onderzoek i.o.v. Agentschap Socio-Cultureel Werk, Vlaamse Gemeenschap - oplevering februari 2013 | presentatie kabinet Schauvlieghe juli 2013 | mogelijk vervolg als pilootproject Vlaams Bouwmeester
- organisatie + moderator debat
i.s.m. prof. Dirk De Meyer, dlk
Het grote Ontwerpdebat
6 maart 2013
voorbereiding debat + organisatie lezingen: Jan Masschelein (KULeuven) en Wim van den Bergh (RWTH Aachen)

- subsidiedossier + inhoudelijke sturing (opdracht, lezingenprogramma, randprogramma) + scenografie + praktische organisatie
i.s.m. Eva de Bruyn, Nathan Van Den Bossche

Jokerweek 2013 Feest in Suburbia -

25 maart 2013 - 29 maart 2013

lezingenprogramma: Prof. Alexander d'Hooghe (MIT), Prof. Arno Brandhubler (Academy of Fine Arts, Nuremberg - Akedemie c/o), Jan Rothuizen, Prof. Peter Aeschbacher (Pennsylvania State University), Leonard Streich (ETH), André Kempe, ...

www.architectuur.ugent.be/jokerweek/2013/

- lokale partner, archiefonderzoek, auteur tentoonstellingsfolder
i.s.m. Manten Devriendt (Riga), Jonas Apers, prof. Dirk De Meyer

Henry van de Velde Adventures in Riga

Riga Art Nouveau Museum, Riga - juni, augustus 2013

Universiteitsbibliotheek, Gent - 19 oktober tot 20 december 2013

- redactie / boekproject GUST

Midsize City

Bart Keunen, Bart Verschaffel, Michiel De Haene, Bruno Notteboom,
e.a.

project is lopende

- organisatie + inhoudelijke coördinatie + scenografie -
i.s.m. Wim Cuyvers, Tijn Vanmeirhaeghe, Pieter d'Haeseleer, Christoph de Prest, Inge Ellewaut

Achteraf Bovenom - eindejaarstentoonstelling 2013

1 juli tot 4 juli 2013

- redactie - i.s.m. dlk, Bram Vandemoortel, Thomas Cantraine

Achteraf Bovenop vakgroep Architectuur & Stedenbouw 2012-2013

A&Sbooks ISBN 9789076714424

release november 2013

- aquisitie + projectleider

i.s.m. Maarten Liefoghe, prof. Guy Châtel

Musea voor hedendaagse kunst in Vlaanderen - Hoe/wat/waar? - de m hka casus - Scenarioanalyse - Ontwerpend Onderzoek i.o.v. Team Vlaams Bouwmeester

looptijd 15 januari tot 15 juli

- projectleider tentoonstellingsproject

projecties# 4 - LCI.deco.deco.deco

De Singel - Antwerpen

voorjaar 2015

i.s.m. prof. Guy Châtel

SCIENTIFIC ACTIVITY | Wetenschappelijke activiteit

2.1. DOCTORAAL ONDERZOEK | DOCTORAL RESEARCH

In het doctoraat, met de titel '*De architectuur van het scholencomplex (1852-1972). Analyse van het scholenbouwdiscours, iconografie van het schoolgebeuren, interpretatie van het schoolontwerp*' wordt onderzocht op welke manier het schoolgebouw zich tot het schoolprogramma verhoudt. De blik waarmee we de problematiek van de schoolarchitectuur benaderen, is deze van de ontwerper.

Promotor: prof. dr. Bart Verschaffel

Jury: Prof. Jan Masschelein, Prof. Michael Astroh, Prof. Paul Smeyers, Prof. Hennie De Schepper, Prof. Emiel De Kooning, Prof. Guy Châtel, Prof. Maarten Delbeke.

Onderzoeksthema's: architectuurgeschiedenis, architectuurtheorie, ontwerptheorie, type-gebouwen, modellenboeken, het schoolprogramma, hygiëne, pedagogie, geheugenarchitectuur, alledaagsheid.

E:

'The architecture of the Educational Context in the Belgian Context (1842-1972)'

Supervisor: prof. Bart Verschaffel

jury: Prof. Jan Masschelein, Prof. Michael Astroh, Prof. Paul Smeyers, Prof. Hennie De Schepper, Prof. Emiel De Kooning, Prof. Guy Châtel, Prof. Maarten Delbeke

research topics: Architectural History, Architectural Theory, Design Methodology, Building Types, semipublic architectural programmes, school, hygiene, pedagogy, memory architecture, the everyday

2.2. ONDERZOEKSPROJECTEN LABO A | RESEARCH PROJECTS (LABO A)

• MASTERPLAN DPSA, Kortrijk/ Studie m.b.t. de vestiging van scholengroep in binnenstedelijke gebied

Opdracht: Haalbaarheidsstudie, masterplan ter voorbereiding van projectdefinitie DBFM-operatie in de scholenbouw

Budget: 54.054,00 eur (incl. overhead, excl. BTW) €

Opdrachtgever: vzw Broelkant Patrimonium (Algemeen Directeur Geert Timperman)

Wetenschappelijk Verantwoordelijke: Prof. Guy Châtel

Looptijd: 2010-2011

Projectteam: Guy Châtel (senior onderzoeker - senior ontwerper), Maarten Van Den Driessche (senior onderzoeker - aquisitie), Kris Coremans (landschapsarchitect, ontwerper), Stefanie Donnée (assistent-ontwerper), Tine Bulcaen (administratie, projectcoördinatie)

• DE RUIMTE VAN DE SCHOOL.: CONTEXT / INSTRUMENT / OPERATIES /
BOUWSTENEN / GEVALLEN

Opdracht: Evaluatie- & redactieopdracht i.v.m. masterplannen in de scholenbouw

Opdrachtgever: Vlaams Bouwmeester, Ministerie voor Bestuurszaken

Budget: 21.175 euro + 30.250 euro

Wetenschappelijk Verantwoordelijke: Prof. Guy Châtel

Looptijd: 2009-2011

Projectteam: Guy Châtel (fase 1 & 2), David Schmitz, Wouter Willems (fase 1), Maarten Van Den Driessche (Aquisitie + fase2), Bart Verschaffel (fase 2), Tine Bulcaen (projectcoördinatie)

Uitkomst onderzoek: onderzoeksrapport & ontwikkeling methodologisch apparaat

• LCI - TOEKOMST VAN LOKALE CULTURELE INFRASTRUCTUUR (CULTURELE CENTRA,
GEMEENSCHAPSCENTRA, ONTMOETINGSCENTRA, OPENBARE BIBLIOTHEKEN,...)

Opdracht: Verkennend onderzoek met betrekking tot de toekomst van de lokale culturele infrastructuur

Budget: 66.079,7 eur (incl. overhead, incl. BTW)

Opdrachtgever: Agentschap Socio-cultureel Werk voor Jeugd en Volwassenen, ministerie van Cultuur, Media & Sport | Locus vzw steunpunt lokaal cultuurbeleid

Wetenschappelijk Verantwoordelijke: Prof. Bart Verschaffel

Looptijd: april 2012- februari 2013

Projectteam: Prof. Bart Verschaffel, dr. Maarten Van Den Driessche (projectcoördinatie + aquisitie), Eva De Bruyn, Sofie De Vriendt, Tilke Devriese
Wetenschappelijk Team: prof. Guy Châtel, prof. Maarten Delbeke, prof. Michiel De Haene, dr. arch. Wouter Van Acker

Stuurgroep: leden uit verschillende overheidsinstanties, cultureel veld en bibliotheekwezen

• MUSEA VOOR HEDENDAAGSE KUNST IN VLAANDEREN - HOE/WAT/WAAR?
- DE M HKA CASUS

Opdracht: Scenarioanalyse M HKA Krimp, Status quo Groei

Budget: 31.944 € eur (incl. overhead, incl. BTW)

Opdrachtgever: Vlaams Bouwmeester, Ministerie voor Bestuurszaken

Wetenschappelijk Verantwoordelijke: Prof. Guy Châtel

Looptijd: januari 2014-juni 2014 (fase 1)

Projectmedewerkers: Maarten Van Den Driessche (coördinatie + aquisitie), Maarten Liefoghe (projectleiding), Stefaan Vervoort, Roel Griffioen, Birgit Cleppe, Laurent Liefoghe

Wetenschappelijk Team: prof. Guy Châtel, prof. Steven Jacobs, prof. Wouter Davidts

Stuurgroep: Bart De Baere, Arjan Oosterman, Luc Tuymans, Bart Verschaffel, Marina Laureys, Wouter van ploey, Peter Swinnen

2.3. WETENSCHAPPELIJKE PUBLICATIES | SCIENTIFIC PUBLICATIONS

* ARTIKELS / HOOFDSTUKKEN IN BOEKEN | ARTICLES / BOOK SECTIONS

- (a1) J. Tondeur, Ellen De Bruyne, M. Van Den Driessche, Suzanne McKenney, D. Zandvliet (2014) 'Agency of the spatial classroom layout: The influence of technology.' in: *Journal of Computer Assisted Learning* - under review
- (a1) M. Van Den Driessche 'The Unrealized Project for a Musée Populaire by Charles Buls (1874): The Decline of a Classical Educational Ideal?' in: *History of Education (Sources & Interpretations section)* – under review
- (a4) M. Van Den Driessche (2014) 'XDGA_160 EXPO'. in: *De Witte Raaf Ondertussen*, nr. 167, januari-februari 2014, pp. 9-11
- (b2) M. Van Den Driessche, N. Van Hulle (2013) *3 architectural drawings, means to provoke thought [replica of a nineteenth century building – part III]* in: Jørgen Dehs, Martin Weihe Esbensen, Claus Peder Pedersen (ed.) *When Architects and Designers Write, Draw, Build, ? a PhD. Essays on Architecture and Design Research*. pp. 86-100
- (b2) M. Van Den Driessche (2012) 'Verstoring, middel tegen Gewenning. Wim Cuyvers' leraarskamer in de Zwarte Zusterstraat.' In: Sterken S., Heynickx R., Schoonjans Y. (Ed.) (2012). *Tekenen en betekenen. Opstellen over het architectuurinstituut Sint-Lucas, 1862-2013*. Leuven: Leuven University Press.
- (b2) M. Van Den Driessche (2012) 'De opkomst van de 'open school': pedagogische denkbeelden, ruimtelijke modellen' in: Elke Hoornaert, Koen De Langhe, e.a. (ed.) (2012) *School in de stad, stad in de school*. Brussel: ASP - forthcoming
- (b2) M. Van Den Driessche, N. Van Hulle 'Solitude outside the castle – "Every School I Ever Went To ... (Tribute to Mike Kelley)" #9' Juliane Beck ed. (2012) *Jahrbuch Akademie Schloss Solitude 2010-2011*, pp.164-165
- (b2) M. Van Den Driessche (2011) 'Basisschool voor Buitgewoon Onderwijs, Herentals' in: Mil De Kooning, Christophe Van Gerrewey (2011) *Stéphane Beel Architects: New Works & Words*. Tiel: Lannoo, pp.90-91
- (b2) M. Van Den Driessche, Van Hulle N. (2011) 'Replica construction of a Nineteenth century University Building PartI & PartII' in: Jan Masschelein, Maarten Simons (eds.) *Curating the European University. Exposition and Public debate*. UPL in context – Studia Paedagogica #45, pp. 121-136
- (b2) M. Van Den Driessche (2011) 'Afterthought. Scriptwriters not architects' in: 51N4E (2011) *Double or Nothing* London: AA publishers, n.p.
- (a3) M. Van Den Driessche (2010) 'Skola - laiks un telpa starp majam un pasuali' in: *Latvijas Architektura* 91, 2010 Oktobris/Novembris, pp.18-19
- (a3) M. Van Den Driessche (2010) 'Skola ka pilsebuivnieckssks jautajums' in: *Latvijas Architektura* 91, 2010 Oktobris/Novembris, pp.90-93
- (b2) M. Van Den Driessche (2010) "De speelruimte van het ontwerp : basisschool Sint-Ursula, Laken, Tom Thys en Adinda Van Geystelen i.s.m. Bureau Bouwtechniek" in: Vandemarliere e.a. (eds.) *Jaarboek Architectuur Vlaanderen 08-09*, pp.322-329
- (m) M. Van Den Driessche (2009) 'Nauwkeurig lezen, precies manipuleren als middel om gelegenheden te grijpen' web-artikel in het kader van '1 op 1' op uitnodiging van Vlaams Architectuur Instituut
- (a1) M. Van Den Driessche (2009) 'School/ Temps et Espaces Pédagogiques

[Essay Review]’ in: Paedagogica Historiae, Volume 45, Issue 4 & 5 August 2009, pp. 685 – 688

- (b2) M. Van Den Driessche, B. Verschaffel (2009) ‘De Wereld op en rond het Schereplein’ in: Eleonoor Jap Sam, Theo Kupers, e.a. (ed.) ‘De Wereld op Zuid : bouwen aan een brede school’ Jap Sam Books: Heijningen, pp. 126-131

Voor 2009

- (b2) M. Van Den Driessche, (2008) “De relatieve autonomie van de (school) architectuur en de complexe werking van de historische tijd” in: Jaarboek voor de geschiedenis van opvoeding en onderwijs van de Belgische Nederlandse Vereniging voor de Geschiedenis van Opvoeding en Onderwijs, Assen: Van Gorcum, pp.109-125

- (b2) M. Van Den Driessche (2008) “De schaalniveaus van de schoolarchitectuur. De omgeving, het domein, het gebouw en de kamers van de school.” In: *De school als Bouwheer. Gids voor kwaliteitsvolle schoolarchitectuur*, Wolter-Plantyn, Mechelen, ISBN 13 – 9789030193579, pp.51-66

- (b2) M. Van Den Driessche (2007) “From the body to the environment – the transformation of an architectural ideal” in: Balducci Valter and Bica Smaranda (ed.) *Architecture and Society of the Holiday Camps. History and perspectives*. Editura orizonturi univesitare, Timsoara, pp.141-149, ISBN- 978-973-638-341-0

- (a2) M. Van Den Driessche (2007) “The journey of Children...” / “De tocht van de kinderen” in: *OASE*, 72 2007, pp.72-97 (peer reviewed)

- (a3) M. Van Den Driessche (2007) “Redactioneel” / “Editorial” in: *OASE* 72, *Back to school*, pp.2-5

- (a2) M. Van Den Driessche, J. Declerck (2006), “Play for real. Architektur als Rollenspiel: 51N4E und das Kulturzentrum LAMOT™ in Mechelen / Play for real. Architecture as Role Play.” In: *Werk, Bauen + Wohnen*, 1|2 2006, pp. 14-21

- (b2) M. Van Den Driessche (2006) “ ‘Vreemde’ droomkastelen aan de Belgische Kust. Vier studentenprojecten.” Opname tentoonstellingscatalogus Casino Knokke-Heist

- (a3) M. Van Den Driessche (2004), “Wat ná het feest? De verbouwing van de Brusselse Beursschouwburg door DHP- en B-architecten” / “What about after the Celebration? The Brussels Beursschouwburg remodelled by B-architecten and DHP-architecten.” In: *Archis*, 3/2004, pp. 110-114.

- (a3) M. Van Den Driessche (2003), “School Maken in Vlaanderen” in: *A+*, n°193, pp. 52-61.

- (a3) M. Van Den Driessche (2003), “Michelangelo Pistoletto & Cittadellarte &” in: *De Witte Raaf*, n°106/ november 2003, pp.39-41.

- (a4) M. Van Den Driessche, E. Dekoning (1999) “Nationale Architectuurwedstrijd Renospecto 1998, categorie Departementen. Tijdelijk verblijf voor 5 gastprofessoren.” In: *Renospecto*, n°16, pp.42-43.

- (a4) M. Van Den Driessche, N. Van Hulle (2002) “Forum voor Beeld & Muziek.” in: *Bouwen met baksteen. Studentenprijs 2002 / Construction en Pierre Cuite. Prix des Etudiants 2002*, jrg. 33, 2002, pp.28-29.

*BOEKEN EN TIJDSCHRIFTEN | BOOKS & JOURNALS

(b1) Boeken auteur of coauteur

- Thomas Cantraine, Bram Vandemoortel, Maarten Van Den Driessche (red.) Achteraf Bovenop. Gent: A&S-books - ISBN 9789076714424
- K. Borret, et. al. *De school als Bouwheer. Gids voor kwaliteitsvolle schoolarchitectuur*, Wolter-Plantyn, Mechelen, ISBN 13 – 9789030193579
- M. Van Den Driessche, B. Verschaffel, (ed.) (2007) *De school als Ontwerpopgave. Recente Schoolarchitectuur in Vlaanderen 1995-2005* A&S/ books / Vlaamse Gemeenschap - Team Vlaams Bouwmeester, ISBN 9076143312, D/2006/8734/6; - second print 850 expl.
- M. Van Den Driessche, B. Verschaffel, (ed.) (2006) *De school als Ontwerpopgave. Recente Schoolarchitectuur in Vlaanderen 1995-2005* A&S/ books / Vlaamse Gemeenschap Team Vlaams Bouwmeester, ISBN 9076143312, D/2006/8734/6; - First print 1.400 expl.
- B. Verschaffel, M. Van Den Driessche, Ph. Van Der Maren (fotografie) (2005) *Charles Vandenhove. Gemeentehuis Ontmoetingscentrum Ridderkerk*. A&S/ books, ISBN 9076714258, D/2005/8745/2

(b3) tijdschriften als editor:

- M. Van Den Driessche, M. Devriendt (2010) (eds.) *Latvijas Architektura. Skolas Flandrija*. Nr. 91, Oktobris/Novembris 2010
- M. Van Den Driessche (guest editor), LAGAE Johan Lagae, Mechthild Stuhlmacher (januari 2007) “Back to School” *OASE/ independant Journal for Architecture*, #72 – 2007, ISSN 0169-6238, ISBN 978-90-5662-583-2

* PROCEEDINGS

(c1) artikels in proceedings van wetenschappelijke congressen, niet begrepen in vorige rubrieken | *Proceedings of Scientific conferences, not included in the publications mentioned above.*

- (c1) M. Van Den Driessche, N. Van Hulle (2012) ‘Metis. weak thought in a contemporary design practice as opposed to strong theories’ - proceedings *Theory by Design. Architectural Research made explicit in the Teaching Design Studio*. Conference in Antwerp – 29-31 October 2012

Voor 2009

- M. Van Den Driessche (2005) “Drawing, (Building), Writing”. In: *Nethca Conference: The Unthinkable Doctorate*. WENK/ Hogeschool voor Wetenschap en Kunst, pp. 300-306
- M. Van Den Driessche, M. Fouquet (2005) “Het studiehuis en het verdwijnen van de school/architectuur.” Opgenomen in de proceedings *-9th Joint Doctoral Seminar - Theory and History of Architecture*, Universiteit Gent. 1 december 2005.
- M. Van Den Driessche (2004) “Projectvoorstel kleuterschool en basisschool/

Wim Cuyvers. Analyse van de inzet van het schetsontwerp voor de school 'de mote' – Ieper 2003” opgenomen in de proceedings – *6th Joint Doctoral Seminar* – Theory and History of Architecture, Katholieke Universiteit Leuven. 15 maart 2004.

* ONDERZOEKSRAPPORTEN | RESEARCH REPORTS not included in previous documents

- M. Van Den Driessche, B. Verschaffel, e.a. (2013) *Lokale Culturele Infrastructuur. Raden naar de toekomst van de Culturele Centra, Ontmoetingscentra, Bibliotheken* – februari 2013

(publicatie over het onderzoeksproject LCI is in voorbereiding en moet verschijnen bij de opening van de tentoonstelling LCI.deco.deco.deco. in deSingel)

- G. Châtel, M. Van Den Driessche (2011) *De ruimte van de school. Context/ Instrumentarium/ Operaties/ Bouwstenen/ Gevallen* – research report commissioned by team Vlaams Bouwmeester – mei 2011

2.4 ANDERE | OTHER SCIENTIFIC ACTIVITIES

* VOORDRACHTEN OP INTERNATIONALE CONGRESSEN EN ONDERWIJSINSTELLINGEN | LECTURES AT INTERNATIONAL CONFERENCES OR INVITED LECTURES AT FOREIGN INSTITUTES

- M. Van Den Driessche 'Historiografie van de onaangepaste kunstschool' lezing + leesseminarie departementale studiedag Sint Lucas Antwerpe, KdG Hogeschool, AVK 's Hertogenbosch, 17 januari 2014

- M. Van Den Driessche 'The iconography of an ideal classroom plan, Alternative reading strategies?' ECER / EERA 2013 Istanbul: The histories of education - 9-13 september - Istanbul - chair: Prof. Pieter Verstraete,

- M. Van Den Driessche 'Knowledge transfer in the international congresses of 'school hygiene (1880-1920), The hidden imaginary of body measures in hygiene treatises.' *ISCHE - international standing conference for the history of education* Geneva Switzerland, June 27-30, 2012, Session: International and universal exhibitions, Chair: Klaus Dittrich

- M. Van Den Driessche 'Herinneringen aan de 'School als Wereld' - Bedenkingen, topologische elementen, literaire fragmenten' Lunchlezing Bouwakademie Rotterdam – 2011-09-23

- M. Van Den Driessche 'The unrealized project for a *Musée Scolaire* (1865-1875) by Charles Buls. The decline of a classical educational ideal' EERAA / ECER 2011 - Histories of Education, 2011-09-15, Chair: Ian Grosvenor

- J. Tondeur, M. Van Den Driessche, E. De Bruyne 'From a singular projection to multiple screens. The influence of ICT in the Flemish class rooms.' EERAA / ECER 2011 – ICT in the classroom, 2011-09-15

- M. Van Den Driessche 'OO Ugent - Werking labo A, (labo S, COtAp,...) *Studiedag ontwerpend onderzoek - Provinciale Hogeschool Limburg*, 2011-06-08

- M. Van Den Driessche 'the architectural drawing, a means to provoke thought' *When architects and designers write| draw| build?... a PhD*, Aarhus School of

Architecture, 2011-05-06

- M. Van Den Driessche “De school als wereld: lokaal, gebouw, domein, omgeving” – Studiedag «School een wereld op zich – Mevrouw Meyer » - Almere, Donderdag 11 november, 2010
- M. Van Den Driessche “Child as a figure of thought” «Internal Presentation – Akademie Schloss Solitude» lecture series, Tuesday, 25th of May 6 pm
- M. Van Den Driessche “Habituation, inhabitation and habitat” «lecture series Staatliche Akademie der Bildenden Künste Stuttgart -Klasse Entwerfen Architektur und Städtebau - Prof. Dipl.-Ing. Andreas Quednau, Stuttgart 3th of July, 6 pm
- M. Van Den Driessche “Habituation, inhabitation and habitat” «Critical Intimacy Sessions – Akademie Schloss Solitude» lecture series, Tuesday, 25th of May 6 pm

Voor 2009

- M. Van Den Driessche, “The situational theory of architectural typology” «Politics of Designing» Conference, September 18-20, 2008 - Copenhagen royal academy of fine arts, the school of architecture
- M. Van Den Driessche, “The typology of the Jesuit College in Rome” ‘Public Buildings. Part II’ Conference Utrecht , 11-14 June 2008
- M. Van Den Driessche “De tijd van het architectuurproject. Het schoolgebouw, het schoolregime, het schoolgebeuren” bijdrage studiedag BNVGGOO, 14 maart 2008, De Uithof, Utrecht
- M. Van Den Driessche ““From the body to the environment – the transformation of an architectural ideal” Symposium: le Colonie di Vacanza. Tra Storia, Conservazione e Progetto. Bellaria (I), Pallazzo di Turismo, 22-23 ottobre 2007
- M. Van Den Driessche, “Het studiehuis en het verdwijnen van de school/ architectuur.” JDS 9: Joint Doctoral Seminar – Theory and History of Architecture, Universiteit Gent, Gent, december 2005.
- M. Van Den Driessche, “Drawing, (Building), Writing” Nethca Colloquium: the Unthinkable Doctorate Sint-Lucas Brussels, april 2005.
- M. Van Den Driessche, “Project proposal for a nursery and primary school by Wim Cuyvers”, presentatie op de zesde Joint Doctoral Seminar – Theory and History of Architecture, Katholieke Universiteit Leuven, Leuven, 6 maart 2003.

(c) Mondelinge voordrachten op nationale symposia en studiedagen

- M. Van Den Driessche, “De Braunschool en de Jezüieten in Gent” KVIV, februari 2010, Braunschool: lezing voor het KVIV
- M. Van Den Driessche “De Typologie/ Topologie van de school. 9 elementen.” - oktober 2008, Bijloke Concertzaal, 9000 Gent: Lezing in het kader van studiedag Studio Open School
- M. Van Den Driessche “Het schooldomein als Ontwerpopgave” – 16 april 2008, Campus Drie Eiken, Universiteit Antwerpen, Studiedag - ‘Op weg naar een kwaliteitsvolle schoolarchitectuur’ Organisatie: Wolters Plantyn, Universiteit Antwerpen en het Centrum voor Nascholing CNO van de Universiteit Antwerpen
- M. Van Den Driessche “De Brede School in politiek-institutionele ruimte” – 30

november 200 Universiteit Antwerpen. Lezing in het kader studiedag 'De brede school: een altijd passende jas' organisatie VAI, UA, Coresta Group.

- M. Van Den Driessche "De Typologie/ Topologie van de school. 9 elementen."

- oktober 2007, Aula Volderstraat 9, 9000 Gent: Lezing in het kader van studiedag Studio Open School

- M. Van Den Driessche "Kunstwereld en de wereld van de school" Dag van de Cultuureducatie 23 januari 2007, Canon Cultuurcel onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap, KVS Brussel

- M. Van Den Driessche, "The typology of the school site and school architecture in Belgium", mondelinge toelichting bij poster op het vijfde Joint Doctoral Seminar – Theory and History of Architecture, Universiteit Gent, Gent, 6 maart 2003.

(c) postermededelingen op congressen en symposia.

- posterpresentatie 'De topologie/typologie van het schoolgebouw, posterpresentatie 8ste FIRW-Doctoraatsymposium, oktober 2007.

- posterpresentatie 'Typology of the School Building and the School Complex', posterpresentatie 6de FIRW-Doctoraatsymposium, oktober 2005.

- posterpresentatie 'Drawing < Building > Writing', Nethca conference 'The Unthinkable doctorate', april 2005.

- posterpresentatie 'The typology of the school site and school architecture in Belgium' op het vijfde Joint Doctoral Seminar – Theory and History of Architecture, Universiteit Gent, Gent, oktober 2003.

- posterpresentatie 'The typology of the school site and school architecture in Belgium', posterpresentatie op het vierde FTW PHD Symposium, Universiteit Gent, Gent, december 2003.

(d) lezingen, andere

- " 'Vreemde Droomkastelen aan de Belgische Kust. 4 studentenprojecten voor het casino te Knokke.' Lezing op vraag van Archipel, naar aanleiding van tentoonstelling wedstrijdprojecten – oktober 2005.

- "Tekenen, bouwen, schrijven. Over architectuurkritiek." Lezing op vraag van DLK – maart 2005

- "Popocini & Lootens. Het atelier in het kunstonderwijs – tussen programma en bouwtypologie." Lezing in het kader van de Jokerweek ('de Werkplek') – februari 2005

2.5 WETENSCHAPPELIJKE DIENSTVERLENING | SCIENTIFIC SERVICE

(a) organisatie studiedagen, workshops, summerschool, studiereizen

- organisatie lezingprogramma jokerweek - Prof. Dr. Alexander d'Hooghe (associate professor and director of the MIT Center for Advanced Urbanism), Prof. Arno Brandhubler (Brandhubler+, Lehrstuhl für Architektur und Stadtforschung, universität Nurnberg), Jan Rothuizen (illustrator, beeldend kunstenaar), Leonard Streich (Something Fantastic/ Belgrad, lecturer at ETH Zürich), Prof. Dr. Peter Aeschbacher (Associate Professor at the Pennstate College of Arts & Architecture) en Ing. Arch. André Kempe (Director of Atelier Kempe Thill, Rotterdam).
- organisatie ontwerpdebat UGent 6 maart 2013: lezing prof. Wim VandenBergh, prof. Jan Masschelein
- studiereis naar Refuge Wim Cuyvers, Saint-Claude, 6 februari tot 9 februari 2011
- lid wetenschappelijk en organiserend comité Joint Doctoral Seminar 19, 23 december 2010, J. Plateaustraat 22, BE-Gent
- Chair & organisatie Juniorsymposium 'Het model: voorbeeld of denkfiguur' – Simon Stevin Zaal Universiteit Gent - Jozef Plateaustraat 22 - Gent, oktober 2010
- Organisatie Summerschool 'Studio Open School' - augustus 2009
- Organisatie Kickoff 'Studio Open School' – 26-27 september 2008; Tentoonstelling, Lezingenprogramma, Workshops georganiseerd door Ugent en Team Vlaams Bouwmeester
- lid organisatiecomité symposium 'De brede school: een altijd passende jas' Vai, Coresta Investing Group – 30 november 2007
- Organisatie studiedag Kickoff 'Studio Open School' – 21 oktober 2007; Lezingenprogramma, Workshops voor 7 architectuuropleidingen, 450 architectuurstudenten, georganiseerd door Ugent en Team Vlaams Bouwmeester

(b) externe jury's of gastbegeleider andere onderwijsinstellingen:

- Gastjurylid ArteZ Hogeschool voor kunsten Arnhem - studio 'Scholen voor Brussel West'
- Gastjurylid Faculté d'Architecture ULg- projet Master 1/ Master 2 - Fabienne Courtejoie, Bernard Deffet, Pierre de Wit
- Gastbegeleider Rotterdamse Academie voor Bouwkunst - Theo Kuypers, Jeroen Schippers, septemer 2011
- Gastbegeleider en jurylid Masterproef Interieurarchitectuur – Artesis hogeschool AJ 2011-2012
- Extern Jurylid 'Scholen Van Morgen' AG real estate - bundel 02, gunningsproject. Campus 'De Tichelarij' – Sint-Truiden – november 2011
- Gastbegeleider en jurylid Masterproef Interieurarchitectuur – Artesis hogeschool AJ 2010-2011
- Extern Jurylid Open Oproep 17; Lagere School Boom, team Vlaams Bouwmeester / GO! – februari 2010

- Extern Jurylid Staatliche Akademie der Bildenden Künste Stuttgart -Klasse Entwerfen Architektur und Städtebau - Prof. Dipl.-Ing. Andreas Quednau – juli 2010
- Extern Jurylid Open Oproep 16 – mei 2009, team Vlaams Bouwmeester/ GO!, K.A. Zottegem
- Extern Jurylid Open Oproep 15 – februari 2009, team Vlaams Bouwmeester / GO!, 2 scholen Mol en Lier
- Extern jurylid Open Oproep 14 - , team Vlaams Bouwmeester, Basisschool Zemst

(c) aanwezigheid studiedagen, denktanks, redactieraden

- Lid Denktank ‘transitie lokale openbare bibliotheek’ op uitnodiging van Locus (Vlaamse steunpunt voor bibliotheken, cultuur- en gemeenschapscentra en lokaal cultuurbeleid), [juni 2012- januari 2013]
- Expertengroep ‘Scholenbouwatlas’ (onderzoek TUDelft o.l.v. Dolf Broekhuizen i.o.v. Atelier Rijksbouwmeester), [2012 - april 2014]
- Oprichting CREATE (kenniscentrum in de schoot van PPW, dr. Jo Tondeur, prof. Martin Valcke) i.f.v. I.W.T.-project ‘school van de toekomst’
- Extern Expert kwaliteitscommissie Scholen van Morgen, AG Real Estate COPiD, Brussel
- Expertinterview Geert Leemans, Agion (Agentschap Gesubsidieerde Infrastructuur Onderwijs), i.f.v. de beleidsevaluatie “Bouwen voor School en Samenleving” oktober 2011, Gent
- lid reflectiegroep publicatie ‘De school als bouwheer. Gids voor kwaliteitsvolle schoolarchitectuur.’ (januari 2006-april 2008)
- lid reflectiekamer Vlaams Bouwmeester ‘Inhaaloperatie Scholenbouw’. (december 2005-2007)
- lid VAI denktank ‘School Maken in Vlaanderen.’ (april 2005- augustus 2005)

(d) andere

- Curator LCI - Projecties #4, deSingel Antwerpen, Forthcoming
- Curator Eindejaarstentoonstelling UGent VA&S ‘Achteraf - Bovenom’/ Organisatie: Wim Cuyvers, Maarten Van Den Driessche, Pieter d’Haeseleer, Tijn Vanmeirhaeghe + Begeleiding Thomas Cantraine, Bram Vandemortel, redactie tentoonstellingscatalogus ‘Achteraf - Bovenop’ A&S-books
- Commissaris, tentoonstelling ‘Henry van de Velde. Adventures in Riga’ - Latvijā Architektūras Muzejs ism Manten De Vriendt, Dirk De Meyer (/ Boekentoren UGent (19 oktober - 20 december 2013)
- Commissaris, tentoonstelling Schoolarchitectuur in Vlaanderen: Flami Skolu Architektura - Latvijā Architektūras Muzejs
- Jokerweek 2013 ‘Feest in Suburbia’ - Organisatie: Eva De Bruyn, Nathan Van Den Bossche, Maarten Van Den Driessche
- Commissaris, tentoonstelling Schoolarchitectuur in Vlaanderen: Flami Skolu Architektura - Latvijā Architektūras Muzejs
- Basisopleiding Docenten – Permanente Vorming Universiteit Gent januari – februari 2010

voor 2009

- Gastredacteur OASE #72
- Coördinatie, vormgeving en redactie AndS-publicatie, 'Charles Vandenhove. Gemeentehuis Ontmoetingscentrum Ridderkerk.' (juni – oktober 2005)
- Deelname reflectiegroep 'RedStarLine Memorial' (mei – juni 2005)
- Extern Adviseur Nieuwbouwproject Popocini & Lootens – Sint Lukas Brussel
- Coördinatie AndS-books oktober 2002 – maart 2005.
- Co-promotor masterproef Pedagogische Wetenschappen - Ellen De Bruyne
- Extern Jurylid Open Oproep 16 – mei 2009, team Vlaams Bouwmeester/ GO!, K.A. Zottegem
- Extern Jurylid Open Oproep 15 – februari 2009, team Vlaams Bouwmeester / GO!, 2 scholen Mol en Lier

Voor 2009

- Extern jurylid oef. 2 Barch.III (titularis Prof. Dirk Demeester)
- Extern jurylid Open Oproep 14 - , team Vlaams Bouwmeester, Basisschool Zemst
- Co-promotor + extern jurylid ontwerpthesis Jelle Geraerts (VUB)

EDUCATION | Onderwijs

3.1. PROMOTORSCHAP SCRIPTIES

2012-2013

UG, VA&S

- Jolein Bergers, Dirk Somers Het sterven en de stad: een alternatieve funeraire architectuur als ontwerpogave (Promotor: prof. Dirk Somers; Co-promotor dr. Maarten Van Den Driessche) - Masterproefprijs Ontwerpen VA&S
- Margo Van Den Berge 'Asielcentra in België: een actuele ontwerpogave. (Promotor Maarten Van Den Driessche, Co-promotor prof. Bart Verschaffel)
- Jolies Devloo "Cohousing in Vlaanderen, Een onderzoek naar de inpassing van een alternatieve woontypologie in de Vlaamse wooncultuur. (Promotor: Freddie Floré, Co-Promotor Maarten Van Den Driessche)

2011-2012

UG, VA&S

- Letitsja Ceulemans, *De Onaangepaste Stad van Luc Deleu. Een analyse van het beeldmateriaal* – Ugent / Promotoren: prof. dr. Bart Verschaffel en dr. ir.-arch. Maarten Van Den Driessche
- Pieter-Jan Cierkens, *De architectuuropleiding aan de Gentse academie voor schone kunsten in de vroege negentiende eeuw*, Ugent / Promotoren: dr. ir.-arch. Maarten Van Den Driessche en prof. dr. Bart Verschaffel - Masterproefprijs Theorie & Geschiedenis VA&S
- Sofie Devriendt, *De architectuurtekening. Een analyse van het gebruik van de tekening bij hedendaagse Vlaamse architecten*, Ugent / Promotoren: prof. dr. Bart Verschaffel en dr. ir.-arch. Maarten Van Den Driessche
- Cedric D`haese, *De 19e eeuwse herenwoning als ontwerpogave. Burgerlijke wooncultuur in Gent en haar banlieue*, Ugent / Promotoren: dr. ir.-arch. Freddie Floré en dr. ir.-arch. Maarten Van Den Driessche

2010-2011

UG, VA&S

- Xavier Becquart, *Het belang van parameters in de herkenning van architecturale types*, Ugent, Promotoren: prof. dr. Bart Verschaffel en prof. dr. Ronald De Meyer
- Laurens Busschaert, *Architectuurtypologie: de herbestemming van het Justitiepaleis van Brussel als gerechtsgebouw*, Ugent, Promotor: prof. dr. Bart Verschaffel, Begeleiding: dr.ir.-arch. Maarten Van Den Driessche
- Nele De Raedt, *Stadscultuur en publieke ruimte in Rome: Campo de Fiori / Piazza Farnese*
Promotoren: prof. dr. Bart Verschaffel en dr. ir.-arch. Maarten Van Den Driessche
- Sophie Iannello, *De mijnsite van Winterslag: realisatie van een utopisch model?* Ugent, Promotoren: prof. dr. Bart Verschaffel en dr. ir.-arch. Maarten Van Den Driessche
- Julie Quisquater, *Oxymoronische strategieën in de persoon, het werk en de theorie van Rem Koolhaas-OMA*, Ugent / Promotoren: prof. dr. Bart Verschaffel en dr. ir.-arch. Maarten Van Den Driessche
- Elise Schautteet, Een ontwerpmatig onderzoek van de architectuurtypologie

van de gesloten afdeling in psychiatrische instellingen, Ugent / Promotoren: prof. dr. Bart Verschaffel en dr. ir.-arch. Maarten Van Den Driessche

- Dorien Stoffels, *Herbestemming van infrastructuur en netwerken: de premetro van Charleroi*, Ugent / Promotoren: prof. dr. Bart Verschaffel en dr. ir.-arch. Maarten Van Den Driessche
- Veerle Vercruyce, *De nieuwe school: een analyse van de theorie en het architectuurontwerp*, Ugent, Promotoren: prof. dr. Bart Verschaffel en prof. dr. Ronald De Meyer, begeleiding dr. ir.-arch. Maarten Van Den Driessche
- Jolien Vermeulen, *Duurzaamheid in de ontwerppraktijk met als casus het bureau EVR-architecten*, Ugent, Promotoren: prof. dr. Bart Verschaffel en dr. ir.-arch. Maarten Van Den Driessche

2009-2010

- Melanie Cattrysse *De erfenis van Edouard Ducpétiaux: typologie van de gevangenis, 1830-1860*. Promotor: prof. dr. Bart Verschaffel , begeleiding: Maarten Van Den Driessche
- Thomas Roelandts, *De leeszaal. Een onderzoek naar het gebruik, de betekenis en de typologie van het bibliotheekgebouw*, Promotor: prof. dr. Bart Verschaffel
- Lore Tanghe, *Architectuur & kunst, hoe architecten als robbrecht & daem een meerduidige en gelaagde architectuur creëren en wat daarin de rol van kunst is*. Promotor: prof. dr. Bart Verschaffel
- Kirsten Verboven, *Luisteren naar het interieur. Het geluid en de auditieve ervaring in de architecturale ruimte*. Promotor: prof. dr. Bart Verschaffel

3.2. ONDERWIJSOPDRACHTEN | EDUCATIONAL ACTIVITIES

2013-2014

Docent Architectuurtheorie I 'Denk- & Erfgoed Architectuur' Sint-Lucas Architectuur Gent: Faculteit Architectuur KULeuven

Docent Architectuurtheorie I 'Denk- & Erfgoed Interieurarchitectuur' Sint-Lucas Bijzonder Vraagstuk Architectuurtheorie: 'Kunstmusea in Vlaanderen' (titularis: Prof. Bart Verschaffel, dr. ir.-arch. Maarten Van Den Driessche, dr. ir. arch. Maarten Liefoghe, ir. arch. Stefaan Vervoort, ir.arch. Pieterjan Cierkens). Medelesgever 'Architectuurontwerpen I' (titularis: prof. Emiel de Koning, Eef Boeckx, Martin van Schaik, Sven Verbruggen, Pieterjan Gijs, Kim DeRaedt, Jeroen Beerten, Bart Melort, Raf De Preter, Bert Haerynck, Johannes Robbrecht, Pieter d'Haeseleer)

2012-2013

Docent Architectuurtheorie I 'Denk- & Erfgoed Architectuur' Sint-Lucas Architectuur Gent & Brussel: Hogeschool voor Wetenschap & Kunst

Organisatie en inhoudelijke coördinatie 'Jokerweek 2013 - Feest in Surbia'

Docent Architectuurtheorie I 'Denk- & Erfgoed Interieurarchitectuur' Sint-Lucas Architectuur Gent & Brussel: Hogeschool voor Wetenschap & Kunst

Docent 'Architectuur & Discours OPO 22' Sint-Lucas Architectuur Gent & Brussel: Hogeschool voor Wetenschap & Kunst

Bijzonder Vraagstuk Architectuurtheorie: 'Publieke Interieurs' (titularis: Prof. Bart Verschaffel, dr. ir.-arch. Maarten Van Den Driessche, Eva De Bruyn
Medelesgever ontwerpleer I (titularis: Prof. Firmin Mees), vakgroep architectuur en stedenbouw Ugent

2011-2012

Docent 'Denk- & Erfgoed IB' Sint-Lucas Architectuur Gent & Brussel:
Hogeschool voor Wetenschap & Kunst

Docent 'Architectuur & Discours OPO 22' Sint-Lucas Architectuur Gent & Brussel: Hogeschool voor Wetenschap & Kunst

Bijzonder Vraagstuk Architectuurtheorie: 'Feest in de stad' (titularis: Prof. Bart Verschaffel, dr. ir.-arch. Maarten Van Den Driessche, dr. ir.-arch. Wouter Van Acker.

Medelesgever ontwerpleer I (titularis: Prof. Firmin Mees), vakgroep architectuur en stedenbouw Ugent

2010-2011

Docent 'Denk- & Erfgoed IB' Sint-Lucas Architectuur Gent & Brussel:
Hogeschool voor Wetenschap & Kunst

Docent 'Architectuur & Discours OPO 22' Sint-Lucas Architectuur Gent & Brussel: Hogeschool voor Wetenschap & Kunst

Masterstudio C 'Architectuur van een architectuurschool' (Begeleiding: Prof. Guy Châtel, Arch. Bart Macken, Arch. Wim Cuyvers, Dr. Maarten Van Den Driessche), vakgroep architectuur en stedenbouw Ugent

Medelesgever ontwerpleer I (titularis: Prof. Firmin Mees), vakgroep architectuur en stedenbouw Ugent

2009-2010

Begeleider (Semester 1) en medelesgever (Semester 2) - ontwerpleer I, vakgroep architectuur en stedenbouw

Assistentie - Bijzonder Vraagstuk 'Theorie van de openbare ruimte'

Workshop jokerweek

2008-2009

Bijzonder vraagstuk Ontwerp voor 5 schoolgebouwen – Studio Open School (titularis Prof. Dr. Bart Verschaffel), uitgebreid tot Summerschool

2007-2008

Geen lesopdracht

extern jurylid oef. 2 BarchIII (titularis Prof. Dirk Demeester)

2006-2007

begeleiding, Architectuurontwerpen Barch I (titularis Prof. Dirk Demeester)

begeleiding oefening WBM 'het school-grid', Jokerweek 2007 (titularis Prof. Guy Châtel)

2005-2006

begeleiding en coördinatie, Architectuurontwerpen Barch I (titularis Prof. Dirk Demeester)

coördinatie Bijzonder vraagstuk 'Scholenbouw Vlaanderen' (titularis: prof. Dr. Bart Verschaffel)

2004-2005

begeleiding en coördinatie, Architectuurontwerpen Barch I (titularis prof. Dr. Mil De Kooning)

bijdrage les – bijzonder vraagstuk 'alledaagse stedenbouw' (titularis: prof. Dr. P. Uyttenhove)

coördinatie Bijzonder vraagstuk 'Lectuur . Notitie . Interpretatie' (titularis: prof. Dr. Bart Verschaffel)

2003-2004:

begeleiding en coördinatie Architectuurontwerpen, KA1. (titularis: prof. M. De Kooning)

organisatie daguitstap Architectuurontwerpen, KA1 (titularis: prof. M. De Kooning)

organisatie daguitstap Architectuuractualia, KA1 (titularis: prof. M. De Kooning)

organisatie atelierweken – Architectuurontwerpen, 1ste semester 2. (i.s.m. Johan Lagae)

bijdrage les en begeleidingssessie – bijzonder vraagstuk 'knopen en knooppunten' (titularis: prof. Dr. P. Uyttenhove)

medewerking Jokerdag 2004 (organisatie Wouter Davidts)

2002-2003, 2e semester:

begeleiding en coördinatie Architectuurontwerpen, KA1. (titularis: prof. M. De Kooning)

organisatie en coördinatie Jokerweek 2003 (i.s.m. Johan Lagae, Hilde Breesch, Freddie Floré, Karl Beelen)

eindjury Architectuurontwerpen 1^ozit, BA1.

2002-2003, 1e semester:

begeleiding Architectuurontwerpen, BA1. (titularis: prof. D. De Meester)

PORTFOLIO - education | onderwijs

1.

15 ex cathedra-lesingen, lees- en schrijfpdracht

‘Introduction in Architectural Culture’
Bachelor 1 Architecture

RISEBA (Riga International School for Economics & Business Administration)
Faculty of Architecture and Design - contact Oskars Redbergs

gastprofessorschap in het kader van Erasmus-docentenuitwisseling

Academic hours: 80 | 3 ECTS
Contact hours: 35 | Independent studies: 45
circa. 25 students

TABLE OF CONTENT

1. Architectural Culture within the disciplinary field: drawing, building, dwelling
2. A Taxonomy of the drawing's role within architectural practice - introduction to part I
3. Drawing to find out: transformation and documentation within the design process
4. Selection, emulation, notation.. Acts of translations through drawing
5. Draft utopias: the imaginary potential of models & drawings
6. The Four elements of architecture - introduction to part II
7. Site Definitions: land, territory, landscape, figure-ground
8. Structural Equilibrium: Masonry, filigree constructions, structural experiments
9. Material Matters: on the enclosing membrane
10. The Evolving History of technological equipment
11. Making Space, Leaving Space - Introduction to part III
12. Living Architectures
13. Species of Spaces - spatial stories. On use, behavioural patterns and institutional regimes
14. Close-reading of three canonical houses
15. Conclusion: the role of the architecture within contemporary society

The course gives a thematic introduction to architectural culture and a general introduction in the history and theory of architecture. The course focusses on the architecture of the 20th century and pays attention to contemporary practice.

It aims to understand the design principles of architectural form(s) through exploring the working procedures of a designer, techniques of craftsmanship, engineering and artistic creation in relation to architecture.

In order to challenge the contemporary art historical concentration on style, the course argues that other not-formalistic topics are crucial in architectural architecture.

Each of the chapters in this study reviews and criticises current assumptions and then provides an analysis of recurrent themes in the architectural debate. Considerable attention is also devoted to significant case studies - both contemporary and canonical projects. Historical figures such as le Corbusier, Louis Kahn, Alison & Peter Smithson, Venturi & Scott Brown are introduced, alongside contemporary practices Junya Ishigami, Caruso St. John, Petra Blaisse, etc...

exam

The final work of the subject is a course-paper - a presentation, i.e. theoretically-practical student's independent work. The themes are the matter of the student's own interests, however the 'field of interests' can be found in the content of the lectures.

The subject of the course research paper could be either one building or wider subject related to the course syllabus.

The volume of the course-paper is approximately 8.000 to 10.000 characters of analytically oriented text.

The main body of the text should consist of description of the aim, subject matter and methods; the chapter of conclusions should contain cognitions obtained during the research. A certain amount of visual material - digitally elaborated pictures can be added to the course-paper.

2.

Opdracht, Lezingenprogramma, subsidieaanvraag Internationalization@home, praktische organisatie
Maarten Van Den Driessche, Eva de Bruyn, Nathan Vandenbossche

Jokerweek 2013 Feest in Suburbia

geen examen / circa. 500 students

De jokerweek is een projectweek die elk jaar wordt ingericht voor alle studenten van de opleiding aan de Vakgroep Architectuur & Stedenbouw. De editie in 2013 bouwde verder op inzichten van het onderzoek van labo A naar Lokale Culturele Infrastructuur. We vroegen er één van de thema's te verkennen, de ruimtelijke impact van het feest.

Om de week in goede banen te leiden, werd een strikt stramien gehanteerd. Er werd enkel op papier gewerkt en elke groep kreeg een ander thema waarmee hij aan de slag kon gaan. Elke vooravond werd het werk van de dag gepresenteerd door deze in een vooraf gedefinieerde tentoonstelling op te hangen:

dag 1: 8 A5-vellen

dag 2: 4 A4-vellen

dag 3: 2 A3-vellen

dag 4: 1 A2

dag 5: finaal document een tweeluik op A2

De workshops werden ondersteund door een thematische lezingenreeks, rondetafelgesprekken, workshops en een avondprogramma dat is ingericht door DLK.

voor de volledige opdracht verwijst ik naar het programmaboekje dat op de website - architectuur.ugent.be/jokerweek/2013 - beschikbaar is

JOKERWEEK 2013

25/03 - 29/03

FEEST IN SUBURBIA

3.

Inleiding Architectuurtheorie I - OPO 51 Denk- en Erfgoed

SPREKEN // TEKENEN, BOUWEN, WONEN // SCHRIJVEN

KULeuven - Faculteit Architectuur campus Gent en Brussel
Bachelor 3 - 2 credits

9 ex cathaedra lessen - leesseminarie

Deze inleiding tot de architectuurtheorie is thematisch geordend. Het is geen historisch overzicht maar introduceert tot verschillende aspecten van de architectuurdiscipline en laat zien hoe deze aspecten in een bredere culturele context zijn ingebed.

In de inleidende les wordt de thematische benadering toegelicht en in verband gebracht met andere mogelijke manieren om architectuurtheorie te bedrijven. Het introduceert de studenten ook kort in de beschikbare literatuur: readers, belangrijke tijdschriften, traktatentraditie. In de lessen die volgen staat telkens één of meerdere teksten centraal.

Elke les start met een algemene introductie op het thema. Daarna worden uitgekozen tekstpassages gelezen en toegelicht. Bij het lezen is er aandacht voor de opbouw tekst, de ontwikkelde concepten, de theorieën die worden gehanteerd, het ontwikkelde argument, de auteursintentie. De gekozen teksten zijn vaak complementair. Het opzet is om de studenten via deze collectieve leessessies sleutels te geven, om later zelf teksten te lezen.

De ex cathaedralessen worden onderbouwd door leesseminaries. Hier worden kleinere groepen gemaakt. De studenten lezen elk één tekst uit een reader en lichten in de groep hun tekst toe. De geselecteerde teksten houden verband met de in de les behandelde teksten, waarbij telkens andere standpunten worden verdedigd of vooropgesteld.

Het examen is schriftelijk en open boek.

De cursus bestaat uit een beknopte syllabus waarin de drie thema's worden toegelicht, de lessen die op Toledo zijn gepost en die voornamelijk de becommentarieerde teksten zijn (zie links), en een reader met teksten die in de leesseminaries aan bod komen.

INHOUD

0. Inleiding:

Les 1

Tekst 0.1 Andrzej Piotrowki 'On practices of Representing and Knowing Architecture' in: Piotrowski A., Robinson J. W. (ed.) *The discipline of architecture*, pp.40-60

1. Over het tekenen

Les 2-3-4

1.0

Tekst 1.0.1: DG1_tekenen_ishigami

Junya Ishigami (2008) *Small Images*. Tokyo: INAX publishing, pp. 24-44

Tekst 1.0.2.: DG1_tekenen_piano

Edward Robbins, *Why architects draw?* Cambridge: MIT press, pp.126-149

Tekst 1.0.3: DG1_tekenen_Rice

Peter Rice, *An Engineer imagines*. London/ Zürich/ München: Artemis, pp.87-94

1.1.

Tekst 1.1: DG1_tekenen_riedijk

Michiel Riedijk (2009) *De Tekening / The Drawing*. Rotterdam: 010 publishers

1.2.

Tekst 1.2: DG1_tekenen_agrest

Diana Agrest (1974) 'Design vs. Non-Design' in: Agrest D. (1991) *Architecture from Without: Theoretical Framings for a Critical Practice*. Cambridge: MIT press, pp.

2. Over het bouwen

2.1

Les 5

Tekst 2.1.1: DG1_bouwen_h_meyer

Hannes Meyer (1928) 'Bouwen', in: André Loeckx, Hilde Heynen, e.a. (red.) *Dat is Architectuur. Sleutelteksten uit de twintigste eeuw*. Rotterdam: 010 uitgevers, pp.180-182

Tekst 2.1.2: DG1_bouwen_rudofsky

Bernard Rudofsky 'The prodigious builders. Introduction with asides' in: Rudofsky (1977) *The Prodigious Builders: Notes Toward a Natural History of Architecture with Special Regard to Those Species That Are Traditionally Neglected*. London: Secker & Warburg, pp. 9-17

Tekst 2.1.3: DG1_bouwen_lacaton&vassal

Ann Lacaton & Jean-Philippe Vassal (2000) 'Il fera beau demain' in: Cynthia Davidson (ed.) (2000) *Anymore*. Cambridge: MIT press, p.42

2.2

Les 6

Tekst 2.2.1: DG1_bouwen_frampton

K. Frampton (2001) *Studies in Tectonic Culture*, Cambridge MIT press

3. Over het wonen

3.1

Les 7

Tekst 3.1.1: DG1_wonen_perec

Georges Perec 'Het appartement' in: Perec *Ruimten rondom*, Amsterdam: Arbeiderspers

3.2

Les 8

Tekst 3.2.1: DG1_wonen_hertzberger

Herman Hertzberger (1984) 'Ruimte maken, ruimte laten' in: H. Hertzberger, Erik Steenkist (1984) *Ruimte maken, ruimte laten. Architectuurbeschuwing: theorie en praktijk van het ontwerpen*. pp.63-92

Tekst 3.2.2: DG1_wonen_v_reeth

bOb van reeth (1983) 'het langdurige dat toeval mogelijk maakt' in: B. Van Reeth, G. Bekaert, *bOb van reeth. Teksten van en over*. Gent: Faculteit der toegepaste wetenschappen, pp.213-224

Tekst 3.2.3: DG1_wonen_A Bow Wow

Tsukamoto 'Behaviorology' In: Tsukamoto, Y., Kaijima, M., and Wan, A. (2010). *Behaviorology / Atelier Bow-Wow*. New York : Rizzoli

3.3.

Les 9

Tekst 3.3.1: DG1_wonen_Rakatansky

Mark Rakatansky 'Spatial Narratives' in: John Whiteman, Jeffrey Kipnis, Richard Burdett (1990) (ed.) *Strategies in Architectural Thinking*. Cambridge: MIT press

Tekst 3.3.2: DG1_wonen_certeau

Michel de Certeau 'Spatial Stories' in: Ballantyne (2002) (ed.) *What is architecture?* London: Routledge, pp.72-87

4. Bij wijze van conclusie

Les 10

Tekst 4.1: DG1_conclusie_Heidegger

Heidegger (1954) bouwen, wonen, denken. In: M. Heidegger, H.M. Berghs (ed.) (1999) *Over denken, bouwen, wonen. Vier essays*. Nijmegen: SUN, pp.46-65

Tekst 4.2: DG1_conclusie_Lyotard

Lyotard (1979) 'De aard van het maatschappelijk verband: het postmoderne perspectief.' In Lyotard (1987) *Het postmoderne weten*. Kampen: Kok/Agora.

4.

Architectuurtheorie II - OPO 22 Architectuur & Discours

DE REDACTIE

ARCHITECTUUR VAN HET DISCOURS

KULeuven - Faculteit Architectuur campus Gent en Brussel
Master I - 5 credits (Yves Schoonjans, Maarten Van Den Driessche)

5 ex cathedra lessen - reeks consult/ workshops

INHOUD /

ARCHITECTUUR & (VAN HET) DISCOURS

1. CARNET, ZINE, JOURNAL - OVER DE PUBLIEKE CONDITIE VAN HET PUBLICEREN

Jürgen Habermas, Beatriz Colomina

2. DE STRUCTUUR VAN EEN BOEK - VAN *S.M.L.XL.* NAAR *DE ARCHITECTURA*

Quintilianus - Bruce Mau - Gottfried Semper - Vitruvius

3. PLAN, PLOT VAN EEN TEKST - SAMENHANG EN OVERZICHT

Aristoteles - Cicero

4. OVER AUTEURSCHAP EN (ON)MACHT

Roland Barthes - Rem Koolhaas - Wim Cuyvers - Georges Perec

5. DE WOORDEN EN DE DINGEN - KORTE INLEIDING TOT DE SEMIOTIEK

Josef Albers & Ludwig Wittgenstein - C.S. Pierce - Michel Foucault -
Adrian Forty

In het mastervak architectuurtheorie vragen we een meer actieve inbreng van de student. De lessen bestaan in de eerste plaats uit een schrijfoefening.

We vragen een groep van 4à5 studenten een redactieraad te vormen en vervolgens alle stappen van een redactieproces te doorlopen: schrijven van een gemeenschappelijk editoriaal, opstellen van een inhoudsopgave, maken van abstract van individuele artikels, schrijven van een artikel, uitvoeren van peer review, opmaak van het tijdschrift met aandacht voor cover, lay-out, leesapparaat, colofon,...

Deze oefening wordt zeer intensief begeleid, maar door de opbouw - van gemeenschappelijk editoriaal naar individueel artikel - en de peer assesment wordt een deel van de begeleidingstaak ook op de redactieraad afgewend.

De ex cathaedra lessen tenslotte, zijn eerder ondersteunend en gaan in mijn geval over het feit dat een boek, een tekst net als een gebouw is ontworpen (geconstrueerd, opgebouwd, een geleding heeft, een ontwikkeling kennen,...). Yves Schoonjans behandelt daarentegen de notie van engagement en het feit dat de student de vrijheid heeft om zelf keuzes te maken.

DOSSIER 5 PUBLICATIONS | 5 Publicaties

1.

M. Van Den Driessche, N. Van Hulle (2013) '3 architectural drawings, means to provoke thought' in: Jørgen Dehs, Martin Weihe Esbensen, Claus Peder Pedersen (ed.) *When Architects and Designers Write, Draw, Build, ? Essays on Architecture and Design Research*. pp. 86-100

Deze tekst volgt op de tekst die CeUT-tentoonstelling begeleidde (txt n°3). Het bevat 3 tekeningen die op de tentoonstelling waren te zien, met een contextualiserende tekst waarin over de verhouding tussen ontwerp en theorie wordt gereflecteerd.

Het is een herwerkte versie van de paper die werd gepresenteerd op de conferentie 'When architects and designers write, draw, build? a PhD' in Aarhus School of Architecture te Denemarken; en conceptualiseert de eerder ontwerpmatige ingreep. De tekst verscheen eerst in de proceedings, een vijftiental bijdrages (waaronder lezingen van keynote-speakers als Adrian Forty, Fredrik Nilsson and Roemer van Toorn) werden uiteindelijk in dit boek opgenomen.

Abstract

In the paper we presented and reflected on an architectural project made for the exhibition 'Curating the European University', a project made within an academic context. However the text is skeptical about the main topic of the symposium 'When architects and designers write, draw, build? a PhD'. When architects or designers operate within an academic context, they tend to embrace an idealized form of autonomy, forgetting about or simply simplifying the hybrid context within which practitioners usually operate.

The text consists of two parts. In a first section we rely on an older discussion on the autonomy of architecture, mainly debated at the end of the twentieth century. In the theoretical text we elaborate on the notion of architectural autonomy. We confront theoretical standpoints of Michel de Certeau, Michel Serres and Diana Agrest with the theoretical work of Rossi, Grassi and Ungers. And we argue that the situated condition of architectural practice is crucial to understand every work of architecture, even when designers operate within the academic sphere. Already in the seventies architects and critics warned against this tendency articulated in architectural treatises, and I quote Alan Colquhoun: 'It is not a question of the autonomy of architecture – a meaningless phrase, since any principles of architecture are empty until embodied in an action, in the reality of a situation (using this word in literal and metaphorical sense – site, programme, technique).'¹ The main question seems now how to integrate the situatedness, and processes of contextualization within academically motivated design work.

In the second part of the text we present and interpret the drawings made for the exhibition mentioned above. Between the two parts of the text we finally make a connection, selecting relevant themes linking design practice and the context within which architecture operates.

---

¹ Alan Colquhoun 'A way of looking at the Present situation' in: Colquhoun (2009) *Collected Essays in Architectural criticism*. London: black dog publishing, p.192

Een tweede tekst die ik zou willen presenteren is work in progress, maar tegelijkertijd het werk dat weldra als boekpublicatie een andere vorm zal aannemen. Het betreft een onderzoeksrapport 'LCI - de toekomst van de lokale culturele infrastructuur: cultuurcentra, gemeenschapscentra, bibliotheken,...'

Ik presenteer het omdat het toont dat ik de kwestie van de schoolarchitectuur ondertussen ten dele achter mij heb gelaten en er zich andere onderzoeksporen openen.

Het rapport werd in augustus 2013 gepresenteerd op het kabinet van minister Schauvliege en zou een vervolgoopdracht krijgen binnen de pilootprojecten van het team van de Vlaams Bouwmeester. Het rapport legt tevens de basis voor een tentoonstellingsproject in de Singel in de reeks projecties#4. We zullen deze kans aangrijpen om het rapport tot een boek om te vormen.

Abstract:

Het onderzoek LCI-Lokale Culturele Infrastructuur-startte rond het vraagstuk naar de toekomst van de bibliotheek, maar werd iets breder opgezet. Het doel was om de actuele uitdagingen van verschillende 'soorten' gemeenschapsvoorzieningen scherp te stellen. We zagen het als onze taak om zowel de programmatische als de architecturale opgave te herdenken. We mikten hierbij op een typologische en programmatische herijking van het architectuurvraagstuk. We zouden het opzet van de studie 'raden naar de toekomst van de lokale cultuur infrastructuur' kunnen noemen. Welke zijn mogelijke leidende principes voor een toekomstig infrastructuurbeleid?

Om deze omvattende onderzoeksvraag te beantwoorden, formuleerden we een aantal deelvragen: Historisch reflectief deel: Welke cultuurinfrastructuur is ons overgeleverd? Welke waren de leidende principes in het verleden? Welke cultuurmodellen liggen ervan aan de basis? Tot welk soort architectuur hebben deze aanleiding gegeven? Actuele situatie: Welke is demaatschappelijke context waarbinnen men vandaag moet werken? Wat is het huidige culturele en infrastructurele landschap? Welk soort voorzieningen zijn er momenteel ter beschikking? Welk soort culturele activiteiten vinden er plaats? Hoe kan de actuele architectuurproductie worden getypeerd? Speculatief: Welke uitdagingen stellen zich voor de toekomst? Welke zijn de belangrijkste lacunes in het huidige cultuur- en infrastructuurbeleid? En welke in de actuele architectuurproductie? Welke zijn de belangrijke toekomstige architectuuropdrachten? Hoe kan het lokale infrastructuurbeleid binnen de huidige politiek-bestuurlijke klimaat best worden ondersteund?

Inhoud: Context: schets van de actuele maatschappelijke tendensen en cartografische analyse van het infrastructurele landschap / De erfenis: de actualiteit van het verleden / Actualiteit: Recente architectuurprojecten voor Bibliotheken, Gemeenschapscentra, Cultuurcentra / Principes: Recepten voor een alternatief Infrastructuurbeleid / Alternatieve modellen / Aanbevelingen.

Het is een project dat in opzet zeer analoog is aan het scholenonderzoek en een gelijkaardige ambitie vertoont, zie tekst#1. Alleen zal de impact, wegens het huidige politiek-financiële klimaat, iets kleiner zijn. Wellicht zal de studie zich langzamer verspreiden.

2.

Labo A
UGent

LCI

Verkennend onderzoek met betrekking tot de toekomst van de Lokale Culturele Infrastructuur

Kinderapport van het onderzoek d.d. 03/02/2013

Labo A, Veldgroep Architectuur & Stedenbouw, Universiteit Gent

Opdrachtgever van de studie:
Agentschap Sociaal-Cultureel Werk voor Jeugd en Volwassenen

Aanbevelend verantwoordelijke:
Prof. Dr. Bart Vescaffel

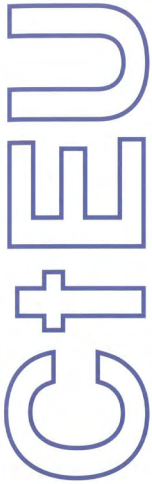
Uitvoerend team:
Dr. Ir. Arch. Maarten Van Den Driessche (projectaanjager)
Ir. Arch. E. De Bruyn (fase 1 & 2),
Ir. Arch. Sofie Verweyde (fase 1),
Ir. Arch. Tilde Deventse (fase 1)

Wetenschappelijk Comité:
Prof. Ir. Arch. Guy Châtel, Prof. Dr. Ir. Arch. Michiel Dehaene, Prof. Dr. Ir. Arch. Maarten Delecke, Dr. Ir. Arch. Wouter Van Acker, Dr. Ir. Arch. Lieve Neekmans

Situatiegroep Opdrachtgevers:
Mia Driessche, Maarten Vandenbroekere, Wouter Van den Driessche, Andy Vanderweert (Agentschap SCW), Mick De Kopper, Philippe Josenberghe (LOCUS), Sara Vermeulen (Team Visuele Binnenruimte), Jan Bongaerts (Cultuurfuncties) / Heidi-op-de-berg, Krist Selsbeek (Bibliotheca's Gent)

3.

Exposition and
Public Debate

Maarten Simons
Mathias Decuyper
Joris Vlieghe
Jan Masschelein
(eds)

Onderstaande tekst is gepubliceerd in 'CeUT - Curating the European University' - een onderzoeks- en tentoonstellingsproject dat in de schoot van de onderzoeksgroep 'Education & Society' van de KULeuven ontstond. Ik werd gevraagd door prof. Jan Masschelein en prof. Maarten Simons een bijdrage te leveren. Het doel van de onderzoeksgroep was om de conventionele formule van een wetenschappelijk symposium in vraag te stellen. Onderzoekers werden uitgenodigd om hun 'werk' tentoon te stellen. Ik verbleef op dat moment in Akademie Schloss Solitude en samen met mijn partner Nathalie Van Hulle presenteerden we op de tentoonstelling een meer artistieke interventie door een originele inaugurale publicatie van Pauli & Wagener, naast een 'geactualiseerde' reproductie met eigen tekst en eigen tekeningen te leggen. De tekst waaraan hierboven wordt gerefereerd, werd gemaakt voor 'catalogus'. Deze contextualiseert het project historisch, en biedt een theoretische onderbouw van het project. Het ging het eigenlijke ontwerpvoorstel vooraf en de tekst verscheen samen met tentoonstelling.

Abstract:

The first part of the text presents a close-reading of the project of the 'Institut des Sciences' by Adolphe Pauli, and the building history of the Faculty of Engineering and Applied Sciences. It departs from the intentions behind the original project and the spatial translation within this monumental building complex. The text considers the slum clearance of the Batavia quarter and urban impact of the building, the consciously composed plan figure, the representational façades, the programmatic order within the building. In confronting the institutional development of the department to the original plan of the building and to its actual use, the discrepancies become visible. The actual labyrinthine condition may be the result of hazardous and ad hoc decisions, I can be framed within a broader cultural and political evolution of the Department and the University itself. In the text we point at some of these evolutions corrupting the intentions behind the nineteenth century architecture.

In the second part of the text we describe a speculative project. We suggest to relocate a part of the university within a new complex. The second part documents a thought experiment. We propose to construct a replica, not to make a faithful restoration of an anachronistic ideal, but to re-evaluate the former project. The operation of copying is never unbiased. The temporal and spatial displacement of the original project is not neutral. A copy is never the original. Why do you make a replica of a 19th century project? Do you faithfully restore the original to make an anachronistic version of the 19th century university ideal? Or do you allow modifications to transform the original university project?

With the text we do not have merely a historical interest, but neither is there an existing plan to construct a new building or to found a new institution. Making a replica allows us to reflect on the changes mentioned in the first part of the text. The design and research project is about constructing an ought, about provoking reflection on the contemporary university.

Voor OASE#72 was ik als gastredacteur gevraagd. Johan Lagae en Mechthild Stuhlmacher traden op als vaste redactieleden en Bas van der Pol was redactieassistent. In de hoedanigheid van gastredacteur schreef ik grote delen van het redactioneel en was ik verantwoordelijk voor de inhoudelijke strekking van het themanummer en de gastbijdragen. Ik meen dat één van de verdiensten van het nummer is dat we erin geslaagd zijn om vanuit een architecturale vraagstelling de gelaagdheid van de ontwerpopdracht te articuleren.

4.

Abstract:

Nadat zowel in Nederland als in Vlaanderen het schoolprogramma in architectuurkringen jarenlang stiefmoederlijk is behandeld, wordt de vraag naar de betekenis van schoolarchitectuur vandaag opnieuw gesteld. De redenen voor deze hernieuwde belangstelling zijn onder meer te vinden in de verandering van de ontwerpogave: zo stelt de huidige informatiemaatschappij nieuwe eisen aan het onderwijs, wordt de school steeds meer gefiltreerd door 'buitenschoolse' functies en vervagen ideologische en pedagogische tegenstellingen om plaats te maken voor een opvatting van de school als op het individu gerichte 'leeromgeving'. Dit nummer wil nagaan hoe architecten strategisch (kunnen) opereren binnen deze nieuwe condities. Het toont projecten die een geëngageerde omgang met de hedendaagse schoolproblematiek illustreren en laat verder ook architecten aan het woord die op een proactieve manier trachten in te grijpen op het scholenbouwbeleid. Deze actuele benaderingen worden afgewisseld met een aantal bijdragen die via onder meer via een aandachtige lectuur van plannen en beelden van (historische) schoolprojecten (soms onvermoede) relaties blootleggen tussen ontwerp, programma, representatie en ideologie die voor een kritische reflectie op de actuele scholenbouw relevant zijn.

Het nummer start met een aantal beschouwende bijdragen waarin ook minder recente schoolarchitectuur aan bod komt en die via plan- en/of discoursanalyse kritische vragen opwerpen met een relevantie voor de actuele scholenbouw. Het nummer eindigt met portfolio-bijdragen met recente schoolprojecten van Architettura, Jeroen Geurst, Maccreanor & Lavington, ssa/xx, Theo Kupers, Ton Venhoeven, Onix. Het laat architecten aan het woord die op een proactieve manier trachten in te grijpen in het scholenbouwbeleid in Vlaanderen en Nederland (SMaR, Wimby!).

De eigen tekst 'Reis van de kinderen / Journey of the children' presenteert een vergelijkende lezing van de schoolarchitectuur van Herman Hertzberger en Wim Cuyvers, en maakt de overgang tussen het reflectieve eerder theoretische deel en portfolio-bijdragen. Een deel van het argument wordt gemaakt door de inplantingstekeningen, die - zoals in de school als ontwerpogave - speciaal voor het artikel werden gemaakt en beide projecten op dezelfde schaal weergeven.

Info:

Editors of this issue

Johan Lagae, Mechthild Stuhlmacher, Maarten Van Den Driessche Bas van der Pol
Design

Karel Martens, Guillaum Mojon, Werkplaats typografie

March 2007

Dutch/English

Paperback/Illustrated (b/w)

170 × 240 mm

ISSN 0169-6238

ISBN 90-5662-583-2

© NAI Publishers, 2007

5.

M. Van Den Driessche, B. Verschaffel (2006) De school als ontwerp opgave. Schoolarchitectuur in Vlaanderen 1995-2005. Brussel - Gent: Team Vlaams Bouwmeester - A&Sbooks.

Het boek steunde op lopend onderzoek naar semi-publieke architectuur en naar schoolarchitectuur in het bijzonder, dat binnen de Vakgroep Architectuur & Stedenbouw van de Universiteit Gent gevoerd werd. Het is het collectieve werk van een aantal leden van de vakgroep Architectuur en Stedenbouw; op basis van het werk dat ik tot dan toe voor mijn doctoraat had verricht.

Het project werd opgestart door een kleine subsidie aan te vragen bij de Commissie Architectuur & Vormgeving, waarmee Christophe Van Gerrewey en ikzelf het archiefonderzoek konden aanvangen. Vervolgens werd ons een meer substantiële onderzoeksopdracht verleend door de Vlaams Bouwmeester Marcel Smets.

Het boek verwerkt mede de tekst van het rapport neergelegd bij de Vlaamse Bouwmeester in juni 2006. Het werd gepresenteerd op het symposium 'School Maken' in november 2006. Het werd gedrukt op 1.500 exemplaren en kort nadien verscheen een tweede druk op 800. Ook omdat het frequent door opleidingen en studenten is gebruikt.

Voor het boek leverde ik verschillende bijdrages zoals de projectsectie, de conceptualiserende tekst in het midden van het boek, ik verschafte andere auteurs materiaal uit mijn doctorale studie. Ik coördineerde het redactieproces van onderzoeksvraag tot de uiteindelijke vormgeving.

Abstract:

Vandaag staat de scholenbouw terug op de agenda. De Vlaamse Gemeenschap leidt een grote bouwcampagne in. Daarbij stelt zich echter niet alleen de vraag hoe we een ambitieuze bouwcampagne aanpakken en financieren. Op de agenda staat ook en allereerst de vraag: welke school moeten we bouwen? Wie weet wat een school is? Wat heeft de architectuur over de school te zeggen, en wat mag men van de architectuur verwachten? *De school als ontwerp opgave* is de eerste studie over Scholenbouw in Vlaanderen sedert Van Bogaerts *Logica en Actie in de Scholenbouw* uit 1972.

Het boek geeft vooreerst het kader aan van de scholenbouw in Vlaanderen en schetst een historisch perspectief. De politieke en institutionele geschiedenis van de scholenbouw verheldert immers hoe het bestaande architectuurpatrimonium en de schoolsites zich gevormd hebben. Vervolgens wordt het architectuurdiscours over scholenbouw zoals zich dat vanaf de negentiende eeuw heeft ontwikkeld besproken. De studie van deze architectuurtraktaten is verhelderend omdat ze een aantal vooronderstellingen en automatismen van de scholenbouw blootlegt.

De geldende wet- en regelgeving inzake scholenbouw past dit discours toe. Een intermezzo met een voorstelling en een bespreking van literaire tekstfragmenten leidt naar het derde hoofdstuk waarin het basisinzicht van deze studie theoretisch geformuleerd wordt. Tegenover de opvatting van de school als 'aangepaste leeromgeving' wordt het model gesteld van de school als een ideale gemeenschap gewijd aan de studie, die samenwoont in een enigszins afgezonderde, eigen Wereld. Vervolgens wordt een reeks van vijftien recente architectuurprojecten en realisaties in Vlaanderen voorgesteld en uitgebreid besproken. Deze projecten worden visueel gedocumenteerd. Deze projecten tonen dat in de schoolarchitectuur een belevings- en betekenisdimensie schuilt die de pure 'bruikbaarheid' of 'aangepastheid' verre overstijgt.

Bij het boek is een inlegkatern gevoegd met Aanbevelingen bij de inhaaloperatie scholenbouw.

Inhoud

De institutionele context van de scholenbouw in Vlaanderen/ De school als apparaat. Een kleine geschiedenis van het schooltraktaat/Literaire Schoolherinneringen/ Schoolarchitectuur als ontwerpopgave/ Recente schoolarchitectuur in Vlaanderen : vijftien projecten/...

Informatie

Paperback. 34 x 22 cm, 368 blz, ill.

Uitgegeven door: A&S/books & De Vlaamse Gemeenschap/ Team Vlaams
Bouwmeester

Lay-out: Polaris Creative Backline, Nick Lambrecht

Printed by Drukkerij Sintjoris

Dutch (NL) edition

Publication date: 11/2006

ISBN 9076714312

Price: 28 euro

Review

Dorine Van Hoogstraten 'Schrijven over scholen' in: De Witte Raaf 138, maart
april 2009

PORTFOLIO -txt | portfolio - tekst

1.

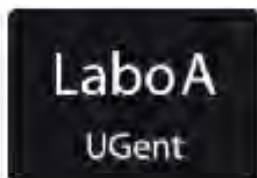
M. Van Den Driessche, E. De Bruyn, Bart Veschaffel (2013) *Verkenned onderzoek met betrekking tot de toekomst van de lokale culturele infrastructuur* - niet gepubliceerd onderzoeksrapport i.o.v. Agentschap Sociaal-Cultureel Werk voor Jeugd en Volwassenen

Het onderzoek LCI - Lokale Culturele Infrastructuur - startte rond het vraagstuk naar de toekomst van de bibliotheek, maar werd iets breder opgezet. Het doel was om de actuele uitdagingen van verschillende 'soorten' gemeenschapsvoorzieningen scherp te stellen. We zagen het als onze taak om zowel de programmatische als de architecturale opgave te herdenken. We mikten hierbij op een typologische en programmatische herijking van het architectuurvraagstuk. We zouden het opzet van de studie 'raden naar de toekomst van de lokale cultuur infrastructuur' kunnen noemen. Welke zijn mogelijke leidende principes voor een toekomstig infrastructuurbeleid?

Om deze omvattende onderzoeksvraag te beantwoorden, formuleerden we een aantal deelvragen: Historisch reflectief deel: Welke cultuurinfrastructuur is ons overgeleverd? Welke waren de leidende principes in het verleden? Welke cultuurmodellen liggen ervan aan de basis? Tot welk soort architectuur hebben deze aanleiding gegeven? Actuele situatie: Welke is demaatschappelijke context waarbinnen men vandaag moet werken? Wat is het huidige culturele en infrastructurele landschap? Welk soort voorzieningen zijn er momenteel ter beschikking? Welk soort culturele activiteiten vinden er plaats? Hoe kan de actuele architectuurproductie worden getypeerd? Speculatief: Welke uitdagingen stellen zich voor de toekomst? Welke zijn de belangrijkste lacunes in het huidige cultuur- en infrastructuurbeleid? En welke in de actuele architectuurproductie? Welke zijn de belangrijke toekomstige architectuuropdrachten? Hoe kan het lokale infrastructuurbeleid binnen de huidige politiek-bestuurlijke klimaat best worden ondersteund?

Naar aanleiding van dit onderzoek werden gecontacteerd door het VAI en de Singel, om met studenten een tentoonstelling te maken in de reeks PROJECTIES. Het plan is om het onderzoeksrapport om te vormen tot een publicatie die samen met deze tentoonstelling zou verschijnen. Dez werktekst zal hierbij als basis dienen.

Een eerste tekst is een scharnierhoofdstuk uit het onderzoeksrapport 'LCI - de toekomst van de lokale culturele infrastructuur: cultuurcentra, gemeenschapscentra, bibliotheken,...'. Schrijftechnisch staat de tekst nog niet op punt - o.m. tik- en taalfouten - ook omdat de tekst zeer snel als een conclusie van het onderzoek werd geproduceerd. De tekst vormt wel de sleutel tot het onderzoek en de hypothesen die er worden voorgesteld.

Wkgroep architectuur & stedenbouw
Jeef plateaustraat 22, 9000 gent
LaboA@UGent.be

LCI

Verkenkend onderzoek met betrekking tot de toekomst van de Lokale Culturele Infrastructuur

Eindrapport van het onderzoek dd. 03/02/2013

Labo A, Wkgroep Architectuur & Stedenbouw, Universiteit Gent

Opdrachtgever van de studie:

Agentschap Sociaal-Cultureel Werk voor Jeugd en Volwassenen

Academisch verantwoordelijke:

Prof. Dr. Bart Verschaffel

Uitvoerend team:

Dr. Ir. Arch. Maarten Van Den Driessche (projectcoördinator)

Ir. Arch. Ewa De Bruyn (fase 1 & 2),

Ir. Arch. Sofie Devriendt (fase 1),

Ir. Arch. Tielke Devriese (fase 1)

Wetenschappelijk Comité:

Prof. Ir. Arch. Guy Châtel, Prof. Dr. Ir. Arch. Michiel Dehene, Prof. Dr. Ir. Arch. Maarten Delbeke, Dr. Ir. Arch. Wouter Van Acker, Dr. Ir. Arch. Luce Beekmans

Stuurgroep Opdrachtgever:

Mia Desmedt, Maarten Vandekerkhove, Wouter Van den Driessche, Andy Vandervoort (Agentschap SCW), Miek De Kepper, Philippe Liesenburghs (LGCUS), Sara Vermeulen (Team Vlaamse Bouwmeester), Jan Bourgeois (cultuurfunctionaris Heist-op-den-Berg), Krist Biebauw (bibliothecaris Gent)

Inhoud

0. INLEIDING - Probleemstelling en onderzoeksmethodologie	8
<u>0.1. Onderzoeksvraag, doelstellingen en beperkingen van het onderzoek</u>	8
0.1.1. Initiële offertevraag	8
0.1.2. Ambitie van het onderzoek: typologische en programmatische herijking	9
0.1.3. De beperkingen van het onderzoek: de hypothese van het masterwerk	10
0.1.4. Wat is de beoogde doelgroep van de studie?	10
<u>0.2. Onderzoeksmethodologie</u>	11
0.2.1. Verkennend typologisch onderzoek	11
0.2.2. Structuur en opbouw van het rapport	12
I. CONTEXT - Schets van hedendaagse maatschappelijke tendensen en cartografische blik op de bestaande lokale culturele infrastructuur	15
<u>1.1. Maatschappelijke tendensen en uitdagingen</u>	16
1.1.1. Van centraal aangestuurd cultuurspreiding naar gelokaliseerde verankering	16
1.1.1.1. Het Grand Projet van Frans Van Mechelen	
1.1.1.2. De geleidelijke afbouw van het centralistische project	
1.1.2. Verkokering (of de versnippering van initiatieven en middelen) versus verbreding (de zoektocht naar synergieën)	18
1.1.2.1. Doorwerking van een sectorale organisatie in de gebruikte nomenclatuur	
1.1.2.2. Verbreiding van de taakstellingen en nieuwe samenwerkingsverbanden	
1.1.3. De Publiek-Private samenwerking en nieuwe vormen van publiek opdrachtgeverschap	20
1.1.4. Ontzulling, secularisering en de modernistische neutraliteit	22
1.1.5. Bildung, Consumentisme en nieuwe vormen van binding	23
1.1.6. De vergroening, verduuring en vergrijping van de samenleving als complexe maatschappelijke realiteit	25
1.1.7. Virtualisering, digitalisering, kenniseconomie en levenslang leren in de informatiesamenleving	26
<u>1.2. Cartografische Analyse – zes 'representatieve' secties van het infrastructurele landschap</u>	28
1.2.1. Opzet van de cartografische analyse	28

1.2.2. Methodologische aspecten	30
1.2.2.1. mapping van het culturele landschap	
1.2.2.2. Plaatsbezoeken, gesprekken en punctuele documentatie (zooms)	
1.2.3. Onderzoekgebieden, een gevalstudie	31
1.2.3.1. Beveren, grote gemeente in een sterk verstedelijkt netwerk	
1.2.3.2. Bocholt, kleine landelijke gemeente in het buitengebied	
1.2.3.3. Hoegaarden, kleine landelijke gemeente zonder cultuurcentrum in de verstedelijkte ruimte	
1.2.3.4. Meehelen, centrumstad met historisch gegroeide cultuurinfrastructuur	
1.2.3.5. Middelkerke, kustgemeente met kustlijn, kusttoerisme en hinterland	
1.2.3.6. Turnhout, centrumstad met belangrijk cultuurcentrum	
1.2.4. Berste conclusies uit de cartografische analyse	36
1.2.4.1. De rol van de cultuurcentra in stedelijke en buitengebieden	
1.2.4.2. Een rijkdom aan programma's, infrastructuren en regimes	
1.2.4.3. Ruimtellijke patronen	
1.2.4.4. Polyvalentie en flexibiliteit	
1.2.4.5. Bibliotheken	
1.2.4.6. Bestaande infrastructuur evalueren	

II. ERFENIS - de actualiteit van het verleden **40**

<u>2.1. Volkshuizen: socialistische ontvoogdingstrijd en coöperatieve werking</u>	44
2.1.1. De coöperatieve werking	45
2.1.2. Representatie en propaganda in de architectuur	45
2.1.3. Cultuur als vormingsinstrument	46
2.1.4. Het paleis en hun filialen	46
2.1.5. De actualiteit van het verleden	47
<u>2.2. Liberale huizen: de opkomst van de openbare culturele instellingen, de burgerlijke salons en het onderliggende Bildungsideaal</u>	48
2.2.1. De burgerlijke salons, vrije tijd in de semi-openbare sfeer	49
2.2.2. Het Museum, het Theater, de Bibliotheek,...: het ontstaan van de autonome, publieke instellingen	50
2.2.3. Bildungsideaal	51
2.2.4. De actualiteit van het verleden	52
<u>2.3. Kerken, feest- en parochiezalen, gildehuizen en kringen,...: gemeenschapsinfrastructuur in het archetypische dorp</u>	54
2.3.1. Gemeenschapsontwikkeling volgens christelijke waarden	57
2.3.2. Het verenigingsleven en de parochiezalen	57
2.3.3. De heropbouwverenigingen en de gildehuizen	58
2.3.4. De actualiteit van het verleden	58

<u>2.4. Vlaamse huizen: cultuurpolitiek versus homogene culturele gemeenschap als politiek ideaal</u>	60
2.4.1. Versterking van de culturele identiteit	61
2.4.2. Vlaamse huizen en de Vlaamse beweging	61
2.4.3. Vlaamse aanwezigheid in het buitenland	62
<u>2.5. De typologie van het Culturele Centrum</u>	63
2.5.1. Het pluralistische cultureel centrum	63
2.5.2. De openbare bibliotheek	64
2.5.3. De afbouw van het project van Van Mechelen en de actualiteit van het verleden	65

III. ACTUALITEIT - Recente architectuurprojecten voor Cultuurcentra, Gemeenschapscentra en Openbare Bibliotheken **67**

<u>3.1. De uitbouw, spreiding en transformatie van het bestaande netwerk</u>	68
<u>3.2. Toevoegingen of uitbreidingen van bestaande Culturele Infrastructuur</u>	71
<u>3.3. Aandacht voor de openbare ruimte: culturele infrastructuur als onderdeel van stadsontwikkelingsprojecten of dorppakernieuwelingen</u>	74
<u>3.4. Tijdelijke efemere architectuur: caravans, stadsfestivals en andere evenementen</u>	77
<u>3.5. Reconversie bestaande industriële panden: fabrieksgebouwen, hallen en loodsen</u>	79
<u>3.6. De omgang met erfgoed en cultureel waardevol patrimonium</u>	82
<u>3.7. Enkele conclusies – standaardoplossingen versus maatwerk</u>	86

IV. PRINCIPES - Recepten voor een alternatief lokaal infrastructuurbeleid **87**

<u>4.1. De antropologische categorie van het feest als middel om lokale culturele infrastructuur opnieuw te denken</u>	88
<u>4.2. Over de het complexe statuut van de publieke ruimte, de idee van identificatie en binding, de nood aan een derde plek</u>	89
<u>4.3. 'Gepastheid' als architecturaal principe i.p.v. neutraliteit, polyvalentie, en andere normatieve [object-gerichte] criteria</u>	90

<u>4.4. Denken vanuit het bestaande</u>	<u>92</u>
<u>4.5. Infrastructuur in stedelijke kernen of in de nabijheid van woningen of aan de rand: de repercussies van de locatiekeuze</u>	<u>93</u>
<u>4.6. Nieuwe vormen van opdrachtgeverschap: hybride organisaties, hybride programma's, hybride architectuur</u>	<u>94</u>
<u>4.7. Productie, werking, gebruik, voorziening en beheer als vijf variabele parameters</u>	<u>95</u>
<u>4.8. Het verschil tussen zomer- en winterregime</u>	<u>97</u>
<u>4.9. Een suggestie tot schaalverkleining</u>	<u>98</u>

V. Alternatieve modellen voor de LCI **100**

<u>5.1. Het Buurtpaviljoen</u>	<u>101</u>
<u>5.2. Het Huis Van De Kleine Kunsten</u>	<u>103</u>
<u>5.3. De Nabije Werkplaats / Kenniscentrum</u>	<u>107</u>
<u>5.4. De Expobih</u>	<u>110</u>
<u>5.5. Het 'Stille' Leespaleis</u>	<u>111</u>
<u>5.6. Het (On-)Bruikbare Beliet</u>	<u>112</u>
<u>5.7. Het Studiocomplex</u>	<u>116</u>
<u>5.8. De Vrijtijdswerkplaats</u>	<u>119</u>
<u>5.9. Het Nieuwe Dorpsplein</u>	<u>121</u>
<u>5.10. Moderne Kinsken</u>	<u>122</u>

VL AANBEVELINGEN - suggesties voor de centrale overheidsinstanties en mogelijke pistes voor vervolgonderzoek **126**

<u>6.1. Subsidiariteitsbeginsel en de veranderde rol van de centrale overheid</u>	<u>126</u>
<u>6.2. De oprichting van een expertise-, kennis- en informatiecentrum</u>	<u>128</u>
<u>6.3. Ontwikkelen van een geijkte procedure – voortraject, selectie van</u>	

<u>ontwerpersteam, natraject</u>	<u>130</u>
6.3.1. Investeren in een degelijk voortraject	130
6.3.2. Selectie van ontwerpteam en verzamelen van portfolio's	130
6.3.3. Natraject	131
<u>6.4. Opmaak inspiratiefolder, richtingwijzer, typologisch atlas, boek, ...</u>	<u>134</u>
6.4.1. Inspiratiefolder voor potentiële opdrachtgevers, informatiebrochure voor betrokken instanties	134
6.4.2. Richtingwijzer & website voor gebruikers en opdrachtgevers	134
6.4.3. Typologische Atlas, voor architecten en meer gespecialiseerde opdrachtgevers	135
6.4.4. Boek, voor geïnteresseerde opdrachtgevers, architecten en het brede publiek	136
<u>6.5. Naar een transitiebeweging: pilotprojecten, ideeënwedstrijden of begeleid ontwerpend onderzoek buiten de academische context</u>	<u>137</u>

BIJLAGEN

A. Cartografie: kaartmateriaal en zoms 6 onderzochte gebieden

1. Beveren
2. Bocholt
3. Hoegaarden
4. Mechelen
5. Middelkerke
6. Turnhout

B. Erfenis: beeldmateriaal bij de historische modellen

C. Actualiteit: beeldmateriaal bij de hedendaagse architectuurproductie

D. Bibliografie

IV. PRINCIPES

Recepten voor een alternatief lokaal infrastructuurbeleid

De actuele architectuurproductie mist een duidelijk gearticuleerd cultureel project. Daarom presenteren we in deel V enkele abstracte ontwerpvoorstellen die een herpositionering van het huidige culturele project beogen.

Hier formuleren en conceptualiseren we de principes die aan de basis liggen van deze conceptuele voorstellen en die kunnen worden gebruikt om het lokale cultuur- en infrastructuurbeleid uit te bouwen. De beschreven principes staan in nauwe relatie tot de maatschappelijke veranderingen die in het begin van het document werden beschreven. Hier herhalen we nog eens de eerder uitgezette krachtlijnen en we vullen ze aan met andere thema's die in de studie naar voor zijn gekomen:

- *de geleidelijke afbouw van het centralistische cultuurproject*
- *de verbreding van de taakstellingen van culturele organisaties*
- *de zoektocht naar synergieën en de afbouw van de huidige sectorale organisatie*
- *de publiek-private samenwerkingen en nieuwe vormen van opdrachtgeverchap*
- *de generaliseerde ontzorging en secularisatie van de samenleving*
- *de reukloosheid van de maatschappelijke diversiteit tegenover een homogenerend cultuurbeleid*
- *de transformatie van het culturele project: van binding naar nieuwe vormen van binding*
- *de virtualisering, de informatiemaatschappij en de noodzaak tot fysieke ontmoetingsplekken*
- *het verbrokkelde culturele landschap en de grote diversiteit aan activiteiten en regimes*
- *omgang met een gegeven locatie: de omgeving, het publieke domein, het landschap, het bestaande patrimonium en erfgoed*

Onze hypothese is dat noch de huidige maatschappelijke tendensen noch de principes die we hier vooropstellen, tot standaard oplossingen of architecturale modellen leiden en dus op verschillende manier in architecturale projecten kunnen vertaald worden. Dit betekent echter niet dat er geen recepten aan de basis liggen. Om de principes in een gebaseerde realiteit te vertalen is geen normenapparaat nodig, maar moet a.i. een stimulerende bestuurlijk context worden geschapen waarbij slim opdrachtgeverchap en architecturaal maatwerk twee zijden van dezelfde medaille zijn.

4.1. De antropologische categorie van het feest als middel om lokale culturele infrastructuur opnieuw te denken

De taakstelling van cultuurhuizen is de voorbije jaren verruimd. Ze moeten niet enkel cultuur verspreiden, maar zouden op een actieve manier met de lokale gemeenschap aan de slag moeten gaan. De eenzijdige focus op infrastructuur is in dit geval niet echt geschikt om de actuele werking van culturele instellingen te beschrijven. Daarom hebben we, naast de infrastructuur die dit regime mogelijk zou moeten maken, in deze studie ook aandacht besteed aan het cultureel regime zelf.

Het is belangrijk te beseffen dat in een nog voornamelijk religieus (gebedde) samenleving de belangrijke momenten in het leven van mensen niet enkel religieus gekaderd werden, maar daardoor tegelijk een 'publiek' karakter kregen. Geboorte, overgang naar puberteit, huwelijk, allerlei (in)wijdingen, alle soorten van 'afschied', dood - de zogenaamde 'overgangsmomenten' en 'initiatie-momenten' - speelden zich niet enkel af in de privé sfeer: het waren momenten waarin wat zeer persoonlijk was ook tegelijk een gemeenschappelijkheid creëerde, zich in de openbare ruimte manifesteerde, en daardoor een publiek belang kreeg.¹ Het waren momenten van 'feest': een bijzondere, in tijd en ruimte beperkte toestand waarin het leven en het samenleven gefocust werd. Met de secularisering is niet enkel de godsdienstige inhouding van deze gebeurtenissen afgezwakt of verdwenen, maar is tegelijk ook hun publiek karakter uitgehold.

Op een vergelijkbare manier zijn de officiële Feesten en plechtigheden, die uitgaan van de macht of de burgerlijke instellingen (herdenkingen bij monumenten, inwijdingen van gebouwen, eerbetoon...), of van de religieuze autoriteit (processies...) nagenoeg geheel uit de publieke ruimte verdwenen. De informalisering van de autoriteit verdringt dergelijke gereguleerde manifestaties nog moeilijker.

Het effect van de beide ontwikkelingen is dat de publieke ruimte snel ondergebruikt wordt en verzakelijkt, niet meer opgeladen wordt met betekenis, en 'leeg' aanvoelt. Wat vooral belangrijk is, is dat de informele gemeenschapsvorming, die zich op de 'privé feesten' vastzet, en zich in de rand van de officiële feesten kan ontwikkelen, daardoor ook wegvalt. Het feest is gemeenschapsvormend, en is dus in zekere zin niet metropollitain, maar moet ook binnen een stedelijke context 'plaats' vinden.

Men kan dit tegen gaan door de ontspanning op straat te brengen (kermissen, braderijen, stadsfestivals...), soms met behoorlijk succes. Vele steden en gemeenten hebben een soort mobiele 'feestarchitectuur/feestinfrastructuur' die voortdurend op- en afgebroken en verplaatst wordt. Maar de vaste inrichting van het openbaar gebied is niet op het feest voorzien, en de nauwelijks aanwezige infrastructuur en techniek maakt dat wat daar gebeurt, aanvoeld wordt als zeer 'georganiseerd' en kunstmatig, en zich eerder richt tot een massa van consumenten dan behoort tot het leven van een gemeenschap.

We gebruiken de notie van 'feest' om na te gaan op welke manier de culturele infrastructuur en de publieke ruimte van een gemeente plaats kan bieden aan de verschillende vormen van 'gemeenschappelijkheid' die gepaard gaan met de coditie van Feest.

1. Zie bijvoorbeeld onderzoek aan de volgwep Architectuur en Stedenbouw, UGent, naar semi-publieke programma's, programma's met sfeer en doel en in het bijzonder programma's in de stedelijke sfeer.

4.2. Over de het complexe statuut van de publieke ruimte, de idee van identificatie en binding, de nood aan een derde plek

Een andere bedenking gaat over de overgang van de private naar de publieke ruimte. Het verkeer en verkeersinfrastructuur zijn niet de enige factoren die de kwaliteit van de publieke ruimte maken, ook publieke binnenruimtes en institutioneel-openbare ruimten vormen de publieke ruimte. Uit de voorbeelden en de reflectie waartoe deze voorbeelden aanleiding gaven, merkten we dat de overgang van het private naar het publieke zeer gelengd of geschuurd is. In vele gevallen denken we een harde lijn tussen de private en de openbare sfeer - de slaapkamer versus het plein - maar vele sociale en culturele activiteiten zitten tussen deze twee sferen in: tussen geformaliseerd-privaat (de ontvangst van gasten thuis) en de intimiteit in de openbare ruimte (lezen op een bank in het park). Zeker gezien de demografische druk, de maatschappelijke uitdagingen inzake de verkleining van de samenleving en de toegenomen woonkost, lijkt het van cruciaal belang om op een meer gelengde manier deze overgang tussen de publieke en private ruimte te denken.

Daurb[?] komt dat we in ons denken resoluut in stedelijke en zelfs in grootstedelijke categorieën denken. Maar het stedelijk of grootstedelijk model is tegelijkertijd ontoereikend om de huidige gelengheid van sociale verhoudingen te karakteriseren. Het model vertrekt vanuit een idee van anonimiteit van ontmoetingen. De basis zijn sociale verhoudingen tussen individuen die elkaar niet of nauwelijks kennen. We zijn van oordeel dat vele actuele lokale culturele infrastructuur vanuit een stedelijk model is gedacht, zeker gezien deze gekruwen een modernistisch abstracte uitstraling bezitten en zo een zekere afstandelijkheid behouden. De ideologische neutraliteit van de Culturele Centra en Bibliotheken was een manier om openbaarheid garanderen.

De notie van de publieke ruimte is aan herziening toe. Door demografische ontwikkelingen zoals de vergrijzing en doordat we in de toekomst kleiner zullen moeten wonen, zullen collectieve verblijfsruimten daarenboven aan belang winnen. Dit is nu al zichtbaar in grotere steden: co-housinginitiatieven, de gemeenschapstuinen, tijdelijke initiatieven zoals SITE te Gent of Bruxelles plage in Brussel... Verschillende stedenbouwkundigen en sociologen hebben in dit verband gewezen op het belang van een derde plek, ruimten voor de gemeenschap die buiten de private sfeer van het huis en de werkplek moeten worden gestuurd.²

Derde plekken hebben een aantal kenmerken. Vooreerst heerst er voor de gebruikers geen verplichting om zich in of naar deze plek te begeven. Ze zijn noch financieel, noch politiek, noch juridisch gebonden aan de plek, maar gaan er vrijwillig heen. Men gaat er heen omdat men er wil naar toe gaan; en anderzijds staat het iedereen vrij om te komen en te gaan wanneer zij dit willen. Men komt er om anderen te ontmoeten en het vrije gesprek staat er centraal. Maar het is ook een kwalitatieve verblijfsruimte. Ze bieden in de winter beschutting tegen dure weersomstandigheden. Het is er in de zomer aangenaam vertoeven. Maar het is ook een vertrouwde plek. Men vindt er gelijkgestemden, de reguliere bezoekers, anderen uit de buurt, ... Ze vervullen in essentie een sociale rol. Nieuwkomers gaan er naar toe om wegwijs te worden gemaakt. Oudgedienden garanderen een zekere gastvrijheid. De atmosfeer is

2. Dit is een concept afkomstig uit de sociologie Putnam, Robert D. [2000]. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York Simon & Schuster/ O'Brien, Ray [1996]. *The Great Good Place: Cafés, Cigars, Community Centers, Family Parks, General Stores, Bars, Hangouts, and How They Got Us Through the Day*. New York Farrar, Straus & Giroux/ O'Brien, Ray [1992]. *The Great Good Place*. New York Marlowe & Company

gemoedelijk. Het zijn ook geen plekken waar men moet worden toegelaten: geen broederschap, privéclub, sociëteit. Allerhande mogelijke criteria of toelatingsvoorwaarden – zoals (er)mands curriculum, zijn verwezenlijkingen, de maatschappelijke status of inkomen – zijn nauwelijks van tel. Deze plekken zijn in essentie laagdrempelig. Er heerst een huiselijke atmosfeer, gebaseerd op gedeelde waarden. Essentieel is wel dat de plek niemands privé bezit is. De derde plekken zijn niemands *stads*.

Volgens deze sociologen zijn dit soort plekken cruciaal voor de gemeenschapsvorming. Cafés, gemeenschapsbuten, leeszalen, maar ook restplekken en parken, ... zijn karakteristieke derde plekken. De publieke ruimte wordt echter niet enkel gevormd door de open ruimte – de straat en het plein – maar ook door de institutioneel gedefinieerde buitenruimten (schoolplein, kerkplein, kloostertuin, kasteelpark, etc.), 'semi-publieke binnenruimten' (gemeenschapscentra, feestzalen, kerken en kapellen, leeszalen van bibliotheken, grotere voorzieningen in scholen,) en andersoortige ontmoetingsruimtes (restaurants, cafés, bowlings, wassalons, buurtwinkels, allerhande clubs, etc.) die de publieke ruimte doordieren.³ De lokale culturele infrastructuur kan in dit verhaal van de derde plek zeker een belangrijke rol spelen.

4.3. 'Gepastheid' als architecturaal principe i.p.v. neutraliteit, polyvalentie, en andere normatieve (object-gerichte) criteria

'Het is met name de voordracht die bepaalt of men het optreden van de spreker gepast vindt of niet, en wat bij de één gepast is, is dat vaak niet bij een ander. Hierin schuilt een soort systeem dat niet uit te leggen valt: ongetwijfeld is de uitdrukking 'dat valkuurnigheid er in hoofdzaak uit bestaat dat wat je doet gepast is.'⁴

De culturele centra kregen vorm in de jaren '70, in een tijdperk van ontzulling en secularisatie. Men brak met de traditie van de ideologisch gekleurde cultuurhuizen en deze breuk toont zich tot vandaag in de manier waarop de gebouwen via hun architectuur betekenis communiceren, of beter: schijnbaar weigeren betekenis te communiceren. Het neutrale voorkomen van de gebouwen, het gebruik van modernistische abstracte kunst die nauwelijks nog naar levensbeschouwelijke idealen verwees, het gebruik van ruwe, natuurlijk aanvoelende materialen (baksteen, glas en beton) en de beoogde polyvalentie, waren evenveel manieren om het openbare of ideologisch pluralistische karakter van de nieuwe cultuurinfrastructuur uit te drukken. De vraag is echter of deze eisen van neutraliteit en verwante verwachtingen – transparantie, flexibiliteit, meervoudige bruikbaarheid – nu nog steeds op elk moment prioritair zijn, en zo niet: van welke criteria de architectuur van culturele instellingen vandaag moeten beantwoorden.

Het verlangen naar ideologische neutraliteit en pluralisme kan ook in een ruimere perspectief worden gezien. Het was toen voor een openbaar gebouw wellicht 'gepast' om in de architectuur een zekere terughoudendheid te beogen, om het openbare karakter van de culturele instelling in de verf te zetten. 'Gepastheid' is al eeuwen lang een belangrijk criterium om de waarde van architectuur te evalueren, en is wellicht breder inzetbaar en dus bruikbaarler om vandaag te hanteren. Alleen is de betekenis van dit begrip vandaag danig

3 Elin Melkija de Boer (red.) *Steden in de stad. Ontwerp en gebruik van publieke interieurs*. Hordens/ Rotterdam: Truuslo/Valkis

4 Quintilliano, KLS-177, p.606

vervraagd. Vandaag worden andere criteria gebruikt om over de architectuur te oordelen: duurzaamheid, functionaliteit, flexibiliteit, toegankelijkheid, doelmatigheid, technische performantie, en toch is 'gepastheid' zelfs binnen een puur utilitair perspectief, als principe niet geheel zinloos geworden.

Vroeger was *gepastheid* echter duidelijk gedefinieerd. Ze bestond uit een groep kwaliteiten met een naam en afgeleide plaats in de architectuurtheorie: het *decorum*. Het is een term afkomstig uit de retorie, waarbij men stelt dat de retor zijn taal, maar ook zijn spraak en stemgebruik, de toon van de redevoering, zijn lichaamshouding, mimiek en gestiek en zelfs zijn klederdracht moet aanpassen aan het toegesproken publiek, de te communiceren boodschap, maar ook de gelegenheid en de omstandigheden waarin de retor zijn betoog houdt. Het recept dat voor een eerste redevoering geldig is, is niet noodzakelijk geschikt in een andere zoals Quintilianus in bovenstaande motief aanhaalt.

Ook architectuur kan 'spreken', specifieke waarden of betekenissen uitdrukken. De zaak is om als ontwerper of als opdrachtgever via het gebouw de gepaste uitdrukkingvorm te vinden. De term *'decorum'* onderstreept de band tussen het esthetische en het ethische: het schone dient ook goed te zijn. De eigenschappen die aan de gebruikte materialen, de karakteristieken die aan de vorm en de verschijning van een gebouw worden toegedicht, geven eveneens uitdrukking aan de maatschappelijke waarden die het ontwerp uitdraagt of die door het publiek in het gebouwde worden herkend. De materiele eigenschappen van het gebouw verkrijgen een sociale betekenis. Het *decorum* krijgt in belangrijke mate inhoud via de begrippen *waardigheid* (*dignitas*) en *deugdelijkheid* (*virtù*).

Of men nu als opdrachtgever of als ontwerper een gebouw ontwerpt of plant, of men als bewoner in een gebouw verblijft of als gebruiker de architectuur in bezit neemt, steeds weer blijkt de architectuur ook als een beeltenis of portrettering van de opdrachtgevers, bezitters, gebruikers te dienen. De plaats waar het gebouw terecht komt, zijn verschijning, zijn prijs, zijn gebruik,... vormen even zovele aanknopingspunten om diegenen die bij de oprichting van het gebouw betrokken zijn aan een moreel oordeel te onderwerpen of de betrokken instanties een welbepaald profiel aan te meten: sober, bescheiden, gertig, gewichtig, ambteloos, spijziek. Er worden aan het gebouw deugden of bepaalde karaktertrekken toegerekend en via het gebouw ook aan de gebruikers, de culturele organisatie of de instelling die in het cultureelhuis wordt gehuisvest, en aan de overheid, de investeerder die het bouwwerk heeft gefinancierd.

Het begrip *gepastheid* bespeelt echter verschillende betekenisregisters. Het gaat over herkenbaarheid, Gestalt en typologie, representatie en uiterlijke verschijningsvorm, eisen inzake openheid of transparantie, toegankelijkheid en de mogelijkheid tot toe-eigening, atmosfeer en stemming,... Gebouwen kunnen een informeel of eerder een plechtstatig karakter hebben. Ze verschijnen als publieke gebouwen of onderscheiden zich nauwelijks van de private huizen in het woonweefsel waarna ze zijn gelegen. Allerhande ontwerpkeuzes met betrekking tot de schaal, maatvoering, akoestische kwaliteit en lichtinbrenging in het interieur, de gevelopbouw, portieken, deuren en raampeningen, de aankleding en het materiaalgebruik, dragen bij tot het karakter van een gebouw.

gemoedelijk. Het zijn ook geen plekken waar men moet worden toegelaten: geen broederschap, privéclub, sociëteit. Allerhande mogelijke criteria of toelatingsvoorwaarden – zoals (er)mands curriculum, zijn verwezenlijkingen, de maatschappelijke status of inkomen – zijn nauwelijks van tel. Deze plekken zijn in essentie laagdrempelig. Er heerst een huiselijke atmosfeer, gebaseerd op gedeelde waarden. Essentieel is wel dat de plek niemands privé bezit is. De derde plekken zijn niemands *stads*.

Volgens deze sociologen zijn dit soort plekken cruciaal voor de gemeenschapsvorming. Cafés, gemeenschapsbuiten, leeszalen, maar ook restplekken en parken, ... zijn karakteristieke derde plekken. De publieke ruimte wordt echter niet enkel gevormd door de open ruimte – de straat en het plein – maar ook door de institutioneel gedefinieerde buitenruimten (schoolplein, kerkplein, kloostertuin, kasteelpark, etc.), 'semi-publieke binnenruimten' (gemeenschapscentra, feestzalen, kerken en kapellen, leeszalen van bibliotheken, grotere voorzieningen in scholen,) en andersoortige ontmoetingsruimtes (restaurants, cafés, bowlings, wassalons, buurtwinkels, allerhande clubs, etc.) die de publieke ruimte doordieren.³ De lokale culturele infrastructuur kan in dit verhaal van de derde plek zeker een belangrijke rol spelen.

4.3. 'Gepastheid' als architecturaal principe i.p.v. neutraliteit, polyvalentie, en andere normatieve (object-gerichte) criteria

'Het is niet name de voordracht die bepaalt of men het optreden van de spreker gepast vindt of niet, en wat bij de één gepast is, is dat vaak niet bij een ander. Hierin schuilt een soort systeem dat niet uit te leggen valt: ongetwijfeld is de uitdrukking 'dat valkuurnigheid er in hoofdzaak uit bestaat dat wat je doet gepast is.'⁴

De culturele centra kregen vorm in de jaren '70, in een tijdperk van ontzulling en secularisatie. Men brak met de traditie van de ideologisch gekleurde cultuurhuizen en deze breuk toont zich tot vandaag in de manier waarop de gebouwen via hun architectuur betekenis communiceren, of beter: schijnbaar weigeren betekenis te communiceren. Het neutrale voorkomen van de gebouwen, het gebruik van modernistische abstracte kunst die nauwelijks nog naar levensbeschouwelijke idealen verwees, het gebruik van ruwe, natuurlijk aanvoelende materialen (baksteen, glas en beton) en de beoogde polyvalentie, waren evenwel manieren om het openbare of ideologisch pluralistische karakter van de nieuwe cultuurinfrastructuur uit te drukken. De vraag is echter of deze eisen van neutraliteit en verwante verwachtingen – transparantie, flexibiliteit, meervoudige bruikbaarheid – nu nog steeds op elk moment prioritair zijn, en zo niet: van welke criteria de architectuur van culturele instellingen vandaag moeten beantwoorden.

Het verlangen naar ideologische neutraliteit en pluralisme kan ook in een ruimere perspectief worden gezien. Het was toen voor een openbaar gebouw wellicht 'gepast' om in de architectuur een zekere terughoudendheid te beogen, om het openbare karakter van de culturele instelling in de verf te zetten. 'Gepastheid' is al eeuwen lang een belangrijk criterium om de waarde van architectuur te evalueren, en is wellicht breder inzetbaar en dus bruikbaarler om vandaag te hanteren. Alleen is de betekenis van dit begrip vandaag danig

3 Elin Melkijs de Boer (red.) *Steden in de stad. Ontwerp en gebruik van publieke interieurs*. Hordens/ Rotterdam: Truuslo/Valkis

4 Quirilliano, KLS-177, p.606

vervraagd. Vandaag worden andere criteria gebruikt om over de architectuur te oordelen: duurzaamheid, functionaliteit, flexibiliteit, toegankelijkheid, doelmatigheid, technische performantie; en toch is 'gepastheid' zelfs binnen een puur utilitair perspectief, als principe niet geheel zinloos geworden.

Vroeger was gepastheid echter duidelijk gedefinieerd. Ze bestond uit een groep kwaliteiten met een naam en afgeleide plaats in de architectuurtheorie: het decorum. Het is een term afkomstig uit de retoriek, waarbij men stelt dat de retor zijn taal, maar ook zijn spraak en stemgebruik, de toon van de redevoering, zijn lichaamshouding, mimiek en gestiek en zelfs zijn klederdracht moet aanpassen aan het toegesproken publiek, de te communiceren boodschap, maar ook de gelegenheid en de omstandigheden waarin de retor zijn betoog houdt. Het recept dat voor een eerste redevoering geldig is, is niet noodzakelijk geschikt in een andere zoals Quintilianus in bovenstaande motief aanhaalt.

Ook architectuur kan 'spreken', specifieke waarden of betekenissen uitdrukken. De zaak is om als ontwerper of als opdrachtgever via het gebouw de gepaste uitdrukkingvorm te vinden. De term 'decorum' onderstreept de band tussen het esthetische en het ethische: het schone dient ook goed te zijn. De eigenschappen die aan de gebruikte materialen, de karakteristieken die aan de vorm en de verschijning van een gebouw worden toegedicht, geven eveneens uitdrukking aan de maatschappelijke waarden die het ontwerp uitdraagt of die door het publiek in het gebouwde worden herkend. De materiele eigenschappen van het gebouw verkrijgen een sociale betekenis. Het decorum krijgt in belangrijke mate inhoud via de begrippen *waardigheid* (*dignitas*) en *deugdelijkheid* (*virtù*).

Of men nu als opdrachtgever of als ontwerper een gebouw ontwerpt of plant, of men als bewoner in een gebouw verblijft of als gebruiker de architectuur in bezit neemt, steeds weer blijkt de architectuur ook als een beeltenis of portrettering van de opdrachtgevers, bezitters, gebruikers te dienen. De plaats waar het gebouw terecht komt, zijn verschijning, zijn prijs, zijn gebruik,... vormen even zovele aanknopingspunten om diegenen die bij de oprichting van het gebouw betrokken zijn aan een moreel oordeel te onderwerpen of de betrokken instanties een welbepaald profiel aan te meten: sober, bescheiden, gertig, gewichtig, ambteloos, spijziek. Er worden aan het gebouw deugden of bepaalde karaktertrekken toegekend en via het gebouw ook aan de gebruikers, de culturele organisatie of de instelling die in het cultureelhuis wordt gehuisvest, en aan de overheid, de investeerder die het bouwwerk heeft gefinancierd.

Het begrip gepastheid bespeelt echter verschillende betekenisregisters. Het gaat over herkenbaarheid, Gestalt en typologie, representatie en uiterlijke verschijningsvorm, eisen inzake openheid of transparantie, toegankelijkheid en de mogelijkheid tot toe-eigening, atmosfeer en stemming,... Gebouwen kunnen een informeel of eerder een plechtstatig karakter hebben. Ze verschijnen als publieke gebouwen of onderscheiden zich nauwelijks van de private huizen in het woonweefsel waarin ze zijn gelegen. Allerhande ontwerpbeslissingen met betrekking tot de schaal, maatvoering, akoestische kwaliteit en lichtinbrenging in het interieur, de gevelopbouw, portieken, deuren en raampeningen, de aankleding en het materiaalgebruik, dragen bij tot het karakter van een gebouw.

Het concept van het 'passende' roept vandaag niet langer een coherente groep van betekenissen meer op en zijn morele connotaties worden zelden expliciet geduid. Het is met andere woorden niet meer zo duidelijk op welke manier de architectuur voorbeeldig kan zijn. Het exemplarische is niet gegeven, maar is a priori situatie- of contextgebonden. Het kan bijvoorbeeld ook projectafhankelijk zijn.

4.4. Denken vanuit het bestaande

We zijn allermínst van oordeel dat nieuwe ingrepen de bestaande infrastructuur moet vervangen. In die zin verschilt onze toekomstvisie radicaal van het model van Mechelen. Continue aanpassing, vernieuwing en verbetering blijven uiteraard van groot belang. Maar nieuwe openbare gebouwen of cultuurhuizen dienen in de eerste plaats het bestaande patrimonium aan te vullen, de bestaande voorzieningen te versterken, de bestaande problemen op te lossen, vooraleer radicaal nieuwe voorstellen worden uitgewerkt. Elk nieuw bouwproject moet daarom vertrekken van een grondige analyse van de aanwezige infrastructuur en culturele patrimonium in de gemeente en zelfs in de ruimere regio. (de methode zoals beschreven in deel I kan hier toe een eerste aanzet vormen). Ideaaliter ligt er een goed onderbouwde projectdefinitie aan de basis van plannen. Nieuwe gesubsidieerde infrastructuurprojecten ontstaan in dit geval niet uit het niets, maar vanuit een duidelijk gearfiteerde visie, al dan niet verbonden aan het bestaande aanbod en de aangetoonde nood, de beperkingen die men in het bestaande patrimonium heeft ondervonden.

Wat is vandaag minimaal nodig? Wat impliceert het versterken van de bestaande voorzieningen?

- Sanering en optimalisering van bestaande voorzieningen. Zijn alle gebruikte gebouwen aangepast aan de actuele eisen (zake brandveiligheid, integrale toegankelijkheid, energieverbruik, comforteisen? Waar zijn verbeteringen mogelijk? Welke structuren zijn niet langer aan de huidige eisen aangepast, waardoor de publiekfunctie in gevaar komt?
- Bezitten de lokale gemeenschappen een minimale uitrusting van infrastructuur en voorzieningen (multifunctionele hal, kleine maar goed ingerichte zalen, een openbare bibliotheek met leeszaal, info punten, tijdelijke infrastructuur)?
- Op welke manier is het bibliotheeknetwerk uitgebouwd: de hoofdbibliotheken, bibliotheekfilialen, reizende boekenkasten?
- Op welke manier gaat men met waardevol gebouwd patrimonium om? We beschouwen hier niet alleen bestaande culturele infrastructuur, maar ook religieus erfgoed (leegstaande kerken, kapellen, kloosters), industrieel erfgoed en archeologisch erfgoed.
- Er is momenteel een discrepantie tussen zomer- en winterregime: culturele infrastructuur wordt vaak exclusief als een binnenruimte gedacht, terwijl in de zomer belangrijke evenementen - zomerfestivals en happenings - buiten plaatsvinden. De buitenruimte is echter meer dan alleen verkeersinfrastructuur. Het kan ook als verblijfruimte worden gezien. Aanleg van de buitenruimte is van even groot belang als de aanwezigheid van gebouwde infrastructuur. De oprichting van Culturele Infrastructuur is een middel om aan stadsontwikkeling te doen.

Wil men in de toekomst goede architectuurprojecten realiseren die meer in de lokale context zijn ingebed, dan zullen deze een andere voorbereiding en projectverloop vereisen. Het is niet langer mogelijk om met vaste standaarden te werken of vaste modellen voorop te stellen; zodat de kwaliteit

van een project meer van de kwaliteit van de opdrachtgevende instantie, de ontwerper en de procedure zelf zal afhangen: het voorbereidende onderzoek, de analyse van het bestaande weefsel, het opsporen van lacunes en latente mogelijkheden, maar ook de opmaak van het uiteindelijke programma, de keuze van de ontwerper, het ontwerp zelf en de opvolging van het project. Aanbevelingen in die zin worden beschreven in deel VI.

4.5. Infrastructuur in stedelijke kernen of in de nabijheid van woningen of aan de rand: de repercussies van de locatiekeuze

In de cartografische analyse van zes gebieden (deel I) zagen we enkele ruimtelijke patronen terugkeren, vaak verbonden aan bepaalde gebruikers en gebruikspatronen. Deze keuzes werden evenwel niet steeds bewust gemaakt, ze worden beïnvloed door financiële, politieke en praktische kwesties. Het onderzoeken van de implicaties van elke locatiekeuze is echter een belangrijk aspect bij het plannen van culturele infrastructuur; infrastructuur in de kern kan immers niet hetzelfde zijn als in de nabijheid van woningen of aan de rand.

In het huidige morfologisch weefsel van Vlaanderen is het echter niet vanzelfsprekend de kernen te definiëren. De oude kern rond de kerk en het dorpsplein is moeilijker het centrum van de gemeente te noemen, nu ze administratief gefusioneerd is met andere kernen. Supermarkten en andere winkels creëren nieuwe 'centra' van de verkeersinfrastructuur. Moet culturele infrastructuur ingeplant worden in de lintbebouwing, ter versterking van het vestiedetijkt netwerk Vlaanderen, of moet ze net de historische kernen herstellen, het vacuüm opvullen dat rond het dorpsplein en de kerk ontstaat is?

Tussen de stedelijke kernen bestaat een fijnmazig netwerk van verschillende programma's. Een juxtapositie van functies die een grote druk legt op de infrastructuur, gezien de grote afstanden die men dient af te leggen tussen wonen en werk, school en vrije tijd,... We kunnen hier niet meer spreken van een absoluut onderscheid tussen stedelijke kernen en landelijke gebieden, noch van de compacte stad en de scheiding van urbane en rurale gebieden. Vlaanderen is niet gegroeid vanuit een centralistische organisatie - en heeft bijgevolg ook geen gecentraliseerde structuur, noch op ruimtelijk, economisch of administratief vlak.⁶ De vraag naar het inplanten van culturele infrastructuur is bijgevolg complex. De keuze van een locatie beperkt zich niet tot dorpskern, stadskern of rand.

We willen hier echter niet zwaar focussen op de vraag naar een geschikte locatie voor lokale culturele infrastructuur, maar op de implicaties van elke locatiekeuze en het verband tussen locatie en programma, tussen locatie en gebruikers.

Wouter Davidts en Dieter De Clercq suggereren in hun tekst 'Over Kunst, Architectuur en Architecten'⁷ dat denken over culturele infrastructuur vanuit een architecturale of stedenbouwkundige ruimte - en dus niet startend bij het programma - nieuwe mogelijkheden creëert. De afwezigheid van een

6 Zie in dit opzicht: Paul Wempeleens bespreking van de culturele centra in 'Culturele Centra. Een reis door de Bevelstaf', in: *Archief*, nr. 19, 1994, p.12-22.

7 Zie *ARCHITECTURELDOFFENS*, 'The evolution of the treasury', beschouwing bij de tentoonstelling in het Belgisch paviljoen op de 11de architectuurbiënnale van Venetië, 2012.

8 Davidts, Wouter e.a. (red.), *Fracties / over de plaats van een fractie en multigebouwen in Brussel*, Brussel, 2008, pp. 77-88.

voorbepaald programma zou vrijheden genereren, die op stedelijk vlak tot interessante realisaties leiden. De programmatische inhoud hangt immers vast aan de locatiekeuze; de locatiekeuze activeert specifieke gebruikerspatronen. Door vooraf over de implicaties van deze locatiekeuze na te denken, wordt het mogelijk het programma te denken vanuit deze locatie.

Hoewel men regelmatig stilstaat bij de impact die een cultuurhuis op zijn omgeving zou hebben (zie de verschillende voorbeelden van cultuurcentra als stadsontwikkeling, deel III), lijkt de vraag naar de invloed van de locatie op het programma, het beheer, het publiek of de productie die er plaatsvindt, minder gesteld te worden.* Een gemeenschapscentrum in de dorpskern is nochtans anders dan een gemeenschapscentrum in een verkaveling, of nog aan een spoorweg of in relatie tot een waardevol landschap. Men zou immers de vraag kunnen stellen naar een betekenisvol programma of een aangepast beheer, voor de gekozen locatie. Denk aan de tijdelijke Huisbids, die niet zomaar een transplantatie van de Beursschouwburg kon zijn, maar aangepaste activiteiten en andere gebruikspatronen kende aanwille van zijn nieuwe omgeving.

De kwaliteiten van een plek kunnen programmatische bedrjkingen voeden. De pragmatische aspecten van de plek spelen hierin ook een rol: de infrastructuur is bereikbaar met de wagen, te voet of stult aan op het spoorwegennetwerk. Er kan worden aangesloten bij een bestaande cluster - met eventuele synergieën - of er wordt net een nieuwe plek aangeboden, bij een woonkern, te midden van het dagelijks leven. Wat zijn de kernen van het twintigste-eeuwse verstedelijkt weefsel?

De voorstellen in deel V spelen op deze problematiek in en linken de voorgestelde infrastructuren aan een specifieke context: een paviljoen in een verkaveling, een kenniscentrum aan verkeersknooppunten, een openluchthul op het dorpsplein,...

4.6. Nieuwe vormen van opdrachtgeverschap: hybride organisaties, hybride programma's, hybride architectuur

De taakstelling van culturele organisaties is verruimd: gemeenschapsvorming, participatie, ... Verschillende sectoren groeien naar elkaar toe. Bibliotheeken hebben vandaag, ondanks de andere inzet van het programma, vaak een analoge taakstelling als cultuurcentra, educatieve instellingen of sociaal-culturele werking. De afbouw van een sectorale organisatie heeft verregaande implicaties voor het opdrachtgeverschap. Nieuwe vormen van synergie zijn wenselijk. Dit zal leiden tot hybride organisaties, hybride programma's, hybride architectuur. Het verleden kan hiervoor model staan.

Vandaag denkt men cultuurhuizen voornamelijk vanuit de programmatie, ondanks de nieuwe taken die cultuurhuizen zijn toebedeeld. Hetzelfde geldt voor bibliotheken die vooral redeneren vanuit de fysieke aanwezigheid van hun collectie. Er zijn andere organisatievormen denkbaar en deze hebben hun invloed op het gebruik en wellicht ook het karakter van de culturele infrastructuur.

We merken immers dat culturele organisaties niet noodzakelijk eigen

* Kristiaan Buvet en Tom Leenders hebben het in dit opzicht over 'de problematiek van de relatie tussen een betekenisvolle locatie' lussie lussie in het de het slechts ter sprake in termen van stadsontwikkeling, gentrificatie, het films-effect, ... De verbandgeving tussen locatiesamen en programma, beheer, ... kunnen minder aan bod. [Droffis, Wouter e.a. (red.), *Stad / over de plannings en bouw- en ontwerpsituaties in Brussel, Brussel, 2008, pp. 77-87.*]

infrastructuur bezitten of dat het beheer en de exploitatie van de culturele infrastructuur en de culturele programmerie van elkaar ontkoppeld worden. Het is een algemene maatschappelijke tendens die we ook bij scholen, administraties en andere organisaties terugvinden. Door schaalvergroting op het niveau van de organisatie is er meer plaats voor specialisatie en professionalisering, kan naar synergie worden gezocht en kunnen de beschikbare middelen beter worden beheerd. Deze bestuurlijke schaalvergroting is een manier om de bestaande infrastructuur beter aan te wenden en ook om het personeel beter in te zetten. Alleen stelt zich de vraag of deze bestuurlijke reorganisatie (schaalvergroting) ook op het niveau van de infrastructuur en de architectuur moet worden doorgezet, of dat de werking van een organisatie en ter beschikstelling - eigenaam, bouw, onderhoud - van infrastructuur niet op twee onderscheiden niveaus kan gebeuren. Er lopen in dit verband een reeks interessante initiatieven, die wellicht kunnen worden geëvalueerd.

(1) Sleutelmensen Antwerpen

Om een antwoord te bieden op het inefficiënt gebruik van de bestaande stedelijke infrastructuur, startte de stad Antwerpen een project om infrastructuur in te zetten voor avond- en weekendactiviteiten. In het kader van sociale tewerkstelling worden mensen aangesteld om gebouwen te openen - en afsluiten - wanneer er een activiteit gepland is. Schoolinfrastructuur die 's avonds, in de weekends en tijdens vakanties leeg staat, wordt optimaal gebruikt, er hoeft geen onnodige nieuwe infrastructuur gebouwd te worden. Ook historisch en religieus erfgoed kan in dit systeem opgenomen worden.

(2) Circa, cultuurentrum Gent

Het cultuurentrum van de stad Gent beschikt niet over eigen infrastructuur. Het werd opgericht in 2006 als een dienst van de stad om "allerlei vormen van kunst en cultuur te stimuleren en te helpen realiseren". In tegenstelling tot andere cultuurentra is Circa niet georganiseerd rond een eigen programmerie die grote voorstellingen op haar podium wil halen. In de context van een stad als Gent wordt dit immers opgenomen door andere grote culturele spelers. Circa stelt zich op als mediator, tussen verschillende culturele actoren en tussen initiatiefnemers en locaties. Deze locaties in het beheer van de stad zijn voornamelijk historisch erfgoed (Gravensteen, kasteel Bortuit, Spaanse gouverneurswoning, oud gemeentehuis Sint-Amandusberg,...) en religieus erfgoed (Sint-Pietersabdij, Sint-Amanduskapel,...). Ook enkele dienstencentra en polyvalente zalen in gemeentelijke infrastructuur behoren tot de mogelijkheden. Veel van deze infrastructuur is kleinschalig en heeft een specifieke karakter, een uitzonderlijke ligging, een rijke geschiedenis, een 'geheugen'.

Circa's eigen initiatieven zoeken regelmatig nieuwe *extra muros* locaties op. Openluchtconcerten en -films, een filmfestival in Gentse huiskamers, dansworkshops in het park, etc.

4.7. Productie, werking, gebruik, voorziening en beheer als vijf variabele parameters

Wanneer we naar het culturele landschap kijken, zien we dat er effectief op verschillende manieren met culturele infrastructuur en de werking van cultuurentra kan worden omgegaan. Er wordt vandaag reeds met deze nieuwe organisatievormen geëxperimenteerd, zij het eerder in de marge van het culturele gebeuren. Denk aan initiatieven zoals Circa, sleutelmensen, H30, Matterhorn en het Masereelcentrum. In de voorbeelden van deel V probeerden we deze alternatieve organisatievormen scherper te articuleren en via het juiste type architectuur te onderbouwen:

(1) Productie:

In eerste plaats kunnen culturele voorzieningen volledig in het teken van de kunstproductie staan, eerder dan van de programmatie. In dit geval zijn de cultuurhuizen in eerste plaats bedoeld voor allerlei kunstenaars (beeldende kunstenaars, amateurkunstenaars, maar ook geluidskunstenaars, dansers en performers, schrijvers, ontwerpers) en worden voorzieningen aangeboden voor artistieke of anderszortige creaties: kunstenaarsstudio's, werkplekken, repetitie- en opnamemilieus, projectsubsidies, reis- en vertaalbeurzen, discussieplatforms, fysieke werkplekken (studio's en ateliers) waar beeldende kunstenaars, schrijvers en zelfs onderzoekers zich kunnen terugtrekken om zich volledig aan hun werk te wijden. De fab-labs die we in verschillende centrumsteden terugvinden of de artistieke werkplaatsen in Hoger Brussel zijn dergelijke voorzieningen. De post-academische opleidingen en werkplaatsen die we hier in der (in Europa, en meer in het bijzonder in Nederland) terugvinden, zijn andere vernaarde voorbeelden. Deze productieplekken zijn niet in de eerste plaats voor het grote publiek bedoeld, maar kunnen uiteraard op welbepaalde tijdstippen voor een publiek worden opengesteld.

(2) Werking:

Uiteraard kan in culturele instellingen ook de werking zelf - de cultuurspreiding en -aanbod, de programmatie - centraal staan. Het is tot nu toe één van de belangrijkste taken van de cultuursentra, om via een goed uitgekend cultuur aanbod een zo groot mogelijk publiek te bereiken. Alleen kan er worden geprogrammeerd of een cultuurwerking worden ontwikkeld, zonder dat er hiervoor noodzakelijkerwijs nieuwe architectuur en zelfs culturele infrastructuur nodig is: denk aan Cinea in Gent dat een werking ontwikkelt zonder zelf over lokalen te beschikken. Mobiele bibliotheken zoals de stationsbibliotheek zijn een mooi voorbeeld. Er kunnen allerlei culturele evenementen worden georganiseerd zonder dat deze noodzakelijkerwijs duurzaam worden geïmplementeerd door van bestaande accommodaties (een school, de hal van een gemeentelijke dienst, een leegstaand gebouw,...) gebruik te maken: de organisatie van symposia en voortzettingen in de plaatselijke bibliotheek, het inzetten van een orgelconcert in een kerk, de filmvoorstelling in een school. Het kan ook zijn dat een artistieke organisatie parasiteert op andere ingerichte evenementen zoals de vele zomer-, kunst- en stadsfestivals: Kunstenfestivaldes Arts in Brussel, Contour in Mechelen, TheaterAanZee aan de Belgische Kust. In al deze gevallen profiteert de organisatie van de aanwezige of ingerichte infrastructuur om haar cultuurprogramma aan te bieden.

(3) Gebruik:

Met de derde parameter richten we ons op de gebruiker, het publiek dat de culturele infrastructuur benut. Er kunnen voorzieningen ter beschikking worden gesteld, zonder dat er een cultuurprogramma wordt vooropgesteld, zonder dat er expliciet culturele activiteiten zijn gepland. Het zijn alle voorzieningen die in het teken staan van het verblijven, de toe-eigening of de plekken die we hierboven de derde plek hebben genoemd. H30 is zo'n instelling waar jongeren zelf instaan voor de productie en programmatie, maar is in de eerste plaats een jongeren-ontmoetingsplaats. De culturele infrastructuur biedt onderdak aan een specifiek publiek, maar definieert niet expliciet op welke manier ze in gebruik moet worden genomen. De bibliotheek die haar infrastructuur ter beschikking stelt voor studerende studenten, maakt ook ruimte voor alternatieve benutting. Ook het verhuren van lokalen van een cultuurcentrum aan andere instellingen ressorteert onder deze derde parameter. De ingebruikname of toe-eigening kan tenslotte ook een meer permanente vorm aannemen, bijvoorbeeld wanneer bepaalde lokalen voor een langere duur aan bepaalde groepen ter beschikking worden gesteld, waarbij zelfs een deel van de voorzieningen door andere instanties worden geëxploiteerd of beheerd (zie parameter 5).

(4) Voorziening:

Een vierde parameter heeft betrekking op de voorzieningen die worden aangeboden. Met voorzieningen worden twee zaken bedoeld. Enerzijds is het datgene wat we doorgaans onder de architectuur van cultuurhuizen verstaan: de bebutting zelf. Het is het gebouw dat de organisatie met culturele doeleinden huysvest, maar deze eerste bepaling kan ook ruimer worden opgevat, als een dak, een plek, een publieke ruimte waar mensen met culturele objectieven samenkomen. De voorziening laat zich in dit geval definiëren als de elementaire inrichting of afbakening van een plek (ook buitenruimtes) waarbij deze tot culturele ruimte wordt gemaakt en zo een specifieke bestemming krijgt. Anderzijds staat voorziening ook voor allerlei apparatuur en technologie die ter beschikking kan worden gesteld: een uitgeruste toezelzaal, een grootkeuken, draadloze internetverbindingen, toegangen tot wetenschappelijke databases, etc... Hier slaat de voorziening op allerlei apparatuur en is dus breder dan enkel de architectuur de cultuurhuizen. Beide definities van het begrip voorziening zijn uiteraard op elkaar betrokken. Er kan uiteraard infrastructuur worden aangeboden, zonder dat er een programmerie of beheer wordt verondersteld. Dit is bijvoorbeeld het geval voor de kloek of een evenementenplein in de buitenruimte. De infrastructuur wacht tot deze in bezit wordt genomen.

(5) Beheer:

Het is tenslotte mogelijk dat de oprichting en het beheer van culturele infrastructuur niet door de overheid zelf gebeurt of niet alleen door hen wordt gedragen, maar bijvoorbeeld ook door private partners, een collectief of coöperatieve, door buurtcomités of bewonersgroepen. De vraag stelt zich wie de culturele infrastructuur beheert of exploiteert, en onder welke voorwaarden? Wie heeft de toegang? Op welk moment? Wie kan van welke voorzieningen gebruik maken? Wie draagt welke verantwoordelijkheid voor de huishouding, het onderhoud op korte en op lange termijn (renovatie), exploitatiekosten (stookkosten, energiefactuur)? Wie moet wat bekostigen? Wie krijgt de inkomsten? Wie de lasten?

We kunnen stellen dat een culturele organisatie verschillende gedaanten kan aannemen. Ten eerste is er de artistieke productie: de kunstproductie die via de infrastructuur kan worden ondersteund. Ten tweede blijft de programmerie van belang en ten derde de manier waarop men gebruikers of een publiek bereikt. Ten vierde is er zeker ook een infrastructureel vraagstuk: welke voorzieningen zijn er nodig? Welke gebouwen? Welke apparaten? En tenslotte stelt zich de vraag wie exploiteert of beheert?

Het zijn vijf verschillende parameters die in mindere of meerdere mate door de organiserende instantie, in casu de culturele instelling of de lokale overheid, kunnen worden bespeeld. Uiteraard komen de vijf parameters zelden zuiver voor; door te variëren in deze parameters of combinaties te maken, worden alternatieven op het standaard Bildungstempel of het hierboven beschreven zender-ontvanger-model ontwikkeld.

4.8. Het verschil tussen zomer- en winterregime

Als voorlaatste merken we dat in het denken over culturele infrastructuur veel aandacht wordt besteed aan de binnenruimte, de infrastructuur zelf, waardoor in vele gevallen de aanleg van de buitenruimte rond de culturele infrastructuur wordt verwaarloosd. In de bedenningse projecten is men zich

duidelijk meer bewust van het belang van de omgeving waarin cultuuro centra worden opgericht. Vaak worden grootschalige, nieuwe projecten beschouwd als een middel om aan stadsontwikkeling of aan dorpskernvernieuwing te doen.

Wanneer we echter naar de culturele evenementen kijken, zien we dat er betekenisvol verschil bestaat tussen de zomer- en de winter. Viele activiteiten die in de winter in allerlei zalen plaatsvinden, komen in de zomer op straat, in de buitenlucht. Er zijn tijdens de zomer talloze feesten, kermissen en festivals - waaronder talloze kunstfestivals - die dan, vaak op een hoogst geproviseerde manier, de openbare ruimte inpalmen. Culturele instanties, lokale organisaties en verenigingen zijn doorgaans nauw betrokken bij het opzetten van deze festivals, maar de openbare ruimte (het plein, het evenemententerrein nabij de sporthal of het cultuurocentrum) is zelden op deze evenementen buiten bedacht.

We menen dat men bij het bedenken van Lokale Culturele Infrastructuur niet alleen het binnen moeten vormgeven maar dat een kwalitatieve en genuanceerde omgang met de buitenruimte van steeds groter belang wordt, onder andere ook om de overgang tussen zomer- en winterregime in het culturele en maatschappelijke leven op te vangen.

4.9. Een suggestie tot schaalverkleining

We willen onze principes tenakhte koppelen aan een laatste suggestie. We zijn van oordeel dat de culturele sector die zich richt op het lokale niveau voordeel zou kunnen halen uit een zekere schaalverkleining.¹⁰ In plaats van het Museum, het Theater, de Bibliotheek, het Opera gebouw, ... als model voor de lokale culturele infrastructuur te nemen, schuiven we het *Hôtel Particulier* als typologie naar voor.¹¹ De Burgerlijke woonhuizen of hôtels hadden immers niet enkel een privaat karakter, maar hadden ook een belangrijke, publieke representatieve zijde. Ze waren voor een groot deel voor gasten (*hôtes*) en dus voor een publiek van toegewijden bestemd. Het rijke repertoire aan ontvangstruimten - de zogenaamde salons - ondersteunde talloze kleine culturele activiteiten: de muzekkamer waar kamermusieken werden georganiseerd, de huishoudbibliotheek, het *grand salon* gewijd aan discussie en maatschappelijk debat, het *salon des dames* voor het theekransje en de bijhorende gesprekken, de beeldengalerij waar schilderijen en andere kunstwerken werden geëxposeerd, de *fusoir*. Het salon neemt zelf een tussenmaat tussen de kamer (de ruimte van het intieme private leven) en de zaal (waarin grotere bijeenkomsten - assamblees - kunnen plaatsvinden) aan. In de 19de eeuw waren deze salons ware culturele instellingen, die vaak de belangrijke openbare instituten - het Museum of het Theater - in belang overtroffen.¹²

Noch de verwijzing naar de schaalverkleining, noch de referentie aan de 19de eeuwse salons gebeurt vanuit een reactionaire reflex. De 19de eeuw is verleden tijd en het is allerminst onze bedoeling geweest het burgerlijke model zomaar te imiteren. Desalniettemin opent het institutionele programma van het *Hôtel Particulier*, een programma dat zich qua schaal tussen het Huis en het Instituut bevindt, allerlei nieuwe perspectieven om lokale

10. We hebben het in de eerste plaats over de Gemeenschapscentra en de openbare bibliotheken, dus niet in eerste plaats over de interregionale cultuuro centra - A & B-acties - of de internationale gemeentelijke cultuuro centra.

11. *Les Hôtels de Dieu (1875) Mémoires d'un architecte, Paris : Éditions Klincksieck, s.n. sin ende 1987, Mémoires d'un architecte de la ville parisienne. Mémoires et nouvelles 1790-1875 éditées, Paris : Hémis / Brepols A.A.24, 1998.*

12. Zie in dit verband de bespreking in hoofdstuk II (2.2. Liberale kerken)

culturele infrastructuur te denken.¹³ Door een tussenschaal te hanteren – kleinere groepen, meer aandacht voor sociabiliteit en persoonlijk contact, kleinere voorstellingen – zou de lokale culturele infrastructuur zich kunnen onderscheiden van de cultuurhuizen in de centrumsteden die een stedelijk, meer algemeen publiek kunnen bedienen.

Ook in vele hedendaagse kunstwerken weten we dit soort schaalverkleining. We denken hierbij in het bijzonder aan performance-, installatie- of videokunst, maar ook aan allerlei recente tentoonstellingspraktijken of kunstfestivals.¹⁴ Het kleine gebaar neemt de plaats in van het aanvullende spektakel. Vele kunstenaars werken met een beperkter publiek en zoeken via hun kunst, in kleinere constellaties, op een zeer directe manier contact met de toeschouwer. Een analoge, maar meer prozaïsche tendens zien we in de tuin-, lees- en kookclubs, de huiskamerconcerten, waar men eveneens de intimiteit van een klein gezelschap en het bijhorende menselijke contact verkiest boven de anonimiteit van het massa-evenement. Onze culturele infrastructuur is niet of slechts matig aan deze nieuwe realiteit aangepast. Vele interessante culturele activiteiten vinden daarom buiten het officiële circuit plaats: extra muros, op locatie, tijdens allerlei zomerfestivals.

De schaalverkleining is trouwens één van de belangrijkste redenen waarom de openbare bibliotheek vandaag zo belangrijk blijft en zelfs nog aan belang wint. De bibliotheek is qua schaal en spreiding beter aangepast aan de noden van lokale gemeenschappen.

De voorgestelde schaalverkleining zou toelaten dat er preciezer op de culturele diversiteit van een lokale gemeenschap en de participatie van verschillende cultuurondernemers kan worden ingespeeld (bijvoorbeeld doordat verschillende groepen in het stedelijke landschap elk een eigen 'woonkamer' of 'clubhuis' zouden hebben). De bedoeling is dat er niet alleen op de culturele programmatie zou worden ingezet, maar evengoed op een residueel aspect, de sociale dimensie eigen aan allerlei culturele activiteiten: het samenzijn, het verblijf in de publieke ruimte, de ontmoeting.

¹³ Het is een complement op de neoliberale logica van de jaren '70 en het model kan zowel gebruikt worden om de openbare bibliotheek te herdenken als nieuwe kleine gemeenschapsinfrastructuur voor te geven. Het biedt de mogelijkheid om de gebreken financiële modellen beter in te zetten en verlicht

2.

M. Van Den Driessche, N. Van Hulle (2013) *3 architectural drawings, means to provoke thought* in: Jørgen Dehs, Martin Weihe Esbensen, Claus Peder Pedersen (ed.) *When Architects and Designers Write, Draw, Build, ? a PhD. Essays on Architecture and Design Research*. pp. 86-100

The design and research project is about making an ought, about provoking reflection on the contemporary university. About the status of privacy, collectivism, distance, closure, dialogue, accessibility, debate, storage, waste, etc.; all the conditions we thought necessary to think about the university as an institution.

- Maarten Van Den Driessche and Nathalie Van Hulle

Deze tekst volgt op de tekst die CeUT-tentoonstelling begeleidde (txt n°3). Het bevat 3 tekeningen die op de tentoonstelling waren te zien, met een contextualiserende tekst waarin over de verhouding tussen ontwerp en theorie wordt gereflecteerd.

Het is een herwerkte versie van de paper die werd gepresenteerd op de conferentie 'When architects and designers write, draw, build? a PhD' in Aarhus School of Architecture te Denemarken. Een vijftiental bijdrages (waaronder lezingen van keynote-speakers als Adrian Forty, Fredrik Nilsson and Roemer van Toorn) werden uiteindelijk in dit boek opgenomen.

3 ARCHITECTURAL DRAWINGS, MEANS TO PROVOKE THOUGHT

REPLICA OF A NINETEENTH
CENTURY BUILDING - PART III

MAARTEN VAN DEN DRIESSCHE
AND NATHALIE VAN HULLE

In this article we present and reflect on an architectural project made within an academic context. The project for an imaginary university complex was on display in an exhibition called 'Curating the European University', held in 2011 in Leuven, Belgium.¹ In order to address the main question of this symposium about the future of the university, we made an architectural project. We produced drawings to develop thoughts on the future of the university. In this paper we try to explicate how the main design decisions provoked reflection.

We will argue that this cultural situation – exceeding the proper limits of architecture or the design activity itself, and forcing the designer to position himself within a broader context - is crucial to understand every work of architecture, even when designers operate within the academic sphere. The main question seems to be how processes of contextualisation can be integrated in academically motivated design work.

This paper consists of two parts. In a first section we rely on an older discussion on the autonomy of architecture, mainly debated at the end of the twentieth century.² In the second part of the paper we shortly present the drawings of this university complex made for the exhibition mentioned above. Between both we make a connection, selecting relevant themes linking design practice and the context within which architecture operates.

1. THEORETICAL UNDERPINNING: THE QUASI-AUTONOMY OF ARCHITECTURE

In his book *The Practice of Everyday Life* the French historian and philosopher Michel de Certeau makes a distinction between 'space' and 'place'. He defines a 'place' as: 'The order (whatever it is) according to which elements are distributed in co-existence. [...] Consequently, a place is a momentary configuration of positions. It implies an indication of stability.'³ Whereas 'space' is defined as 'the effect produced by operations orienting, circumscribing, delaying or functionally reorganising conflicting programs and contractual approaches. [...] As a consequence, distinct from place, there is no unanimity nor stability.'⁴ In this paper, we would like to use Michel de Certeau's conceptual apparatus to reflect on the relationship between the autonomy of architectural design and the opposite, its anchoring within a given context.

The designer mainly works on the material qualities of the built artefact. When a designer works on the composition of the plan, on the distribution and dimension of the different rooms in the building, when he invents the structural configuration, when he shapes the façade, opens up the interior of the building or sculpts the exterior form of the building his main interest is the art of building, and for instance, not the political question. Thus, the designer deals with a notion of 'place' as defined by Certeau, and with the stability or durability that this notion implies.

By confronting the notion of 'place' with the notion of 'space', de Certeau opens up this strict disciplinary definition of architectural typology. He points to the importance of the *architectural event*. As such he shows the importance of everyday life, of the inhabitants using the built fabric, and of the phenomenological ideal of the '*espace vécu*' – the lived space. The users, ideologically and politically reorient the first meaning of the built artefact. Users thus freely and subversely reinvent the abstract, geometric space drawn up by the architect. From this point of view the architect and architectural knowledge are by definition ideologically suspect.

In this paper we will argue that architecture maintains a more complex relationship to the 'programme' of a building. Referring to post-war rationalism and to their idea of the architectural type, we will argue that

this notion of 'place' founds the architect's autonomous position. The focus on the building and other *material artefacts* such as the urban fabric, the public realm, the appliances and furnishings, as well as the scientific study of the qualities of these artefacts, define architecture as a discipline. This disciplinary focus positions the designer as an 'expert' within the interdisciplinary field. Some of the provoking thoughts of the rationalist architects, referred to in the above, are used to show how architectural knowledge (and the research based on the idea of architectural typology) can be an instrument for political action.

1.1. Design (versus) Non-Design - Diana Agrest

In an important text from 1974, the Argentinian-American architect Diana Agrest used a striking metaphor to describe the relationship between politics and the process of designing.⁵ She made a distinction between *Design*: the codes, the techniques and the means typical of architectural practice; and *Non-Design*: other, external phenomena such as political ideologies that affect architectural production and thus implicitly affect the designer's thoughts and actions, but that are not considered part of architecture as a discipline.⁶ According to Agrest, theorists and architects use this distinction very consciously, in order to eliminate the external mechanisms affecting building production and, consequently, to seal off the knowledge constituting the basis of the discipline. 'Design may be defined as a social practice that functions by a set of socially sanctioned rules and norms – whether implicit or explicit – and therefore is constituted as an institution.'⁷ In this way, design could be described as a closed system; not only with regards to culture as a whole, but also in relation to other cultural forms of expression, such as literature, painting, philosophy, natural science, geometry and politics.

However, Agrest doubts whether playing with formal architectural codes can really be a critical practice. She refuses to accept that critical practice should come from within the discipline of architecture. By setting limits to the field of the designer and thus in a way bolting the design-process *institutionally*, one seems to ignore the subversive manipulation or the potential transformation of fixed rules and habits. Thus, these theorists

and architects rashly neglect the possibility of criticising the presupposed boundaries. This is why, in the second part of her text, Agrest draws attention to the processes that escape the control of the design and the designer. A truly radical design practice, a design practice that moreover has political weight and that propagates cultural values, according to Agrest, can only originate in contexts where the designer is led by these processes: ‘The absence of a normative written discourse in non-design, precludes defining it as an institution and makes possible the inscription of sense in a free and highly undetermined way; we are here presented with an aleatory play of meaning.’⁸ These processes on which architecture as a discipline has no hold and which Agrest characterises as Non-Design, would give meaning to the built space, more than the internal control mechanisms of design theory, architectural criticism or the history of art.

1.2 Places (versus) Spaces - Michel de Certeau

In the same year in which Diana Agrest published the text I mentioned earlier, Michel de Certeau published his book *La culture au Pluriel* of 1974. In the last article, the concluding chapter of this essay collection, de Certeau presents an analysis more or less similar to Diana Agrest’s. He observes the activities of architects and urban developers as an outsider, and just like Agrest, notices a discrepancy between the work they do and the processes that eventually affect the architecture or the city.

*The urban planner has not the capability to impose this rationality in concrete upon the fluid and manifold cultural systems, which effectively organize inhabitation of the domestic spaces (apartments, staircases, etc.) or public space (streets, squares, etc.), which innervate these with innumerable itineraries. He thinks and fabricates an empty city; and distances himself when the inhabitants, as if they were savages, come and trouble the plans elaborated without them.*⁹

In his essays, de Certeau also opposed institutions, knowledge disciplines, and the specialisation of scientists, technicians and other experts to the phenomena that escape the control of these institutions, disciplines and experts.¹⁰ He opposed the design practice (‘cette rationalité en béton’) to actions and events on which the designer essentially has no grip (‘des sauvages qui troubleront les plans élaborés sans eux’). De Certeau’s analysis

thus shows striking similarities to Diana Agrest's text discussed earlier. But in contrast with Agrest, de Certeau quite clearly points to a number of *unconscious* – or uncontrollable – forces.

Michel de Certeau is clearly indebted to the analysis of Michel Foucault – the notorious fellow-historian to whom Michel de Certeau has numerous references.¹¹ But unlike Foucault, de Certeau does not in the first place want to tell the story of the powerful, nor does he want to tell the story of the producers but that of the subordinates: those who consume the already produced cultural products. In order to describe the continuous interplay of forces between the subordinate and the ruler, de Certeau's oeuvre is composed by means of pairs of opposites: the thing vs. its use, writing vs. reading, hard vs. weak, producer vs. consumer, strategies vs. ideas, language (langue) vs. speech (parole), place vs. space, etc. Especially this last pair of opposites – the difference between places ('lieux') and spaces ('espaces') – will require our attention.

The opposition between the two concepts in de Certeau's text which I have mentioned before is clear enough. On the one hand, there are the 'hard' entities of 'cet rationalité en béton': the city, the streets, the living towers, the rooms that organise social life, the streets and squares that stage the encounters and regulate traffic. On the other, there are 'weak' entities: simple, everyday activities such as walking, looking, making contact, sleeping and eating. It is cultural systems (les systèmes culturels, multiples et fluides) that take possession of space and that – according to Certeau – almost elude description. This process is perhaps steered by *the plan* of a building, but it does not let *cet rationalité en béton* control it. Living practices, observations, memories of a place after all cannot be caught in figures or a discourse, de Certeau feels, but rather manifest themselves in the stories tied to a specific place, in postures and gestures, in the slow course of time. The infrastructure, the facilities and the objects that designers design are not yet the actions the users of these things perform. The building is not yet a house and anything but a home. The city as planned in the drawings and policy documents of the urban developer is not yet the citizen's city. The designer first defines, marks and materializes the places that are subsequently appropriated by the inhabitants. He works with the dead mass of the empty city: [*L'urbaniste,*

*red.] pense et fabrique cette ville vide.*¹² The subject of architecture is the building, the public space, the city – and ultimately not habitation or occupation. In a certain way, the designer always builds in a certain distance to the occupation, which is the building's final destination.

1.3 Form (versus) Function - Neo-Rationalism

Finally, in the theoretical writings of writing architects such as Aldo Rossi, Giorgio Grassi and Oswald Mathias Ungers, we find a third opinion. With the rise of the so-called neo-rationalist movement in architecture (to which these three designers belong) the debate on the meaning of design practice and on the foundations of architecture was renewed. Originally, the discussion was started by a group of young architects that gathered in Italy around Ernesto Rogers and the architectural magazine *Casabella*, but, relatively quickly, the discussion spread internationally via magazines such as *Oppositions*.¹³

After World War II, architecture was overruled by economic, technological and ideological questions and from then on, design practice could only legitimise itself, or so it seemed, through other disciplines. Talking about architecture was politicised, psychologised, anthropologised, economised, historicised; architecture itself, however, was hardly ever a subject of discussion. Architects such as Rossi, Grassi or Ungers, however, returned to architecture proper: to the study of historical buildings, the analysis of composition rules, the application of empirical research methods, the history of architecture, and the metier of building.

In the introduction to *Architettura della Città* (1966), Aldo Rossi distinguishes two methods of researching the city and city architecture: '*In the first, the city is derived from the analysis of the political, social and economic system and is approached from the perspective of these disciplines. The second perspective is more that of architecture and geography. I start from the second perspective, but also take into account the results of the first system.*'¹⁴ Rossi asks for attention for the geographic, topographic and historical individuality of cities and street patterns. He stresses that the meaning of architecture lies in the form and in the architectural elements (the loggias, galleries, towers, squares and fountains) which one has passed through. Rossi's typological

way of thinking starts from the hypothesis that the meaning of a window, a door, a room, has not really changed. The architect is aware that each window, each door, each room he designs is part of architectural history. He realises that in each new window, the meaning of other, older windows, gates and rooms resonate. According to Rossi, the point of architecture was to *construct* new buildings and new meaningful contents on the basis of certain givens: the topography, the history of the city, the instruments of the discipline.

The claim that architecture should find its material and its direction in itself, thus initially offered the possibility to escape from the external influences of sociological concerns, technological developments and economic questions. But pleading for architectural autonomy also had its price. Initially, Grassi, Rossi and Ungers all dissociated the *shape* of buildings from their *function*. In his classes at the University of Berlin, Ungers has showed that one and the same institutional programme (the Museum) can lead to an enormous variety of possible architectural shapes. And furthermore the statements of Rossi and Grassi in this respect are clear. By dissociating the meaning of architecture from its function and therefore from the destination of the building, the authors were able to focus on architecture proper. The task of the architect is to shape buildings. They (apparently) did not care for the programme, the use, or related aspects of architecture. Where Agrest and de Certeau minimised the importance of the architectural form by pointing to the phenomena escaping the designer's control, Rossi, Grassi and Ungers seem to skip that which affects architecture from the outside completely, in order to fully concentrate on the phenomenon of the city, the buildings and the process of building itself. These architects seem to remain deaf to political, economical and technological questions; they simply seem to avoid the question of livableness under the cover of architectural autonomy, as a number of 'critics' have rightly claimed, in agreement with Agrest's argument.

This judgement, however, contradicts with a series of statements made by these architects. And we quote Ungers: 'It is clear that a lot of problems emerge in the Organisation of a Building Process, and I do not contest, that scientific facts, sociological insights, or technical requirements have to be

taken in account. These are real factors the practice of building is bounded.’
¹⁵ And just as Ungers did not want to ignore the reality of the scientific, sociological or technological innovations, so Aldo Rossi – as a theoretician and writer - showed himself as a designer fully aware of the complexity of dwelling. And we quote:

The housing block of Belo Horizonte is full of life and warmth, full of the warmth of life; it repeats the rhythm of baroque churches, which is to say, it made the events possible, and that was and still is an aspect of architecture: not the beauty, not the mosque of Bursa, where I lost myself, but the continuation of the insula, the space of the people.¹⁶

1.4 The building as quasi-object - a situational theory of architectural typology

The three theoretical frameworks and the dichotomies (we) have discussed, are, to a certain extent, ‘arbitrary’. Just as any text or theory trying to subject the design practice to a certain system and to fixed rules, they do wrong by the complex ‘reality’ of designing itself: a practice which, like any other practice– as both Michel de Certeau, Diana Agrest or Stan Allen argue – can never be completely described by theoretical models or determined by a strict definition. The opposites may indeed be *arbitrary* and the distinctions they make *artificial*. However, they do clarify what the *task* of the designer is; and in our opinion, they also indicate the limits of his responsibility as a designer.

We believe that architecture has a certain autonomy with regards to its *means*. It is by its means that architecture distinguishes itself from other disciplines: the exact and applied sciences, politics, economy and history. A building consists of materials and facilities, building elements and constructive systems, plan figures and spatial dispositions. Admittedly, these means can be applied with a certain intention, for example to represent a political ideology or to obtain a number of economic imperatives, to give a foundation to a certain program, or to meet functional requirements. But the quality of architecture can only be read from the way in which the architectural means ‘work’ and ‘fit’ by themselves. Building elements form a structure. This structure and the building skin define the materiality and the tectonic qualities of buildings. The composition of a plan indicates a certain

scenography. The building takes position in the landscape. It determines the environment and circumscribes an enclosed area; and accordingly defines the interior space of a building. The focus on the building and other *material artefacts* such as the urban fabric, the public realm, the appliances and furnishings, as well as the scientific study of the qualities of these artefacts, define architecture as a discipline. This disciplinary focus positions the designer as an ‘expert’ within the political field.

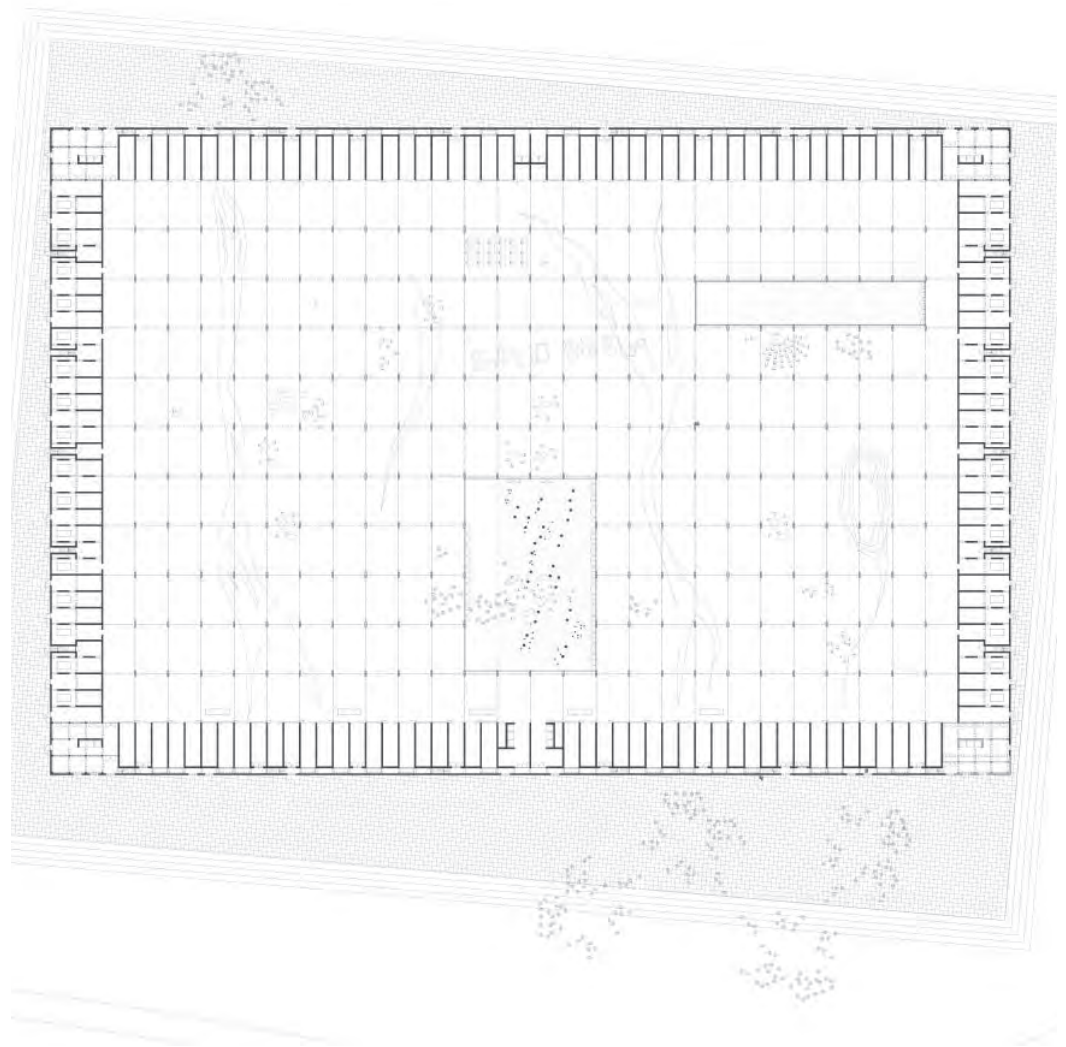
Thus, we could say that the responsibility of the designer ‘stops’, when the discussion exceeds the disciplinary question. But this thesis – which some theoreticians defend in the name of architectural autonomy – poses a problem. When we approach the objects and artefacts merely from architecture and from the design, we inevitably pass by the possible meanings and the stratifications of the artefact itself, as is formulated in the following quote from the French philosopher Michel Serres:

I never relate myself solely to an object. My attention, my perception, my knowledge, are always plunged in a social and cultural whole. A theory of knowledge where a monadic subject relates to his object - be it actif or passif - is a vain hope. Every object is constituted by, and in proportion to a group. At all times, the subject of an object is multiple.¹⁷

As in the rest of his oeuvre, Serres writes here that artefacts, actions and social constructions never occur in a ‘pure’ state, but are always a ‘mixture’. Objects never exist on their own. Things have meaning only to the extent in which they – even if only marginally – are taken in by our perception. The meanings of objects change according to the situation in which they are considered. Naturally, this not only applies to utensils or instruments, but also to architecture and buildings; and I again quote from Grassi: ‘The attention is thus drawn to the ties connecting architecture with daily practice: for example the ‘institutional’ character of buildings and their shapes, as well as the emphasis on the ‘evocative’ character of architecture.’¹⁸

The architect designs buildings with the help of the means he has at his disposal as an architect. With these means, he shapes the ideas and expectations one has of the building. Architecture is the result of a design process, and takes place in *between* ‘destination’ and ‘occupation’. In the design, a transformation occurs: one language (ideas, expectations, visions)

MAARTEN VAN DEN DRIESSCHE AND NATHALIE VAN HULLE

6.1 *Plate 1 – The Underground.* The ground level is the catacomb of the university complex. The main space is structured through a uniform column grid. Two gardens (*horti conclusi*) open onto the sky. A sunken public square surrounds the building and welcomes new visitors. We planned the project in a river valley, where there is a permanent danger of flooding. Traces on the floor remind us of the movement of the river, cyclically exceeding its embankments. The dimensions of the university complex are important to us. The scale of the building represents the public ideal underlying the project.

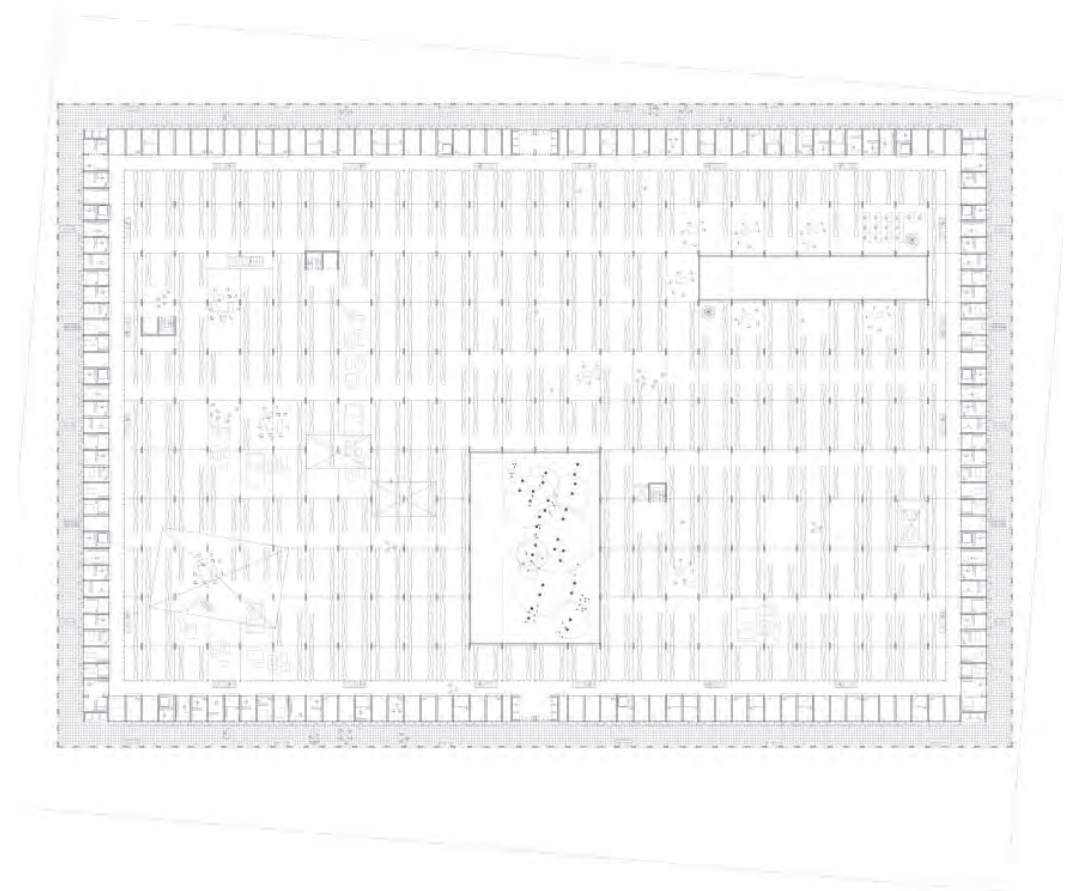
is translated into another language (space, form, matter), after which the first language is given a new meaning when the building is occupied (appropriation, identification).¹⁹ In the design, the choices made concern the durable characteristics of the building.

By drawing attention to the importance of living and the tactical appropriation by the users of the built environment, Michel de Certeau has showed that buildings stage, frame and organise the events taking place in them. The hole in the wall directs our perception. Doors as well as the routes through the building steer our actions and guide our behaviour. The dimensions of the space determine how bodies will occupy it and how they will relate to one another within that space. The physical boundaries that are set can also become an institutional framework when codes and values are projected on the designed space: streets guide traffic, a school is meant for learning, a museum displays 'Art'. From this point of view, buildings are never merely buildings, artefacts, things, but always collaborate with the institutional regime that governs the building, the bodies occupying the buildings, and the institutions owning the buildings. Moreover, this involvement with phenomena outside the design-process does not only start after the completion of a building, with the use one makes of a building, but starts already with the ideas, expectations and requirements projected in the building beforehand. Even the brief that precedes the building process is connected to the architectonic question.

Buildings are always planned and built with a purpose with certain intentions and expectations. These intentions express an intention, a will. Therefore, it is quite probable that the realised building represents the ideals underlying the design assignment. The meaning of theatre architecture, museum architecture, school architecture or prison architecture finally does not reside in the form of the buildings alone, but just as much in the way the buildings are the expression of an institutional programme. Once these buildings have been realised, they frame the activities and events which take place in them. The buildings embody a performance logic or an institutional regime.

A situational theory of architectural typology takes into account the *specificity* of architecture without limiting architectonical thinking solely to

MAARTEN VAN DEN DRIESSCHE AND NATHALIE VAN HULLE

- 6.2 *Plate 2 – The Archive.* The first level mainly contains a gigantic archive, but also the offices (study rooms of the scholars - studiolae) and an open gallery. Since the digitalisation process will make books unnecessary, we here imagined a gigantic archive with invaluable goods. The archive collects objects produced in the building, or already digitalized documents. An open gallery circumscribes the building. The gallery makes the transition from the inside to the outside. The access to this gallery is free. Scholars can appropriate an individual cell in the building. The individual cells are entered from the outside and can be closed off from the inside. The cells have some elementary comforts: electricity, a bed, warm water, heating and an internet connection (which you can switch off from the inside). Each cell has a shutter. In this individual cell you can be alone, forget about the world outside, forget bodily needs and desires. When the shutter is opened the inhabitants of the units are partly exposed to the audience in the gallery. The cell and the gallery become a space of negotiation, communication of presentation.

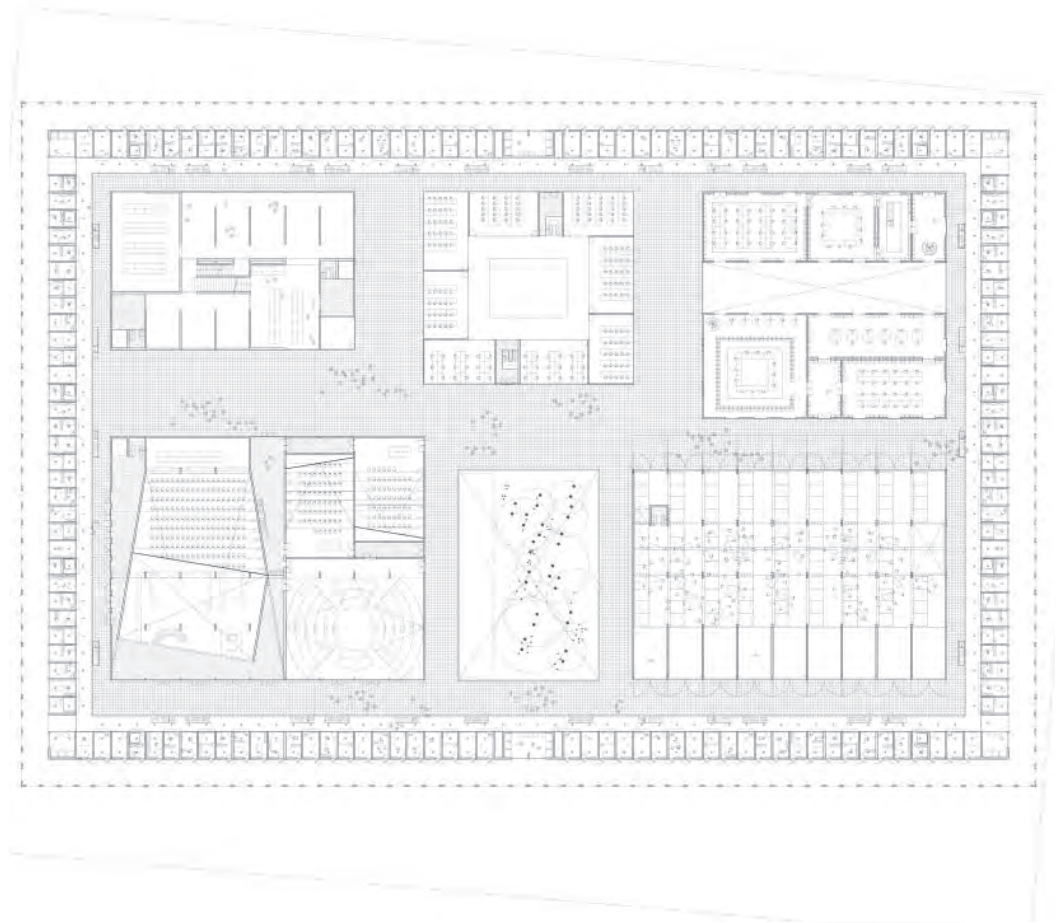

its means. Because the design is the expression of specific intentions and anticipates the use in the future, the design question always goes beyond design itself. In this way, every design question touches on matters that lie outside its domain. Such as political issues and political ideology, social developments and technical inventions, and the demands of the specific institutions occupying the space, such as the future university. But the design question is just as much, connected with the *apolitical dimensions* of the most elementary actions, longings and pleasures of its future, or even imagined, inhabitants.

2. A SHORT DESCRIPTION OF AN IMAGINED UNIVERSITY PROJECT: THREE DRAWINGS

Our architectural project for the university complex may be used to make the position explained above (more) explicit. It was our reaction to a call for projects to reinvent the public role of the university. In the Middle Ages, the university was an association of scholars and students gathered around books and preoccupied with study and the search for truth. But today this role is fundamentally changing. The organisers of the symposium asked what will be the future meaning of teaching, study and research, when online learning platforms replace lecture halls, when books are replaced by screens; when the growing privatization of research questions the former role of the university.²⁰ The evolutions mentioned above offer a unique opportunity to think, experiment with or to invent the university of the future. Today, at a moment of decline while the new role of the university is not so clear, one has to operate between past and future; safeguarding valuable concepts of the past but also anticipating the unforeseeable future.

The organisers of the exhibition and the public debate stated that the traditional model of the university is slowly vanishing and they asked the participants to develop thoughts and arguments about the contemporary condition. We tried to interrogate the main idea of the symposium, but instead of producing *a text*, we made an *architectural project*, focusing not on the discourse but on the architectural elements itself. We made a replica of an existent and prototypical university building, designed by the Belgian architect Adolphe Pauli. Manipulating this building through

6.3 *Plate 3 – The Community.* The second level gives access to different halls or bigger rooms. The halls are clustered in five compact blocks (comparable to the former inner courts), but they are not dedicated to a specific discipline. Each cluster contains a set of rooms: gallery spaces, salon-like library spaces, an industrial hall, lecture halls, smaller classrooms or laboratory space. Each room has diverse capacities (a different geometry, different dimensions, different facilities, etc.). The building blocks are typologically distinct: you see a theatre, a museum, a school, a library and a factory. In the complex there is room to feast, to eat, to work, to discuss, to present work, to give lectures, to receive an audience. In between these buildings there is an open space with urban qualities. The second floor is a space made on the dimensions of a collective. Here the community of the university gathers.

3 ARCHITECTURAL DRAWINGS, MEANS TO PROVOKE THOUGHT

drawing allowed us to make a statement about the university of the future. The design and research project is about making an ought, about provoking reflection on the contemporary university. About the status of privacy, collectivism, distance, closure, dialogue, accessibility, debate, storage, waste, etc.; all the conditions we thought necessary to think about the university as an institution.

ENDNOTES

5 CREATION; EXAMINATION; REPRESENTATION / Peter Bjerrum

- 1 The criteria of the thesis committee was summarised as follows:
It has to be made that the experimental work at the matter, has been an absolute necessity to state the new insight or cognition and not just a supplement, an illustration or a rationalisation of a theoretical work
Artistic research or architectural basic research has to differ from a regular work of art by being explicitly subordinated to some kind of method or systematic approach
The mute cognition has to be made discursive in order to be communicated, discussed, disputed and in all made operative to others. The work has to hold an intelligible reflection on the experience and insight which has been achieved by the work at the matter.
The stated reflection may not be just an individual philosophical interpretation by the architect of his own work, but should have a systematic and generalised character that makes it useful to the profession.
- 2 Werner Blaser, *Furniture and Interiors*, London: Academy Editions, 1982, p.10.
- 3 In analogy to mathematics, those objects are not given in analytical experience, but synthetically in intuition. They are of their own making and thus motivated in this.
- 4 The anisotropy [inequality of directions] of Space is the perceived variation of distance in different directions. Thus, to Man the same measure of distance is perceived as shorter in the horizontal direction and as longer in the vertical. Cf. Robert Havemann, *Dialektik ohne Dogma?*, Hamburg: Rowohlt Verlag, 1964, pp. 44-53.
- 5 Set in Peirce's trichotomy the sign for MENHIR can be determined as a symbol because of its vague resemblance to the object and the space's determination as extent, which is in any case represented symbolically even in sublime painting, for instance Casper David Friedrich, or in minimalist art, for instance Donald Judd; for $\chi\Omega\mu\alpha$ the sign can be determined as an icon because of its resemblance to the object and spaces determination as volume including a body which can be metaphorically represented; for GlassenClosure the sign can be determined as index because of its resemblance to the performance of the object, - to the trace of spaces vanishing in the segmentation of matter. Cf. Justus Buchler (ed.), *The philosophical writings of Peirce*, New York: Dover Publications, Inc., 1955, pp. 98-119.
- 6 Cf. the themes of the appended essays: MENHIR - The Extension of SITE, sites of the EXTENSION, $\chi\Omega\mu\alpha$ - The space of FORM, form of the SPACE, and Glass'enClosure - The tectonics of matter, matter of the tectonics represent different notions of space respectively the Cartesian geometrical space as extension or the topological space as included in shape or in matter.
- 7 q.v. the poetic of $\chi\Omega\mu\alpha$.
- 8 In the sense of Fr. *résonner*, 'resound' as a poetic image that echoes through the mind ahead of any reflection. Cf. Gaston Bachelard, *The poetics of space*, Boston Mass.: Beacon Press, 1994, pp. 15-39.
- 9 I am using the term 'poetic' in its double meaning of poetry and as paradigm of composition.
- 10 Le Corbusier, *Precisions on the present state of Architecture and City Planning*, Cambridge Mass.: The MIT Press, 1960, pp. 75-76.
- 11 The work, *Memoria/Fabbrica*, 1988, by professor, sculptor Morten Stræde, was part of the separate exhibition of the MENHIR project in Meldahl's Smedje, at The Royal Academy of Fine Arts, School of Architecture, Copenhagen, 1996.
- 12 Cf. Michel Serres, *Statues*, Paris: Éditions François Bourin, 1987.
- 13 Translated: Martin Heidegger, *Einführung in die Metaphysik*, Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1987, p. 50.
- 14 German: *Raum*, Swedish, Danish: *rum*, Dutch: *ruimte*. The corresponding verb in German: *räumen*, Danish: *rømme*, meaning: *to clear*.
- 15 In Francis M. Cornford's translation, $\chi\Omega\mu\alpha$ is treated under the heading "Summary description of the three factors: Form, Copy, and Space as the Receptacle", i.e. space as container. $\chi\Omega\mu\alpha$ is translated by *space*, $\epsilon\iota\delta\omicron\varsigma$ by *form*, and $\epsilon\iota\kappa\omega\nu$ by *copy*. Cornford op.cit.(52a-b), p. 53.
- 16 According to René Thom $\chi\Omega\mu\alpha$ originally meant *tract* i.e. an area inhabitable to man. Cf. *Glass'enClosure*, p. xx
- 17 As pointed out by Kant – and in this regard he is curiously in accordance with Plato's definition of $\chi\Omega\mu\alpha$ as a formless medium –, space is strictly speaking not a concept, since it has no corresponding object. To Kant, space is the *exterior* form of intuition a priori, herein recognising the objectivity of space, whereas time is the *interior* form.
- 18 Heidegger, Op.cit.
- 19 Cf. Aarno Ruusuvauroi (ed.), *Alvar Aalto, 1898 -1976*, Helsinki: Museum of Finish Architecture, 1990, p. 26.

ENDNOTES

- 20 Translated : René Thom, 'Les intuitions topologiques primordiales de l'aristotelisme', Revue Thomiste 3, Juillet Septembre 1988, p. 393.
- 21 Ibid. p. 395.
- 22 Ibid. p. 396.
- 23 Cf. <http://plato.stanford.edu/entries/peirce/#dia>, introductory article to Charles Sander Pierce's concepts of abduction, induction and deduction.
- 24 The representation in the appendix takes as its starting point an architectural theoretical assumption expressed in own article on Mies van der Rohe, *Arkitekten* 8 1994:
- *that* the space of intuition is founded on the experience of distance between subject and object, between Here and There,
  - *that* behind the designation of characteristics of architectural epochs lie distinctive differences in the conception of space,
  - *that* these differences upset the spatial experience that the body emerges, that something emerges,
  - *that* this upset only takes place as a simultaneous founding of subject and object in an emerging space, and
  - *that* architecture, under these terms, puts the relationship between subject and objects in motion – and at stake.
- 25 Quote Heidegger: "to go to the actual work and ask the work what and how it is." In "The origin of the work of art", ref in introductory essay of THREE TALES on...
- 6 3 ARCHITECTURAL DRAWINGS, MEANS TO PROVOKE THOUGHT / Maarten Van Den Driessche and Nathalie Van Hulle**
- 1 Van Den Driessche M., Van Hulle N. 'Replica construction of a Nineteenth century University Building Part I & Part II' in: Masschelein J., Simons M. (eds.) *Curating the European University. Exposition and Public debate*. UPL in context – Studia Paedagogica #45, pp. 121-136; See also: Simons M., Biesta M. 'Higher Education and European Citizenship as a public concern' in: *European Educational Research Journal*, Volume 8, n°2, 2009, pp.142-145 and <http://ppw.kuleuven.be/english/ecs/curating-eur-univ> [accessed on the 25th of March 2011].
- 2 We refer to: Bonfanti E. et. al. (1973) *Architectura Razionale*. Milan: Franco Angelo . Moneo R. "On Typology" in: *Oppositions* 13, (summer 1978) Diana Agrest (1974) "Design versus Non-Design", reproduced in: D. Agrest (1993) *Architecture from without*. Cambridge: MIT press; but also to the contemporary discussion: Wood C. "Why Autonomy?" in: *Perspecta*, Vol.33, Mining Autonomy (2002), pp. 48-53; etc. or Aureli P.V. *The project of Autonomy: Politics and Architecture within and against capitalism*. New York: Princeton Architectural Press.
- 3 'L'ordre (quel qu'il soit) selon lequel des éléments sont distribués dans des rapports de coexistence [...] Un lieu est donc une configuration instantanée de positions. Il implique une indication de stabilité' Michel de Certeau, *l'Invention du Quotidien. Vol 1 : Arts de faire* Editions Gallimard, nouv. Ed, 1990, p. 172 [our translation]
- 4 'L'espace est [l'effet produit par les opérations qui l'orientent, le circonscient, le temporalisent et l'amènent à fonction en unité polyvalente de programmes conflictuels ou de proximités contractuelles [...] A la différence du lieu, il n'a donc ni l'univocité ni la stabilité'; Ibidem, p. 172.
- 5 See: Diana Agrest 'Design vs. Non-Design' in: K.M. Hays (2000) *Oppositions Reader*. New York: Princeton Architectural Press (in what follows abbreviated as *D/n-D*); this paper was presented at the First International Congress of Semiotic Studies, Milan, July 1974. Originally, the text was published in *Oppositions* 6, 1976.
- 6 A similar, more up-to-date comparison is at the base of a more recent essay by Stan Allen: S. Allen (2000) 'Practice vs. Project', in: S. Allen *Practice: architecture, technique and representation*. London/New York: Routledge.
- 7 Agrest, D/n-D, p. 343.
- 8 Agrest, D/n-D, p. 343.
- 9 M. de Certeau (1974) 'Des Espaces et des pratiques' in : De Certeau *La Culture au Pluriel*, Editions du Seuil, nouv. Ed. 1993, pp. 205-222.
- 10 In this text, we also refer to de Certeau's book on everyday life: M. de Certeau *l'Invention du Quotidien. Vol.1. Arts de faire*. Paris: Editions Gallimard; see also: Van Den Driessche Maarten (2000) '*Verblijven in het alledaagse. Henri Lefebvre vs. Michel de Certeau.*' [Unpublished Master Thesis, Ghent University].
- 11 Apart from Freud and Wittgenstein, Michel Foucault is one of the most important authors to whom Michel de Certeau will refer in his book on everyday life. The oeuvre of Foucault can be considered as complimentary to that of de Certeau. De Certeau *l'Invention du Quotidien. Vol.1. Arts de faire*. Paris: Editions Gallimard, xxxix, xl,

ENDNOTES

- 71, pp. 75-82, 92, 97-100, 117, 119, 121, 146. However, other works by Certeau refer to Foucault too, such as *Histoire et Psychoanalyse and l'écriture de l'histoire*.
- 12 Ibidem, p. 205.
- 13 In 1962, Giulio Carlo Argan published his 'Sul concetto di tipologia architettonica' in a *Festschrift* for Hans Sedlmayr. As a provisional endpoint, I take the moment when Charles Jencks published *the Language of Post-Modern Architecture* (1977), a book that has given the architectural debate a completely different turn. Around this time, *Architettura della Città* (1966) by Aldo Rossi and 'La Construzione logica dell'architettura' (1967) by Giorgio Grassi are published and OM Ungers taught his 'Architekturlehre' (1964-1965).
- 14 A. Rossi *Architectuur van de Stad SUN*: Nijmegen, [our translation], p. 18.
- 15 'Sicherlich tauchen bei der Organisation eines Bauwerkes die mannigfaltigsten Probleme auf und ich bestreite nicht, daß wirtschaftliche Bedingungen, soziologische Erkenntnisse und konstruktive Forderungen berücksichtigt werden müssen. Sie sind reale Faktoren, an die das Bauen gebunden ist.' OM Ungers, *Berliner Vorlesungen 1964-65*, Archplus 179, 2006, [my translation] pp. 31-32.
- 16 A. Rossi, *Wetenschappelijke autobiografie*, Nijmegen: SUN, 1994 [our translation], p. 90.
- 17 M. Serres, *Rome. Le Livre des fondations*, Hachette Littérature, 1999, [our translation], pp. 128-129.
- 18 G Grassi, *Logische Constructie van de Architectuur*, Nijmegen: SUN, 1997, [our translation], p. 34.
- 19 'What connects thinking to imagination, imagination to drawing, drawing to building, and building to our eyes is projection in one guise or another, or processes that we have chosen to model on projection. All are zones of instability' (p. xxxi) R. Evans (1995) *The projective cast: Architecture and its three geometries*. Cambridge (Mass.) MIT press.
- 20 Fragment out of the call for papers, see: <http://ppw.kuleuven.be/english/ecs/curating-eur-univ> [accessed on the 25th of March 2011].
- 7 ENVELOPING PERFORMANCE / Ulrika Karlsson and Marcelyn Gow**
- 1 Alejandro Zaera-Polo, 'A World Full of Holes', in *El Croquis*, 88/89 (1998): pp. 308-323.
- 2 Sanford Kwinter, 'Flying the Bullet, or When Did the Future Begin?', in Rem Koolhaas: *Conversations with Students*, ed. Sanford Kwinter, New York: Princeton Architectural Press, 1996, pp. 67-94.
- 3 Michael Speaks, 'Theory Was Interesting...But Now We Have Work', in *Architectural Research Quarterly*, 6, Issue 3, 2002, pp. 209-212.
- 4 Robert Somol, 'Indifferent Urbanism or Modernism Was Almost Alright', in *Urban_Trans_Formation*, eds. Ilka and Andreas Ruby, Ruby Press, 2008, pp. 326-331.
- 5 Greg Lynn, *Animate Form*, Princeton Architectural Press, 1999, pp. 13-14. [Italics by the authors].
- 6 Colin Rowe, 'The Mathematics of the Ideal Villa', in *The Mathematics of the Ideal Villa and Other Essays*, ed. Colin Rowe, MIT Press, 1976, pp. 1-27.
- 7 Lynn, p. 26.
- 8 Reyner Banham, 'A throw-away Aesthetic', in *Design by Choice*, ed. Penny Spark, Rizzoli, 1981, p. 90.
- 9 Speaks, p. 211.
- 10 Bruno Latour, 'Atmosphère, Atmosphère', In Susan May (ed.) *Olafur Eliasson: The Weather Project*, Tate Publishing, 2003, pp. 29-41.
- 11 Latour, pp. 29-41.
- 12 Kurokawa asserted that, "The basic kinetic form in which space develops is metabolism, and its process is expressed as an increasing entropy. 'Construction' (minus-entropy) which is repeatedly put in during the development of space metamorphoses the 'organization' of space. Modern architecture needs a methodology of metabolism and metamorphosis." Kisho Kurokawa, "Capsule Declaration," in *Metabolism in Architecture*, ed. Kisho Kurokawa (London: Studio Vista, 1977), p. 85. Originally published in *Space Design*, March 1969.
- 13 B.E. Beisner, D.T. Haydon and K. Cuddington, 'Alternative Stable States in Ecology', *Frontiers in Ecology and the Environment*, 1, July 2003, pp. 376-382. See also C.S. Holling, 'Resilience and Stability of Ecological Systems', in *Annual Review of Ecological Systems*, 4, 1973, pp. 1-24, and R.C. Lewontin, 'The Meaning of Stability', *Brookhaven Symposia in Biology*, 22, 1969, pp. 13-23.
- 8 DON'T EXCAVATE. CHANGE REALITY! / Roemer van Toorn**
- 1 Edward Said, *Representations of the Intellectual, The 1993 Reith lectures*, Vintage Books, 1996.
- 2 Helena Mattson and Sven Olov Wallenstein edited an excellent book on this issue: *Swedish Modernism: Architecture, Consumption and the Welfare State*, 2010, Black Dog Publishers

ENDNOTES

9 MAKING, THINKING, KNOWING ARCHITECTURE / Fredrik Nilsson

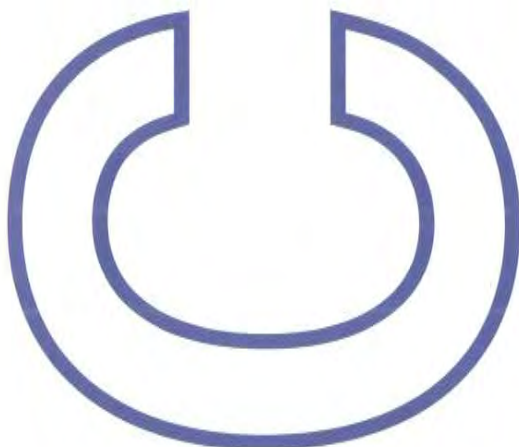
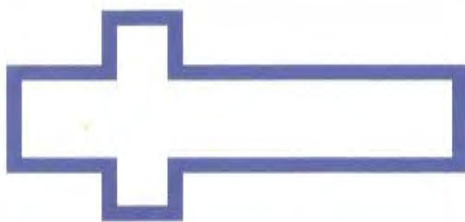
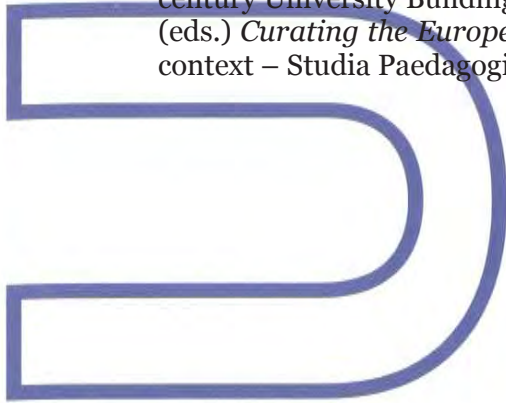
- 1 See e.g. Lundequist, Jerker, *The Idea of Architectural Research and its Relation to Philosophy*. Stockholm: Kungl. Tekniska Högskolan, 1999, p. 7; Zaera-Polo, Alejandro, 'Disciplines', in *Hunch 9 - Disciplines*, ed. Penelope Dean. Rotterdam: Episode Publishers, 2005, p. 4; Formas, *Evaluation of Swedish Architectural Research 1995-2005. Report 7*, Stockholm: Formas, 2006.
- 2 Allen, Stan, *Practice: architecture, technique and representation*, Amsterdam: G+B Arts International, 2000, pp. xvii–xviii; Allen, Stan, *Points + Lines. Diagrams and Projects for the City*. New York: Princeton Architectural Press, 1999, pp. 52–53.
- 3 Ryle, Gilbert, 'Knowing How and Knowing That', in *Collected Papers. Volume 2*, New York: Barnes and Nobles, 1971, pp. 212–225.
- 4 Dunin-Woyseth, Halina, and Jan Michl, 'Towards a disciplinary identity of the making professions: an introduction', in *Towards a Disciplinary Identity of the Making Professions*, Oslo: AHO, 2001, p. 2.
- 5 Simon, Herbert A., *The Sciences of the Artificial. Second edition*, Cambridge, Mass: The MIT Press, 1981, p. 129.
- 6 Schön, Donald A., *The Reflective Practitioner*, New York: Basic Books, 1983 p. 68.
- 7 *Ibid.* p. 138.
- 8 *Op. Cit.* p. 6.
- 9 Dunin-Woyseth, Halina, and Liv Merete Nielsen, 'From Apprentice to Master. Some Notes on Educating Design Scholars and Developing Design Scholarship', in *Proceedings of the Third Conference Doctoral Education in Design*, ed. David Durling and Kazuyo Sugiyama. Tsukuba: University of Tsukuba, 2003, p. 28. [http://www.designresearchsociety.org/docs-procs/ded3/d_final_paper/d_05.pdf].
- 10 Dunin-Woyseth, Halina, and Fredrik Nilsson, 'Some notes on practice-based architectural design research: Four 'arrows' of knowledge', in *Reflections +7*, ed. Arnaud Hendrickx, Nel Janssens, Sarah Martens, Tomas Nolle, Jo Van Den Bergh, and Johan Verbeke. Brussels: Sint-Lucas Architectuur, 2008, pp. 139–146.
- 11 Dunin-Woyseth, Halina, and Fredrik Nilsson, 'An Emerging Research Culture - Building Doctoral Scholarship in Architecture and Design at Sint-Lucas', in *Reflections +13*, ed. Adam Jakimowicz, Sarah Martens, and Johan Verbeke. Brussels: Sint-Lucas Architectuur, 2010, pp. 71–80.
- 12 Gibbons, Michael, Camille Limoges, Helga Nowotny, Simon Schwartzman, Peter Scott, and Martin Trow, *The New Production of Knowledge. The dynamics of science and research in contemporary societies*. London: Sage Publications, 1994, pp. 3–5.
- 13 *Ibid.* pp. 43–44.
- 14 *Ibid.* p. 19.
- 15 Cross, Nigel, *Designerly Ways of Knowing*, Basel: Birkhäuser, 2007, p. 26–29.
- 16 Deleuze, Gilles, and Félix Guattari, *A Thousand Plateaus*, London: The Athlone Press, 1987, pp. 369–370.
- 17 *Ibid.* p. 372.
- 18 Pickering, Andrew, *The Mangle of Practice. Time, Agency & Science*, Chicago: The University of Chicago Press, 1995, pp. 6–7.
- 19 *Ibid.* p. 21.
- 20 Deleuze, Gilles, and Félix Guattari, *What is Philosophy?* London: Verso, 1994, p. 118.
- 21 Kemp, Martin, 'Structural Intuitions and Metamorphic Thinking in Art, Architecture and Science', in *Metamorph. Focus*, ed. Nanni Baltzer and Kurt W Forster. Venezia: Marsilio, 2004, p. 37.
- 22 Kemp, Martin, *Visualizations*, Berkeley: University of California Press, 2000, pp. 2–3.
- 23 Kemp, Martin, *Seen/Unseen*. Oxford: Oxford University Press, 2006, p. 3.
- 24 Kemp, Martin, 2000. p. 5.
- 25 *Ibid.* pp. 20–21, 36–41.
- 26 Kemp 2006, pp. 311–312.
- 27 Kemp 2000, pp. 100–101, 118–119; Kemp 2006, pp. 311–312.
- 28 Kemp 2000, p. 121.

10 DESIGN RESEARCH BETWEEN DESIGN AND RESEARCH / Nicolai Steinhø and Thomas Markussen

- 1 In this article we use the terms design research and architectural research indiscriminately. Design is a very ambiguous term which has different connotations in different contexts. By extension, the same is true for the term design research. We would like to advocate a broad definition of design which encompasses all the traditional making disciplines of architectural design, urban design, industrial design, graphic design, etc.

3.

M. Van Den Driessche, Van Hulle N. (2011) 'Replica construction of a Nineteenth century University Building PartI & PartII' in: Jan Masschelein, Maarten Simons (eds.) *Curating the European University. Exposition and Public debate*. UPL in context – Studia Paedagogica #45, pp. 121-136

**Exposition and
Public Debate**

**Maarten Simons
Mathias Decuypere
Joris Vlieghe
Jan Masschelein
(eds)**

Onderstaande tekst is gepubliceerd in 'CeUT - Curating the European University' - een onderzoeks- en tentoonstellingsproject dat in de schoot van de onderzoeksgroep 'Education & Society' van de KULeuven ontstond. Ik werd gevraagd door prof. Jan Masschelein een bijdrage te leveren. Het doel van de onderzoeksgroep was om de conventionele formule van een wetenschappelijk symposium in vraag te stellen. Onderzoekers werden uitgenodigd om hun 'werk' tentoon te stellen. Wij presenteerden op de tentoonstelling de originele inaugurale publicatie van Pauli & Wagener, naast een 'geactualiseerde' reproductie met eigen tekst en eigen tekeningen. Onderstaande tekst werd gemaakt voor 'catalogus' en ging het ontwerp vooraf.

Replica Construction of a 19th Century University Building — Part I

by Maarten Van Den Driessche (University of Ghent/Sint-Lucas College of Arts and Sciences/Motief, Belgium) and Nathalie Van Hulle (Motief, Belgium)

This project documents a thought experiment. For the catalogue we produced two different texts. The first text describes the history of the J. Plateau building (Ghent, Belgium). Referring to this concrete example, we develop a historical narrative but also an interpretation of the intentions underlying the original architectural project. The second text contains a mission statement.

1. Proposal: an improbable project for the actual university

1.1 In October 2010, the Department of Architecture & Urban Planning was evaluated by a visitation commission. One of the main complaints concerned the infrastructural deficit. The old 19th century university complex was not able to adapt to the growing population and turned out to be too small. In this project we propose to relocate a part of the program in a 'replica' of the original J. Plateau Building.

Since we believe in the representative potential of architecture, we will argue that every architectural project reflects a vision. Making a replica of the nineteenth century building allows us to project a vision of the actual university project.

[Fig. 1]

1.2 The Plateau complex by Adolphe Pauli is a typical institutional building of the nineteenth century (Wylleman, 1973). The faculty of engineering moved in 1883 from a former Jesuit College in the Volderstraat to a new *Institut des Sciences* containing laboratories and other research facilities, a museum and different lecture halls. The monumental building replaced the slum dwellings of the Batavia district. This district was legendary for its population of poor men working in the factories along the river,

for its social promiscuity and unhealthy living conditions (Dambryne et al., 1992). To reinforce the higher education ruled and organised by the Belgian state, the liberal minister of education Pierre Van Humbeek succeeded at the end of the nineteenth century in providing a considerable amount of 4,5 million to professionalise the research and educational facilities of the two state universities, in Ghent and in Liège (Pauli & Wagener, 1892, p. 3). Referring to the newly founded polytechnic institutions in other European states, the new complex combined the natural sciences and the applied sciences in one institution. Icons on the facade with allegorical figures and short aphorisms, present the different applied sciences: applied physics, applied chemistry and even architecture (Wylleman, 1973–1975, pp. 255–280).

[Fig. 2]

In short, a clear programmatic, iconographic and political programme was projected on the architecture of the building. The existent building is a historical trace of how the university once was conceived as a project. The foundation of the institute clearly was an ideological project.

[Fig. 3]

1.3 Today, a large part of the Plateau building is occupied by the growing Faculty of Arts and Philosophy. The original building houses different small research units and autonomous private institutions, fragments of the former preparatory school of the engineering sciences and the Department of Architecture & Urban Planning. The old 19th century university complex – a complex devoted to experimental research and to the education of a national elite – was not able to adapt to the infrastructural demands of the scholars and to this growing

population. The complex turned out to be mal-adjusted and too small.

1.3.1. At the beginning of the Twentieth century the natural sciences moved to new locations in Ghent and also the Faculty of Engineering dispersed (N.N., 1986). First, the faculty colonised the river bank nearby the seed of the faculty. Their innovative research on concrete constructions by Magnel, Vierendeel and the like, obliged the university to provide appropriate laboratories. In support of their research the faculty did not needed a monumental representative building such as the Plateau complex, but a neutral factory-like construction. The engineers designed a nonspecific steel skeleton to do tests on concrete prototypes. Finally they erected a new campus in Zwijnaarde outside the city centre. The university built different industrial halls housing the actual research units. Recently the university constructed a few new facilities. Especially the new representative building of the university – UFO (University Forum) – seems us important to mention. (Beel et al., 2005, pp. 94–109; Degeyter et al., 2005, pp. 90–101) This building consists of one big auditory to receive the masses of students on the one hand and the offices of the central administration of the university to manage the masses administratively, on the other. So, the building represents two systems to master the gigantic group of students.

1.3.2 Cloister, Palazzo, Factory: the genealogy of an institution

Both the history of the site and an analysis of different building types reveal the genealogy of the university programme. The Cloister-like structure of the Jesuit college, the Palazzo-like Plateau complex, the Factory-like halls in Zwijnaarde, the new generic building with a representative foyer and the immense lecture hall in the Sint-Pietersnieuwstraat, show different phases in the history of the institution. Probably, the central question of the design of the replica of the Plateau will be how to relate our project to this evolving typological history?

2. Close-reading of the 19th century university complex

The monumental architecture of the university complex represents the power of the nineteenth century institutions devoted to the collection, protection and distribution of knowledge. A close-

reading of the architecture can give some clues to understand the nineteenth century project.

To analyse the architecture of the building we dissect the building making use of standard architectural drawings: situation plan, ground plan of the different floors, the section and facade drawings.

2.1 Situation Plan – The university, a place where a ruler is living?

The building is located on the top of one of the hills of the Ghent city centre: the Blandijnberg. It is situated within the former domain of the Sint-Pieters Abbey (Pauli & Wagener, 1892, p. 4). Before its destruction, this cloister was one of the biggest Augustine monasteries in the region. The topographical particularity of the building site is used in the architecture of the new complex. The ubiquitous architecture of the complex dominates the surroundings. The four towers on the corners reinforce the presence of the institute. The main entrance lays on an axis projecting the monumental order of the university building onto the city fabric. The street and the main floor of the university building are divided because they are situated on a different level. Seen from the outside, the building presents itself as if it is a fortress. It seems to be a place where a ruler is living.

[Fig. 4]

2.2 Façade drawings, the city block and the main orientation of the building

[Fig. 5]

The building itself forms a compact city block. At the same time the pervasive building mass of the university building is marked by two main buildings, one on each side of the complex. Two towers and the central part on the north constitute the main façade of the polytechnic school, the south facade represents the Institute of Natural Sciences. These vestibules give access to the complex. The well-articulated architecture of the façades gives the building a clear direction.

2.3 The readability of a plan figure

[Fig. 6]

The complex was organised around 5 inner courts, each housing a different department

of the new Scientific Institute: a school of physics, a school of astronomy and geography, a school of biology, the preparatory school and the polytechnic school. The spatial structure is clear: in the south (Rozier), we find the buildings of the natural sciences (physics, geography and astronomy), organized around three inner courts, on the north (Plateau), we find the new polytechnic school organised around two big courts. A central hall, situated on the main axis and located in the northern part of the complex, connects the different institutions. On the second floor we recognise almost the same spatial layout.

2.3.1 The laboratory hall – the central position of experimental sciences versus the encyclopaedic ambitions of the project

[Fig. 7]
[Fig. 8]

This central hall was meant to be a laboratory, devoted to the development of experimental physics. The laboratory (the scientific labour itself) is situated in the core of the building; not the lecture hall (the communication of knowledge) nor the library or the museum (the representation of knowledge). To reach the museum one has to walk through the building, up to the upper floor. The central position of this laboratory makes a clear argument. In the nineteenth century some members of the university board believed that experimental physics was grounding both the natural and applied sciences. Nevertheless, in the report documenting the foundation of the institute, we can read a hesitation, not about the central position of experimental research as such, even on the contrary, but about the centralizing – or universalising – ambition of the new institute itself (Pauli & Wagener, 1892, p. 3, pp. 8–9). The written document already suggests that different forms of scientific research need diverse infrastructure: biological research needs botanical gardens, dangerous chemical research needs an isolated, quasi suburban environment, etc. It is argued that the specialisation of research will force the university soon to erect specific infrastructure on specific locations within the city fabric. In the written text (Pauli & Wagener, 1892, pp. 3–9), Wagener clearly anticipates the potential dispersion of the faculty of applied sciences. The author was clearly not convinced of the encyclopaedic project inscribed in the architecture of the complex.

Not everyone believed in the vision behind the new institute.

2.3.2 The auditoria and lecture halls – anonymous infrastructural elements of the university programme...

[Fig. 9]
[Fig. 10]

In the written document accompanying the construction of this building, Wagener gives special attention to the anonymous parts of the building: the offices, small lecture halls, the laboratories. The author meticulously describes the architecture of the lecture hall: the natural lighting, the innovative central heating system, the ventilation, the fixed furniture and didactic appliances, etc. All these devices are planned to support an effective knowledge transfer. In the description of the project, Wagener does not attend the central more important compositional elements of the complex (Pauli & Wagener, 1892, pp. 5–6), but rather the minor infrastructural elements (Pauli & Wagener, 1892, pp. 7–12).

The different wings contain auditoria and laboratories and a pattern of smaller offices for the scholars and professors. The offices, auditoria and lecture halls are the anonymous fabric of the complex. However, in the overall composition some elements are clearly distinguished: the main buildings with the vestibules on each side of the complex, two corner towers on the north of the complex, a big auditorium dividing one of the inner courts in the southern part of the complex, etc. On the second floor, on each side above the entrance we see two big rooms: in the South a new lecture hall appears, in the Nord we see a museum gallery.

2.3.3 ... versus the museological scenography

[Fig. 11]

The museum gallery was located on top of the main entrance in the northern part of the building. While the laboratory factually is situated in the centre of the complex, the distant school museum seems to organise the main circulation of the complex. Two corridors on each floor, and two monumental staircases, were leading to the museum gallery on the top floor. In chests and cabinets leading to this gallery, there was a permanent exhibition. Here research instruments,

recent inventions and fundamental scientific work were presented to an interested public – or more precisely: to an already initiated public, since the university museum collection was not vulgarising at all.

In this respect, the theatrical approach of the exhibition gallery and the precise position of the gallery within the architectural composition were important. The museum gallery is located in the entrance building, but the gallery is put on a hierarchical distance. The distant position of the gallery gives the spatial lay-out of the complex its significance. To reach the museum you have to cross the whole building: a first corridor, a monumental stair in the corner of the building and again a corridor – moreover, you have to decide to go there, since there are two possible ways to go to the upper floor. You have to enter the monumental building, climbing up the stairs. At the entrance you have to choose one direction or you have to be familiar with the symmetrical configuration of the complex. The corridors and the stairs are leading to the museum, at the dead end of the trajectory.

2.3.4 Laboratory and lecture hall as work spaces / Museum as a mnemonic device

In the original project for the Plateau building we can distinguish two different directions. Firstly, we see how the new emphasis on an efficient knowledge transfer and on scientific research – and thus on individual labour – re-orientates the former idea of the institution. To educate one needs decent infrastructure: well equipped class-rooms, seminar rooms, lecture halls. To perform research one needs adapted work spaces: laboratories, offices and other research facilities.

However, in the overall architectural composition we see yet another direction. The architecture of the complex can be perceived as a mnemonic device. The scenography clearly is privileged. Due to this well-articulated spatial lay-out and the individuating of parts of the complex, the Plateau building is memorable. The architectural composition and clear distribution of functions reveal the old ideal of memory architecture: a well-ordered but differentiated whole of places to collect, present and re-collect knowledge to a community.

The position of the museum and the adornment of the main corridors contradicts the pragmatic approach inscribed in the text

of Wagener. So, in the original definition of the architectural project we recognise an important ideological shift.

3. The actual condition: the insignificance of architectural representation

In recent history, due to the growing student population, firstly the inner courts were filled up with new auditoria and laboratory buildings. Secondly, a few departments left the building and were located elsewhere in the city. Finally, the attic and the basement and all the secondary rooms were transformed in educational facilities and are intensively used. As a consequence the representative (scenographic or museological) quality of the original complex vanished. What remains is a labyrinthine and highly overcrowded structure. Of course, we still recognise the original intentions behind the architecture of the complex, but the configuration itself is not properly working. Two small elevators connecting basement to attic re-organize the different trajectories and destroy the high-wrought passage through the building. The museum collection and the chests in the corridors have disappeared. A hotspot covering the whole building gives access to the world wide web. The central gallery where the museum gallery once was situated, is now mainly used for educational objectives.

The architecture of the Plateau played an important role in articulating the carefully formed concepts that were at the core of the nineteenth century university project. The democratisation of higher education and the recent construction of a few new university buildings with big auditoria, prove that the university still is operative. Nevertheless at a cultural or societal level, the nineteenth century project of the university, and especially the museological project is not operational anymore. Today the building itself is functioning, but the language that makes up the original project only exists as a past discourse. We can indicate at least two evident reasons for this.

3.1 Television, popular press and the world wide web: the mediatised distribution of knowledge

Firstly, the display of information and goods in order to communicate knowledge to an elite is outmoded. Aiming to select and present infor-

mation for a restricted audience, the university of the past produced an 'elite culture'. The new digital media has assumed the leadership and conquered the public domain. Already in 1974, Michel de Certeau indicated that the relation of culture to society has been transformed (de Certeau, 1974/1993). Culture, he said, is no longer reserved to a certain *social milieu*; it no longer belongs to certain professional specialities (teachers or liberal professions), nor is it a stable entity defined by universally received codes. Today a lot of information is available on the net or in the popular media. As a consequence the old definition of a discipline or an institutional domain is highly challenged.

Certeau described how both the students and the professors are informed by the popular press, and how they both use mediated information to give their judgments and opinions cultural relevance. In this situation the old project of the university – a project devoted to the collection, protection and distribution of knowledge – is slowly vanishing. The university cannot longer sustain its authorial claim on the selection and distribution of information.

3.2 Fundraising and the establishment of an academic-industrial complex

Secondly, as a public institution the Belgian state is no longer the main associate of the university. While most of the universities are democratically led, today most of the scientific or academic research – especially in the domain of engineering and the applied sciences – is done in collaboration with private partners. Brought on by the increasing need to access and encourage the highest levels of scientific and technological research, the post-war proliferation of public-private research laboratories reorganised the university landscape. The work done by these specialist research centres was typically determined by an overall commercial strategy, and coordinated functionally with the industrial production, marketing and sales division of the corporate business. As a consequence, the local industries have an important impact on the research activity of the university. During the second half of the twentieth century, the nineteenth century university ideal – philanthropic, elitist and mainly political in nature – was substituted by an industry-based commercial ideal. (Martin, 2003, pp. 183–211)

The same can be said of the built infrastructure of the university. Frequently, the building

of research facilities isbecame sponsored by private partners. In this case, the construction of new edifices goes together with important fundraising campaigns. The tendencies of this academic-industrial complex are twofold. The first is precisely toward the type of public-relations-oriented visibility typical for the corporate business. Slogans, logos and corporate brands are distributed widely within the university and even beyond the university. Commercial messages are for instance legitimised by the so-called results of scientific research. The second, perhaps paradoxical tendency of the academic-industrial complex is towards invisibility and the protection of information: copyrights, patents and secret dossiers. The outcome of this co-funded research activity is not at all public property.

3.3 The end of a public ideal

There are two tendencies: the privatisation of academic research and the mediated distribution of knowledge exceeding the limits of a particular social milieu. The mix of both tendencies is characteristic of scientific institutions of the post-war period (especially in the United States, but also in Europe). In this condition architecture loses its impact to represent a public ideal.

3.3.1 Modular cells and appliances

The generic lay-out of post-war research laboratories and offices, explains how this ideological reorientation also affects the university architecture. New research facilities were mostly located on idyllic campus sites, in the periphery of university cities (such as Zwijnaarde or Arenberg in the outskirts of Ghent and Leuven respectively). These campuses were designed for expansion. The urban planners anticipated future growth in the university's infrastructural needs. We find the flexibility in the outdoor planning again in the interior of the buildings. The entire structure of these buildings is designed on a modular grid containing the offices and laboratories. The building's functional entities are miniaturised as modules or 'cells'. These introvert cells have the dimensions of individual workplaces. The cell is a self-sufficient and air-conditioned area, containing an office desk, a screen reproducing information, a telephone line and internet connection providing controlled access to the outside world. The modular cell and the appliances, both define the elementary requirements for the production and distribution of knowledge.

4. Replica of the nineteenth century university

Of course the 19th century building is interesting. It is a monument. A relict. However, we believe the original project itself is outmoded and in the actual conditions even inconceivable. So when we exhibit an architectural project, we had to do another suggestion. We made a replica, a copy of the original project.

The operation of copying is never unbiased. The temporal and spatial displacement of the original project is not neutral. The copy is not the original. Why do you make a replica of a 19th century project? Do you faithfully restore the original to make an old-fashioned version of the 19th century university ideal? Or do you allow modifications to transform the original university project?

Making a replica allows us to reflect on the changes mentioned before. So we do not have merely a historical interest, neither a concrete plan. Moreover, the university itself has no intentions to construct a new building, nor to found a new institution. The design and research project is about making an ought, about provoking reflection on the contemporary university.

REFERENCES

- Beel, S., Kung, M., Cortés, J.A. (Eds.) (2005). *Stéphane Beel Architects 1992–2005. El Croquis*, 125, special issue.
- Dambryne, J., Rambaut, A., Brol, G.J., & Baillieul B. (Eds.) (1992). *Een stad in opbouw. 2: Gent van 1540 tot de wereldtentoonstelling van 1913*. Tielt: Lannoo.
- de Certeau, M. (1974/1993). *La Culture au pluriel*. Paris: Seuil.
- De Geyter X., Zenghelis E., Cortés J.A. (Eds.) (2005). *XDGA Xaveer De Geyter 1992–2005. El Croquis*, 126, special issue.
- Martin, R. (2003). *The Organizational Complex. Architecture, Media and Corporate Space*. Cambridge, Mass.: MIT press.
- Pauli, A., & Wagener, A. (1892). *Le nouvel Institut des sciences à Gand*. Gand: Librairie Générale AD Hoste, éditeur.
- N.N. (1986). *150 jaar ingenieursopleiding aan de Rijksuniversiteit Gent (1835–1985)*. Gent: University of Ghent.
- Wylleman, L. (1973). *Architekt Adolphe Edouard Theodore Pauli, 1820–1895*. Unpublished master thesis, Faculty/Departement of History, University of Ghent.
- Wylleman, L. (1973–1975). *Het Instituut der Wetenschappen behorende tot de universitaire gebouwen der stad Gent. Gentse bijdragen tot de kunstgeschiedenis*, 23, pp. 255–280.

Replica Construction of a 19th Century University Building — Part II

This project documents a thought experiment. For the catalogue we produced two different texts. The first text describes the history of the J. Plateau building (Ghent, Belgium). This second text contains a short mission statement. We propose to make a replica of the nineteenth century Plateau building. Our aim is not to restore an anachronistic ideal, but to re-evaluate the former project within the actual situation. Thus, we had to reconsider the location of the project, the spatial lay-out, the minor infrastructural elements and the main trajectories through the building.

I. The location, a permanent construction site

1.1 A public domain gathers a group of people discussing on public matters. The territory itself brings the collective together. The public domain can be defined as a territory released from private claims.

1.1.1. The acquisition of land and the construction of the building relies on disinterested gifts or free labour.

1.2. The dimensions of the university complex are important to us. The scale of the building represents the public ideal underlying the project. We work within the contour of the original complex. So, we need an available plot of 150 × 120 m.

1.2.1 The Belgian State seems not capable to expropriate a district of private dwellings to found a new public building. Today, Belgian politicians even cannot solve their own territorial problems nor realize big, but vital infrastructural projects.

1.2.2 In a country where all the useful building plots are high-priced real estate, it seems impossible to house a new public institution on a building plot of 150 × 120 m.

1.3 Since the project takes a critical stance towards the original institution, we look for interesting sites in Ghent or in the direct environment of Ghent.

1.3.1 A lot of new allotments were realized in river valleys. In these places there is a permanent danger of flooding. In the long-term, these houses and building plots will become available. The grounds are relatively invaluable.

1.3.2 We plan the project in such an allotment.

1.4 The construction itself will be a long-winded work. Whenever a new building plot is obtained, a new part of the building can be erected. The project will be realized in stages.

1.4.1 The new university complex will be a permanent construction site.

1.4.2 The lasting presence of the flood conditions the project.

2. Individual cells, storage space and a pattern of halls

2.1 A well-ordered but differentiated whole of places to collect, present and re-collect knowledge, revealed the old ideal of memory architecture.

2.1.1 What if e-learning and network based communication reorients the actual educational project of the university?

2.1.2 We eliminate the scenographical arrangement grounding the nineteenth century project.

2.2 Beside the monumental vestibules, corridors and staircases, we recognize three main elements in the original project: a conglomerate of secondary infrastructure and storage space – mainly in the basement; a pattern of halls and bigger rooms containing the auditoria, the laboratories, museum galleries and libraries; and finally some smaller entities or cells: the offices and workrooms.

2.2.1 An open, covered gallery circumscribes the building. The access to this gallery is free.

2.2.2 There is no singular main entrance to the complex, neither a privileged route, but a series of individual entrances and possible trajectories.

2.3 (1) The individual cells ($\pm 2 \times 7$ m), (2) a pattern rooms of variable dimensions and (3) a vast, sheltered storage space are the essential compositional elements of the new complex.

2.3.1 The individual cells can be entered from the outside and can be closed off from the inside. Each unit can be appropriated by a scholar when a workroom is available, but only temporarily. Each unit is a small individual cabinet. It is a study, a place to read, to write, to think. There you can be alone, forget bodily needs and desires. There, you can neglect social expectations. The cells have some elementary comfort: electricity, a bed, warm water, heating and a connection to the internet (which you can switch off from the inside). Each cell has a shutter that can be manipulated from the outside. When the shutter is opened the inhabitants of the units are partly exposed to the audience in the gallery. The cell and the gallery become a space of negotiation, communication or presentation.

2.3.2 The halls are clustered in five compact blocks (comparable to the former inner courts), but they are not dedicated to a specific discipline. Each cluster contains a set of rooms: for instance a gallery space, a library space, a black box, an exhibition gallery. There is room to feast, to eat, to work, to discuss, to present work, to give lectures, to receive an audience. Each room has diverse capacities (a different geometry, different dimensions, different facilities, etc.).

2.3.3 The basement and the socle of the building contain two open spaces organized on a column grid. On the ground floor, comfort is reduced to a minimum. The appropriation of this place is always temporary. Eventually, the awaited cyclical floods will destroy permanent installations. On the first floor fixed shelves for storage are installed. These shelves will hold the archive of the university. The archive collects material goods that are brought in by the university community.

2.4 Each entrance to the complex is made on the dimensions of the human body. The material that is brought in, that is stored in the building or exhibited has to be manufactured in situ.

3. The program and the project of this university building will change continuously

Replica Construction of a 19th Century University Building — Images

Replica Construction of a 19th Century University Building

Fig. 1 – Bird's-eye view of the Plateau complex

Fig. 2 – Allegorical figure representing the discipline of 'Architecture'

Fig. 3 – Cover image of the report, documenting the foundation of the new institute

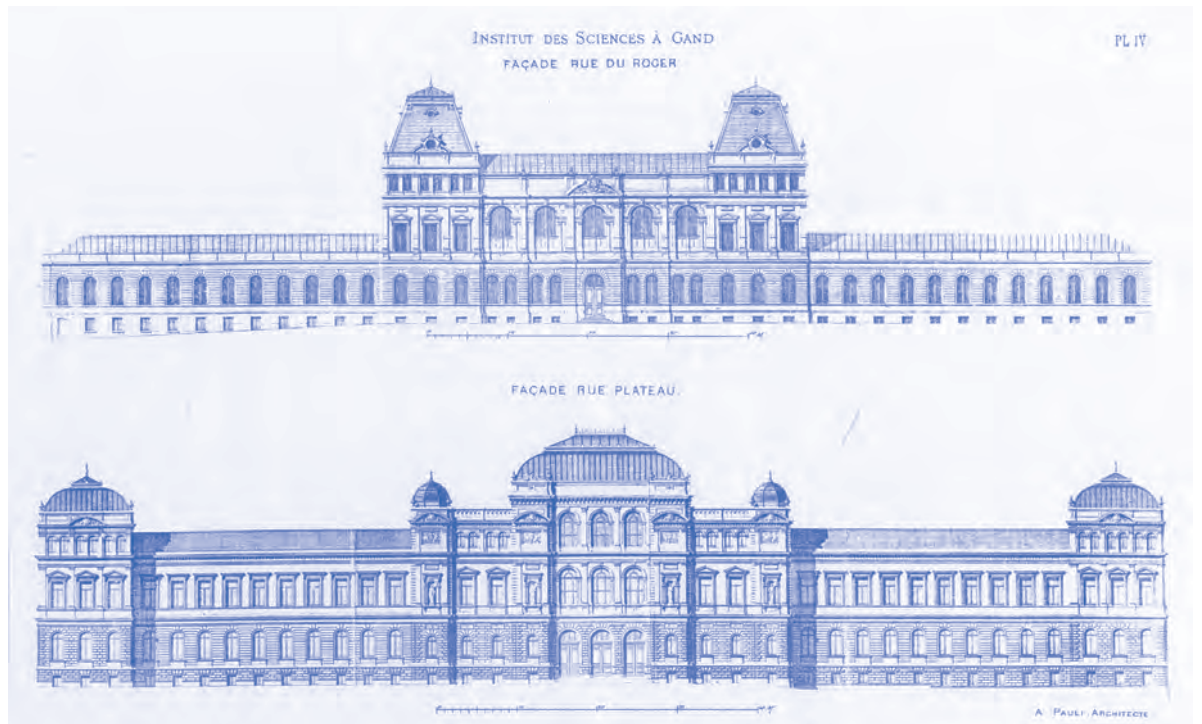

Fig. 5

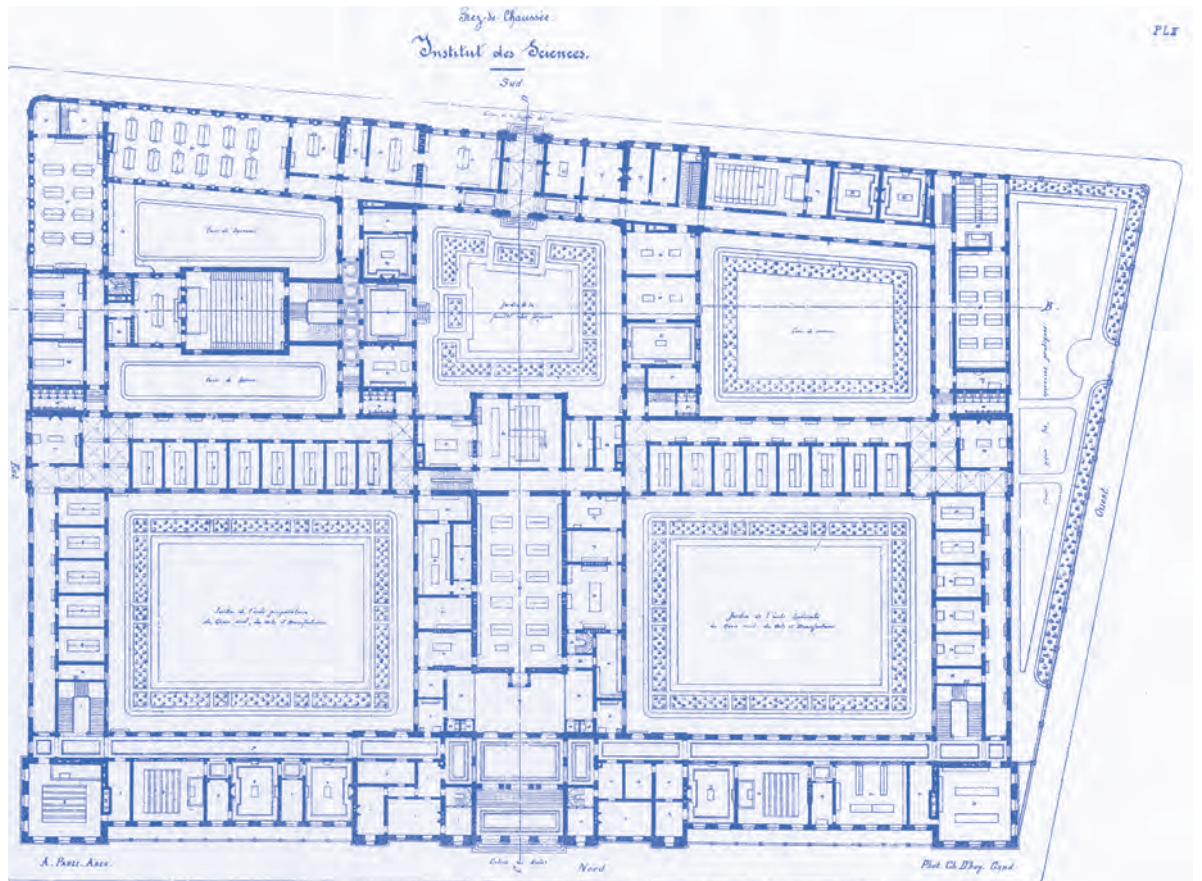

Fig. 6 – Ground plan of the first floor

Fig. 8 – Laboratory Hall

Fig. 10 – The permanent exhibition in the corridors of the plateau complex

**Curating the European University:
Exposition and Public Debate**

The university is an institution invented during the Middle Ages. As *universitas magistrorum et scholarium* the university was a specific community or association of scholars and students gathered around books and preoccupied with study and the search for truth. But what is the role of the university today?

The meaning of teaching, study and research has changed with books being replaced by screens, with online learning environments replacing lecture halls and students becoming learners. In the light of a growing emphasis on innovation and development, competitiveness between institutions and the privatisation of knowledge, the role of communities of scholars and students is clearly changing. Some argue that the university enters a new phase, while others claim that we actually face the end of the age of the university.

In order to address these issues, a conference was organized around an exposition of projects that present new ways of publishing, an alternative organization of a department, initiatives related to open access and open source, university architecture and accessibility ... Taking as a point of departure their exhibited project, each of the contributors to Curating the European University reflects on the current challenges the university is facing today with a specific focus on its public role. The book, being at the same time a catalogue, includes textual and graphic descriptions of different projects, and offers a unique contribution to the public debate on the role of the university.

Maarten Simons is professor at the Laboratory for Education and Society and the Center for Educational Policy and Innovation, Katholieke Universiteit Leuven.

Mathias Decuypere is doctoral researcher at the Laboratory for Education and Society, Katholieke Universiteit Leuven.

Joris Vlieghe is postdoctoral researcher at the Laboratory for Education and Society, Katholieke Universiteit Leuven.

Jan Masschelein is professor at the Laboratory for Education and Society, Katholieke Universiteit Leuven.

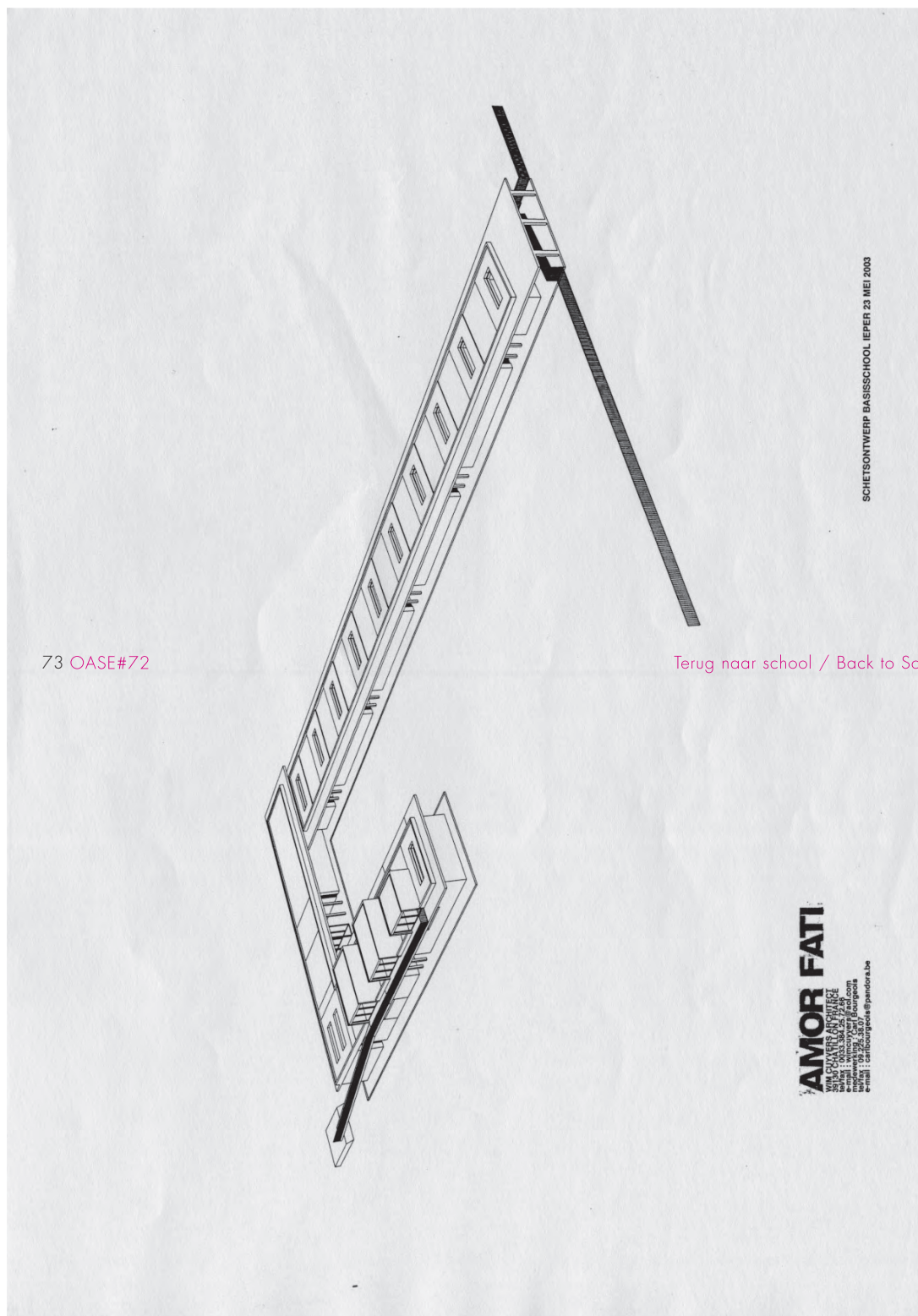
ISBN 978-90-5867-874-4
UPL in Context
Studia Paedagogica #45

4.

M. Van Den Driessche (2007) "The journey of Children..." / "De tocht van de kinderen" in: *OASE*, 72 2007, pp.72-97 (peer reviewed)

Voor OASE#72 werd ik als gastredacteur gevraagd. Johan Lagae en Mechthild Stuhlmacher traden op als vaste redactieleden en Bas van der Pol was redactieassistent. In die hoedanigheid schreef ik grote delen van het redactioneel en was ik verantwoordelijk voor de inhoud en de gastbijdragen. Het bijgevoegde artikel zat in het midden van het tijdschrift en maakt de overgang tussen het reflectieve eerder theoretische deel en portfolio-bijdragen. Een deel van het argument wordt gemaakt door de inplantingstekeningen, die - zoals in de school als ontwerpogave - speciaal voor het artikel werden gemaakt en beide projecten op dezelfde schaal weergeven.

73 OASE#72

Terug naar school / Back to School

SCHETSONTWERP BASISCHOOL IEPER 23 MEI 2003

AMOR FATI
 WIM CUYVERS ARCHITECTEN
 Wijk 1, 3003 Herestraat 27
 3000 Leuven, België
 telefoon: +32 (0)30 21 72 01
 fax: +32 (0)30 21 72 02
 e-mail: carlbougeois@pandora.be

Amor Fati / Wim Cuyvers, Wedstrijdonderwerp Basisschool voor het Gemeenschapsonderwijs / Competition design for a primary school for Community Education, Ieper, 2003

Montessorischool Delft — Herman Hertzberger
 Basisschool De Mote Ieper — Amor Fati & Wim Cuyvers

Om de tekst te openen koos ik drie citaten. Het eerste citaat is van de Franse filosoof Michel Serres, en komt uit het boek *Le Tiers Instruit*, dat handelt over opgroeien, opvoeding en onderwijzen. Het boek stelt dat niemand ooit helemaal eigen is of 'uit één stuk'. Iedereen is immers al vanaf zijn geboorte vermengd: het kind bezit de genen van de moeder en de vader en het is de melange die hem – als een derde persoon – uniek maakt. Daarom gaat pedagogie er niet over zich een bepaald ideaal toe te eigenen, zo stelt de auteur, maar het mengen (met de anderen, met de wereld en de dingen) eindeloos verder te zetten.⁴

Een tweede citaat is van de Nederlandse architect Herman Hertzberger. Het tekstfragment is afkomstig uit zijn boek *Ruimte maken, ruimte laten*. Hertzberger gebruikt de figuur van het kind om zijn idee van de drempelruimte – een cruciaal concept van zijn architectuurpraktijk – aanschouwelijk te maken.⁵ De drempelruimte regelt de overgang van het private naar het publieke domein.

De derde tekstpassage is afkomstig uit een gesprek met de Belgische architect Wim Cuyvers in een vorig OASE-nummer. In de tekst vertelt hij over zijn onderzoekspraktijk en toont aan dat de logica van elk grensoverschrijdend gedrag een potentieel instrument is om de openbare ruimte van vreemde steden te lezen.⁶

De toon van de teksten is anders en de context waarbinnen de drie denkers de gedachte ontwikkelen is zeer verschillend, maar in de tekstfragmenten klinken reeds de verschillende stemmen die ook in dit artikel aan bod komen.

In zijn tekstfragment gaat Hertzberger als een neutrale observator te

75 OASE#72

Terug naar school / Back to School

Montessorischool Delft — Herman Hertzberger
 Basisschool De Mote Ieper — Amor Fati & Wim Cuyvers

I chose three quotations to open this text. The first is by the French philosopher Michel Serres, from his book *Le Tiers-Instruit*, which deals with growing up, child-rearing and education. The book argues that each of us is a mixture from birth: the child has genes from the mother and from the father, and it is the *mélange* that makes him – as a third person – unique. Therefore the point of pedagogy is not so much to appropriate a particular ideal, the author argues, but to endlessly mix (with others, with the world and with things).⁴

The second quotation is by the Dutch architect Herman Hertzberger. The text fragment comes from his book *Lessons for Students in Architecture*. Hertzberger uses the figure of the child to illustrate his idea of the threshold space – a crucial concept in his architectural practice.⁵ The threshold space regulates the transition from the private to the public domain.

The third passage is from an interview with the Belgian architect Wim Cuyvers in a previous issue of OASE, in which he talks about his research and shows that the logic of any transgressive behaviour is potentially an instrument to decipher the public space of unfamiliar cities.⁶

The tone of each text is different, and the contexts within which the three thinkers develop their ideas vary widely, but all of the text fragments resonate with the various voices that also make themselves heard in the present article.

In his text fragment Hertzberger operates as a neutral observer. The author describes a situation and consciously ascribes a role to each of its different aspects: the street as the space of adventure, the house as the place of the mother and the child mediating between the two. The structure – the in-between or threshold space – which the architect deduces from this forms one of the premises of his design work.

⁴
 Zie hiervoor: Serres, op. cit. (noot 1), p.86-87.

⁵
 Hertzberger op. cit. (noot 2), p.32-37.

⁶
 Zie ook: Wim Cuyvers, Marc De Blicq [zonder titel] (Brussel, 2004); Wim Cuyvers (red.), *Brakin. Brazzaville – Kinshasa. Visualizing the Visible*, (Baden/Maastricht, 2006).

⁴
 See Serres, *Le Tiers-Instruit*, op. cit. (note 1), 86-87.

⁵
 Hertzberger, *Lessons*, op. cit. (note 2), 32-37.

⁶
 See also Wim Cuyvers, Marc De Blicq, (book without title) (Brussels, 2004); Wim Cuyvers (ed.), *Brakin: Brazzaville – Kinshasa: Visualizing the Visible* (Baden/Maastricht, 2006).

⁷
 In this regard see his discussion with Zeynep Celik on the notion of the desitute, subject and object and universal spatial language, in Lagae et al., 'Reading Public Space', op. cit. (note 3), 41.

school in wezen is: een tussen – nog niet de wereld, maar evenmin thuis. Hoewel noch Herman Hertzberger, noch Wim Cuyvers bovenstaande uitspraken deden met betrekking tot een schoolproject, kunnen de thema's die in het citaat worden aangeraakt, ook op hun ontwerppraktijk betrokken worden.

Dit artikel presenteert een close reading van twee schoolprojecten: een niet-gerealiseerd wedstrijdontwerp (2003) van de Belgische architect Wim Cuyvers (1958) voor een basisschool voor het gemeenschapsonderwijs te Leper en de in verschillende fasen gerealiseerde Montessorischool te Delft van de Nederlandse architect Herman Hertzberger (1932), een klassieker uit de naoorlogse architectuurgeschiedenis.

De school als tussenwereld

Is de school als een privaat huis met een tuin, of is het veeleer als een plein dat voor iedereen toegankelijk is? Is het schoolgebouw effectief publiek domein of behoort de school tot de sfeer van het huis?

*Transgression de la limite, désobéissance à la loi du lieu, il figure le départ, la lésion d'un état, l'ambition d'un pouvoir conquérant ou la fugue d'un exil, de toute façon la 'trahison' d'un ordre.*⁸ (Michel de Certeau)

Om de werking van de school mogelijk te maken, brengt de architectuur grenzen aan. Hier begint de school (aan de poort, op het voorplein, bij het hek waar de ouders 's morgens hun kinderen afzetten) en daar stopt ze (in het portiek of onder de luifel waar dezelfde ouders wachten). Hier is de speelplaats van de kleine kinderen, daar is de tuin. Daar is een strook waar niemand zonder duidelijk aanwijsbare redenen hoort te zijn. De ruimte begrenzen en verdelen is een van de eerste en oudste opgaven van de architect

77 OASE#72

Terug naar school / Back to School

The School as an Intermediate World

Is the school like a private house with a garden, or is it more like a town square, open to all? Is the school building effectively part of the public domain or does the school belong to the sphere of the private home?

*Transgression of limitations, disobeying the law of the place signifies a departure, a break with a state, the ambition of a conquering power or the flight of exile, in any event the 'betrayal' of an order.*⁸ (Michel de Certeau)

In order to make the operation of the school possible, architecture sets up boundaries. The school starts here (at the gate, on the forecourt, by the fence where parents drop off their children in the morning) and it ends there (in the portico or under the awning where the same parents wait). Here is the playground for the toddlers, there is the garden. There is an area where no one is supposed to be without clearly demonstrable reasons. Delimiting and dividing space is one of the first and oldest tasks of the architect and of architecture. Boundaries make differences clear and ascribe a place for each function: 'here' versus 'there', 'outside' versus 'inside', the 'visible' versus the 'hidden'. Every building makes statements about the private and the public, about what is kept within the building and what is kept out.

Herman Hertzberger defines the notions of private and public as follows: 'Public: an area is accessible to everyone at all times; responsibility for upkeep is held collectively. Private: an area whose accessibility is determined by a small group or a person, with responsibility for upkeep.'⁹ The private space is private because it is controlled by a private person. But Hertzberger's quotation shows that the mechanisms that are applicable to the private domain can also be generalised. They can also apply to the public space. The more users

⁸
Michel de Certeau,
L'invention du quotidien. Vol. I. Arts de Faire, Folio Essais
(Parijs, 1990), p.187.

⁸
Michel De Certeau, *L'invention du quotidien, Vol. I, Arts de Faire* (Paris, 1980), 187.

⁹
Hertzberger, *Lessons*, op. cit. (note 2), 12.

waar de schoolgemeenschap verzamelt en als collectief lichaam verschijnt. De hal is een naar binnen gekeerde 'publieke ruimte': de hal is vormgegeven als een verspringende straat waarop de klaswoningen aantakken.¹² In latere projecten zullen deze centrale ruimtes van de school een steeds duidelijkere vorm (markthal,¹³ binnenstraat,¹⁴ overdekt theater¹⁵ of zelfs werkelijk als een spectaculaire grootstedelijke ruimte¹⁶) en betekenis krijgen.¹⁷ In ruimtelijke fragmenten zoals de hal in het hart van de school tracht de architect (gelocaliseerd en gecontroleerd) een extra ruimte te voorzien die vormgeeft aan het collectieve leven.

Wat Hertzberger doet met betrekking tot het interieur van de school, kreeg een inhoudelijk pendant in het exterieur. Hertzberger zet namelijk alles in het werk om voor de school een verbrede drempel te maken en zo de strakke scheiding tussen de straat en de schoolterreinen weg te werken. De benadering van de Delftse Montessorischool is slim. De kavel ligt in de oksel van twee drukke ringwegen, maar de school richt zich op de wijk die in het binnengebied is gelegen. (Vanwege het methodeonderwijs is de school allesbehalve een buurtschool. De kinderen komen veelal per wagen of met de bus. Ze zijn afkomstig uit Delft en omstreken.) Van op de invalswegen ligt de school verborgen achter een indrukwekkend haagmassief en een brede sloot. Van buiten uit is het gebouw nauwelijks zichtbaar en een zwaar hek tussen de brede gracht en de school verhindert zelfs de toegang tot de tuin. De ingang van de school ligt immers aan de andere kant. Indien ouders hun kinderen aan de school willen afzetten, moeten ze naar de voorkant: eerst een woonwijk inrijden om de kinderen na twee aftakkingen, op het eind van een doodlopende straat, aan het schoolplein af te zetten. Precies op deze plaats bestaat de grens tussen de terreinen van de school en de zogenaamde openbare ruimte uit een 50 cm hoog muurtje. Hertzberger zet dus alles in

¹³
Bijvoorbeeld basisschool De Polygoon in Almere. Sepciaal basisonderwijs De Bombardon in Almere.

¹⁵
Apolloschool (montessorischool) of basisschool De Evenaar, beide in Amsterdam

¹⁶
Montessori College Oost in Amsterdam.

¹⁷
Zo prijst Kenneth Frampton in een tekst over Hertzberger het centrale atrium in een van de twee Apolloscholen, als volgt: 'The diagonal spatial interpenetration is in no way formalistic, however, since it serves to establish the school as a community, as though it were an encapsulated introversion of a Cycladic village, wherein each house and patio is visible from the next, as the community piles up about a harbour inlet or a steep mountain slope. The internal artificial site in this instance is a steeply raked wooden amphitheatre which is the ultimate spatial focus and symbolic place-form for the entire school; a stepped "space of public appearance" which is consummated by casual encounters, school assemblies and theatrical performances.' In: K. Frampton, 'The Structural Regionalism of Herman Hertzberger', in: idem, *Labour*,

bounded by the roadways. (Because of its education system, the school is in no way a neighbourhood school. Pupils normally get to school by car or by bus and come from other parts of Delft and the surrounding area.) From the approach roads, the school is concealed behind an impressive hedge and a wide moat. The building is barely visible from the outside and a heavy fence between the broad moat and the school even prevents access to the garden. The entrance to the school, after all, is on the other side. If parents want to drop off their children at school, they have to go to the front side: first drive into a residential neighbourhood and, after two turns, drop off the children on the schoolyard at the end of a dead-end street. At this precise spot, the boundary between the school grounds and the so-called public space consists of a little wall 50 cm high. Hertzberger thus goes out of his way to incorporate the child's adventure – the metaphor of the child on the step – in his architecture. The schoolyard is located at the end of a dead-end street. It is a sheltered place with an open side, allowing the child to make contact with the outside world under secure conditions.¹⁸ But this free contact with the outside proves possible only through a cunning bit of staging: by turning the building away from the hustle and bustle of life and the fast-moving traffic.

Whereas Hertzberger reads the public space from the interior and the household, Wim Cuyvers clearly proposes a different definition of the public space. Like Hertzberger, Cuyvers uses accessibility and appropriation to make a statement about the status of the space, but in contrast with Hertzberger, he looks at the space from the point of view of the *homeless* – those who cannot appropriate a space: 'Public Space is a platonic concept,' he argues, 'that is to say, there is no space which is completely, 100 per cent, public. So, a definition seems only possible by stating the opposite: public space is the opposite of private space. The definitive public space is a space where everyone

lish the school as a community, as though it were an encapsulated introversion of a Cycladic village, wherein each house and patio is visible from the next, as the community piles up about a harbour inlet or a steep mountain slope. The internal artificial site in this instance is a steeply raked wooden amphitheatre which is the ultimate spatial focus and symbolic place-form for the entire school; a stepped "space of public appearance" which is consummated by casual encounters, school assemblies and theatrical performances.' Kenneth Frampton, 'The Structural Regionalism of Herman Hertzberger', in: *Work, Labour and Architecture* (London, 2002), 292.

¹⁸
Adrian Wessel Reinink, in a text about Hertzberger's work, would point out Hertzberger's preoccupations with two concepts of child psychology: 'The "intermediate area" is the psychological area in which, from the earliest stages of a child's development process, an interaction takes place between a creative fantasy of the (as yet unknown) outside world and the test of the real world. In the relationship with the mother, who in the best-case scenario anticipates the child's wishes, this "intermediate area" is the area in which desires and aspirations overlap.'

83 OASE#72

SCHOLEGEBOUW

- 1 binnenklas (lagere school)
- 1' binnenklas (kleuter)
- 2 buitenklas
- 3 lerarenkamer
- 4 polyvalente zaal
- 5 speelplaats

OMGEVING

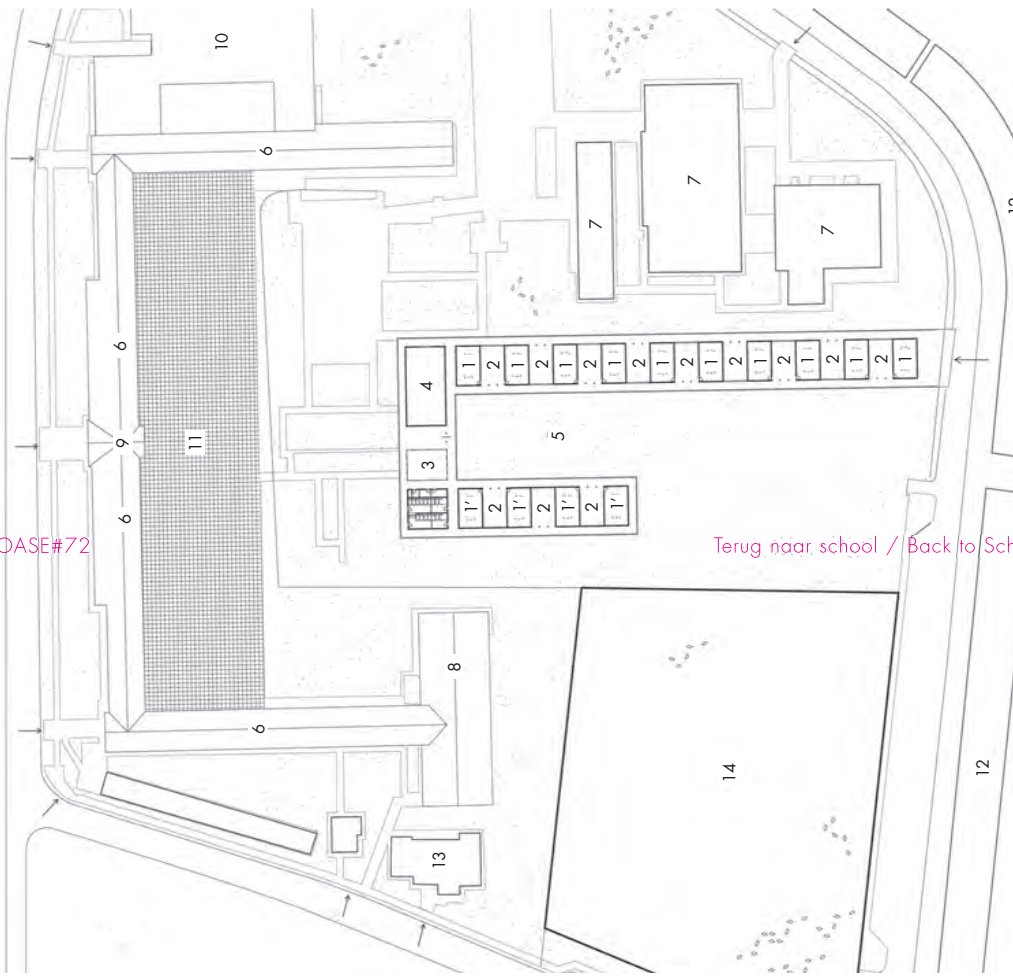
- 6 Koninklijk Atheneum
- 7 werkplaatsen technische school
- 8 sporthal
- 9 directie
- 10 eetzaal
- 11 speelplaats secundair onderwijs
- 12 woningen
- 13 Centrum Leerlingenbegeleiding
- 14 oorlogbegraafplaats

SCHOOL BUILDING

- 1 inside classroom (primary school)
- 1' inside classroom (kindergarten)
- 2 outside classroom,
- 3 staff room
- 4 multi-use hall
- 5 playground

SURROUNDINGS

- 6 Royal Atheneum
- 7 technical school workshops
- 8 sports hall
- 9 management
- 10 lunch room
- 11 secondary school playground
- 12 housing
- 13 Centre for Student Counseling
- 14 war cemetery

Terug naar school / Back to School

Amor Fall / Wim Cuyvers, Wedstrijdontwerp Basisschool voor het Gemeenschapsonderwijs / Competition design for a primary school for Community Education, leper, 2003, situatie-en plattegrond / situation and plan

een schokkende ervaring tot een gewoonte wordt gemaakt, dat is het wezen van het spelen. Want spel, en niets anders, is de vroedvrouw van alle gewoonte. Eten, slapen, aankleden of wassen moeten de beweeglijke dreumes op het ritme van de begeleidende versjes worden aangeleerd. De gewoonte begint haar bestaan als spel, en nog de allerstarste vormen van die gewoonten bevatten tot het laatst toe een restje spel.²¹ (Walter Benjamin)

Het kinderspel heeft hetzelfde statuut als de reis. Het kind begint te spelen op het ogenblik dat het de eigen wil en het eigen lichaam ontdekt en zo langzamerhand onafhankelijk wordt. We zouden de schoolsituatie met een spelsituatie kunnen vergelijken. Het is door dagelijkse herhaling en oefening dat we ons bepaalde gewoontes eigen maken. Betekent dit dat het schoolgebouw een speeltuig is? Of is het een speelveld? Op welke manier verhoudt het gebouw zich tot de gebruiken die in het gebouw plaatsvinden?

Vele pedagogen hebben over schoolse handelingen nagedacht. De methode van Maria Montessori is een specifieke uitwerking van deze reflectie over menselijke handelingen. En aangezien Hertzberger sterk door de Italiaanse reformpedagoge werd beïnvloed, staan we eerst even stil bij haar visie. Waar de traditionele pedagogiek uitging van het idee dat kinderen op school op een passieve manier leerstof dienen te verwerken, heeft Montessori de aandacht gevestigd op het kinderspel. Volgens de Italiaanse pedagoge zou kinderen perfect in staat zijn zichzelf op te voeden. Wanneer een kind blokken stapelt, zullen deze wellicht eerst verkeerd worden aangewend. Eerst is er chaos. De blokken liggen zonder samenhang, willekeurig over de vloer verspreid, en langzaam ontdekt het kind de orde (een toren), die het spel-materiaal voorschrijft.²² Het kind concentreert lichaam (coördinatie) en geest (aandacht), en na een aantal keer te oefenen wordt het kind zeer bedreven in

85 OASE#72

Terug naar school / Back to School

and slowly the child discovers the order (a tower) that the playing material prescribes.²² The child concentrates body (coordination) and mind (attention), and after practicing several times the child becomes quite adept at stacking. The tower becomes more and more orderly and the movements of the child more and more precise. A sort of bliss, peace and discipline comes over the child, as a result of the physical and mental victory over the material. The adult actually needs to do very little in this process. The teacher need only keep an eye on the child, present him with the right teaching material and create the conditions within which the child can act freely and concentrate on his play – the adapted learning environment.²³

The human being at play is equally crucial to Hertzberger's work. The architect understood that the building itself is not the action; it stimulates actions and relates to the body. Child-like colours and a playful formal idiom are no guarantee that children will play. The building is not the game, but rather a means to make the game possible. A football game, for instance, takes place thanks to a *plaything* – the ball – and a *playing field* – the lines and goalposts – but it is the actions – interpersonal relations, body techniques and clever strategies – that make it a game.

In the architecture of the Montessori School, Hertzberger includes several items of furniture that serve as just such an intermediary: sandboxes, the podium and the sunken sitting area. On the latter, Hertzberger says the following: 'The floor in the hall of the kindergarten section has a square which is filled with loose wood blocks. They can be taken out and placed around the square to form a self-contained seating arrangement. The blocks are constructed as low stools, which can easily be moved by the children all around the hall, or they can be piled up like a tower.'²⁴ The quotation makes clear that Hertzberger is strongly influenced by Montessori's pedagogy and simultane-

21

Walter Benjamin, 'Speelgoed en Spelen', in: idem, *Over kinderen, jeugd en opvoeding* (1969) (Amsterdam, 1977), p. 80.

22

Montessori vestigde aandacht op de zelfwerkzaamheid van het kind. Ze gaat er dus van uit dat er geen instructie van de leraar nodig is. De instructie wordt echter in het didactische materiaal gegeven. Bij het materiaal hoort een gebruiksaanwijzing. De indicatie van de leerkracht wordt als een index bij de didactische apparatuur gevoegd.

22

Montessori focused attention on the self-motivation of the child. She therefore concluded that no instruction from the teacher is needed, but that this instruction should be contained in the didactic material, which should include an instruction manual. The teacher's indications are added as an index to the didactic apparatus.

23

Maria Montessori, *De Methode der Wetenschappelijke Paedagogie* (Amsterdam, 1935), 44-55 and 119-124.

24

Hertzberger, *Lessons*, op. cit. (note 2), 154 – see also 153 and 155: several of the most important elements of the school are discussed on these three pages.

geeft zicht op een Engelse oorlogsbegraafplaats. Maar het gebouw van Cuyvers staat ook tussen de verschillende gebieden van het bestaande schoolcomplex opgesteld. Het gebouw begrenst een plein bij de sporthal, de speelplaats die de adolescenten van het atheneum toebehoort en een brede passage die van het atheneumgebouw naar de werkplaatsen voert. Via smalle spleten krijgen de kinderen zicht op de speelplaats van de groten. Als toeschouwers kunnen de kleine kinderen niet tussenkomen in de activiteiten van de grote kinderen. Ze worden door het gebouw gescheiden van de intriges die zich binnen het blikveld bevinden. Op deze manier krijgt het kleine kind misschien inzicht in een wereld die de zijne nog niet is, terwijl de jongeren – bij het horen van de spelende kinderen – op een analoge manier kunnen aanvoelen dat ze niet langer het onbevengene kleine kind van vroeger zijn, maar bijna volwassen, klaar om te gaan werken en een gezin te stichten.

In vele projecten haalt Cuyvers op deze manier de onderscheiden elementen van de school uit elkaar, om ze op een heel directe manier terug bij elkaar te voegen. De buiten- en de binnenklas, de straat en de speelplaats, de voorkant en de achterkant: al deze elementen met verschillende staturen worden koud naast elkaar geplaatst, zodat de spanningen en intermenselijke verhoudingen die in het schoolprogramma besloten liggen, met ongekende duidelijkheid te voorschijn komen.

Uit beide voorbeelden mag blijken dat Serres' devies om het land van herkomst ('les paysages juvéniles') te verlaten, op twee zeer verschillende manieren kan worden geïnterpreteerd. Hertzberger lijkt te verwachten dat het kind afstand doet van de moeder wanneer het kind zelfstandig handelt, wanneer hij woont. Doordat architecturale voorwerpen mogelijke gebruikswijzen in zich dragen, zouden kinderen zich spelenderwijs, via de beleving van deze voorwerpen, de vaardigheid van het wonen eigen maken. Voor Cuyvers

89 OASE#72

Terug naar school / Back to School

The Class in the School

Does coexistence mean submitting to authority or to the group? What is the role of the classroom? Is it the universe of the teacher? Or the territory of a group? And how does the class relate to the rest of the school?

Furthermore, the word 'edifice' relates directly to the verb 'to edify', which not only carries within itself the meaning 'to build' but also 'to educate', 'to strengthen' and 'to instruct' – connotations that allude directly to the public character of the public realm.³³ (Kenneth Frampton)

Cuyvers and Hertzberger seldom speak of the adults in the school, and when they do, they tend to ridicule teachers, mocking their apparent self-assurance.³⁴ Yet both have a specific vision of the role of adults in the school, and this is made concrete in the architecture of the classrooms.

Hertzberger makes no division between the classroom and the rest of the school. The plan of one type of classroom in the Montessori School in Delft consists of an L shape, so that the actual classroom space contains a smaller, lower-situated room (antechamber, studio, backstage) where a small group can separate from the larger class group. There is no longer one large space, but a series of smaller spaces. A third and fourth space are, strictly speaking, located outside the classroom; however, since there are no really defined boundaries, the edge of the classroom is also part of the classroom. It is a small portal with an alcove containing a cloakroom and a small terrace in the school garden that can be accessed from the classroom. The classroom therefore consists of a relatively large space (35 m² + 5 m²), an antechamber (12 m²) and a cloakroom in the hallway (4 m² + 4 m²). All together 60 m².³⁵ The class is no longer one room, but a series of spaces: a sequence of places

33

Kenneth Frampton, 'The Status of Man and the Status of his Objects' (2002), in: *Work, Labour and Architecture*, op. cit. (note 17), 26.

34

For instance, Cuyvers says in a project text, 'While working on schools I have been able to observe how they keep children busy putting on and taking off their coats, hats, how they leave children to freeze outside while they drink their coffee, how they don't listen to the children because they're not done gossiping.' Cuyvers, *Wim Cuyvers*, op. cit. (note 26), 43. Hertzberger, wording it differently, says more or less the same thing about the Montessori School: 'If there is a problem here, it's not with the children, but with the teachers, their inner sense of security, their self-control.' Herman Hertzberger, 'Montessori en Ruimte', *Montessori Mededelingen VII*, 2, December 1983, 48-49.

groep zich in de klas van de klasgroep kan afzonderen. Er is niet langer één grote ruimte, maar een reeks kleinere ruimtes. Een derde ruimte en vierde ruimte bevinden zich strikt genomen buiten de klas; maar omdat er geen echt scherpe grenzen zijn, maakt de rand van de klas evenveel deel uit van het klaslokaal. Het betreft een klein portaal met een nis die een garderobe bevat en een klein terras in de schooltuin dat vanuit de klas bereikbaar is. De klas bestaat dus uit een relatief grote ruimte ($35 \text{ m}^2 + 5 \text{ m}^2$), een voorkamer (12 m^2) en een garderobe op de gang ($4 \text{ m}^2 + 4 \text{ m}^2$). Samen eveneens 60 m^2 .³⁵ De klas is niet langer één lokaal, maar een aaneengeregen ruimte: een sequens van plekken die elkaar opvolgen, overlappen, en zelf in andere plekken (zoals de hal en de schooltuin) overgaan. Herman Hertzberger breekt de klas open, zoals Gerrit Rietveld eertijds de burgerwoning openbrak of een zware geassembleerde stoel tot lichte ruimtelijke structuur transformeerde.

Deze fragmentatie is voor Hertzberger niet enkel een avant-gardistisch vormexperiment, maar de directe vertaling van de montessoripedagogiek. In plaats dat een leerkracht vooraan zijn kennis declameert en hij actief de leiding neemt in het opvoedingsproces, en de kinderen luisteren, noteren en datgene oppikken wat ze van het betoog begrijpen, zouden kinderen volgens Montessori perfect in staat zijn zelf de verantwoordelijkheid van het leerproces in handen te nemen. De taak van de opvoeders – niet langer onderwijzers, maar begeleiders – is de kinderen hierin bij te staan, de kinderen in hun keuzes te richten. De onderwijzer observeert en heeft dus een passieve rol, terwijl het kind leert en de actieve rol van de vroegere onderwijzer opneemt. Montessori keerde een 'traditioneel' pedagogisch dispositief om en was zo een van de wegbereiders van de reformpedagogiek.³⁶

De ruimte van klaslokaal moet dit gewijzigde machtsdispositief ondervangen. In plaats dat de klasruimte zich naar het krijtbord richt en haar recht-

35

Volgend citaat bewijst dat Hertzberger deze techniek ook vandaag nog toegepast 'Ein Klasszimmer muss 60 m^2 gross sein, und die Lehrer haben dafür gekämpft, dass sie 60 m^2 bekommen. Wir wissen aber, dass nicht der gesamte Unterricht in den Klassenzimmer stattfindet. Was wirklich gebraucht wird, steht fest: Tafel, Tische etc. Die Kinder brauchen aber auch Orte, wo sie selbständig oder in Gruppen arbeiten können. Die sind im Raumprogramm nicht vorgesehen. Deshalb versuchen wir die 60 auf 57 m^2 einzudampfen und die Manager davon zu überzeugen, dass der dadurch entstehende Spielraum notwendig ist.' Herman Hertzberger, 'Spielraum ist sozialer Raum', *werk, bauen + wohnen* 93/60, nr.1/2, 2006.

36

Montessori, op. cit. (noot 23), p.44-55 en p.119-124.

91 OASE#72

Terug naar school / Back to School

proportioned like a classroom. The classrooms are systematically divided into enclosed inner classrooms and covered open-air outer classrooms. Every room in the school has exactly the same dimensions – $6 \times 10 \text{ m}$, which has been considered the optimal classroom size since the nineteenth century.³⁷ Cuyvers clearly differentiates the inside and the outside. There is no cloakroom, no vestibule, no corridor between the class and the outside space. This means that the class group coming together, daily activities such as taking off coats, as well as disciplinary tasks such as calling for silence before lessons begin – all activities that would normally take place outside the classroom – now take place within the rectangular space of the classroom.

Cuyvers's inner classrooms are organised as a spatial centre. The classroom is not a space that transitions into other spaces, but an autonomous entity: a room one enters and leaves through a single door. A skylight in the roof allows sunlight to enter the room directly. The four walls can be used for teaching purposes. The architect in fact calls the inner classroom a cross between the archetypal classroom (the civic chamber entirely geared to instruction) and the archetypal museum space (the civic chamber entirely geared to exhibit artworks). The inner classroom very clearly demarcates the territory of the class. In that sense, the shape of the classroom reinforces the authoritarian role of the teacher.

Perhaps more important than the inner classroom, however, is the hidden presence of the outer classroom and the division between the two rooms. The outer classrooms are situated outside, in the open air, and are strictly separated from the inner classrooms. During recesses they serve as covered playgrounds. They are large covered alcoves that either look out onto the landscape or onto the workshops. They also serve as a 'hall' when children are 'sent out into the hall' as punishment. In rainy weather they are the shelters

37

See Tjil Vanmeirhaeghe, 'Het schoolapparaat, een kleine geschiedenis van het Belgische schooltraktat' in: Bart Verschaffel and Maarten Van Den Driessche (eds.) *School als ontwerpprobleem. Schoolarchitectuur in Vlaanderen 1995-2005* (Ghent, 2006), 62-95.

noemt de binnenklas dan ook een kruising tussen de archetypische klas (de burgerkamer volledig op instructie gericht) en de archetypische museumzaal (de burgerkamer volledig ten dienste van de expositie van kunstwerken). De binnenklas markeert zeer duidelijk het territorium van de klas. In die zin zet de vorm van het klaslokaal de gezagsdragende rol van de leerkracht kracht bij.

Maar wellicht belangrijker dan de binnenklas is de verborgen aanwezigheid van de buitenklassen en het onderscheid dat tussen beide lokalen bestaat. De buitenklassen bevinden zich buiten, in de openlucht, en zijn strikt gescheiden van de binnenklas. Tijdens de speeltijd fungeren ze als overdekte speelplaats. Het zijn grote overdekte nissen die alternerend uitkijken over het landschap en de werkplaatsen. Ze functioneren eveneens als 'gang' wanneer gestrafte kinderen 'op de gang gezet worden'. Bij regenweer zijn ze het afdak van de niet-overdekte speelplaats. Maar er is geen standaardgebruik van de plek voorgeschreven. De buitenklassen behoren niemand toe en kunnen voor zeer verschillende – ook oneigenlijke – activiteiten toegeëigend worden.³⁹ In het ontwerp krijgt de 'oneigenlijke' ruimte in de school exact evenveel belang als de klasruimte: de ruimte waar het schoolgebeuren zich eigenlijk voltrekt.

Hertzberger maakt geen onderscheid tussen de klasruimte en de ruimte van de school. In de hal, op de gang voorziet Hertzberger individuele werkplekken en boekenrekken, zodat de nieuwsgierigheid van de kinderen op elk moment kan worden gewekt. Maar de school is evenmin een lege ruimte waar een aantal werkposten staan opgesteld. De verschillende elementen van de school zijn duidelijk gearticuleerd, en er wordt door de architectuur een bepaald gebruik voorgeschreven. In de garderobe worden jassen en boterhamdozen achtergelaten. In de voorkamer van de klas bij de lavabo

93 OASE#72

Terug naar school / Back to School

School Architecture as Guide?

*One never pays off this debt to childhood. In order to resist, and, perhaps, in order not to be unjust, one must simply remember it. It is the task of writing, thought, literature, the arts, to dare bear witness to it.*⁴¹ (Jean-François Lyotard)

In the first Serres quotation there was – in addition to the child and the mother – a reference to a third person, one not mentioned in the text fragments from the two architects: the guide that leads the children on their journey. 'Led by a guide, education pushes one toward the outside world.'⁴² The character of the guide – *le tiers*, or third (person)⁴³ – is a crucial figure in Serres's work. He is the messenger (Hermes), but also the medium through which messages circulate. The third person takes over some of the parents' tasks. He cares for the children, has charge of them and therefore can exercise power (authority). But the guide is also the one who brings the children into contact with the outside world and counsels them. In contrast with the parents, this intermediary has no interest in holding on to the children.

As a rule, the child always learns *from someone* who transmits his knowledge. The master who shares his knowledge and skills with his disciples through transmission. The educator who teaches a teaching package. Even in the book appropriated for self-study, a particular form of knowledge is transmitted from one person (the writer) to another (the reader). Something analogous occurs in architectural design. We might say that a meaningful school building – like a clear idea, a powerful book or an inspired teacher – leads children on their journey toward the outside world. Perhaps this is what makes the school programme special. Not because the school building is expected to provide child-friendly architecture, much less because the programme makes

39

De buitenklassen hebben de topologie van achterkantplekken – de plekken langs de snelweg waar biseksuele mannen zich ontmoeten – die Cuyvers met zijn studenten in kaart en met de fotograaf Marc de Blicq in beeld heeft gebracht. Zie Wim Cuyvers en Marc De Blicq, op. cit. (noot 6); zie ook: <http://www.b-site.be> (geraadpleegd op 1 oktober 2006).

40

Hertzberger, op. cit. (noot 34). In figuur 4 worden de verschillende zones in het lokaal aangeduid en benoemd. Specifieke zones die soms op een kleine meter van elkaar liggen, worden met specifieke handelingen vereenzelvigd: 'heen en weer geloop', 'rust', 'zitten en opstaan'.

41

Jean-François Lyotard, 'Avant-propos: de l'humain', in: Idem, *L'Inhumain: Causeries sur le temps* (Paris, 1988), 15.

42

Serres, *Le Tiers-Instruit*, op. cit. (note 1), 28.

43

The 'third' takes on many guises in the book: it is at times the pedagogue, at times the journey itself, at another time the duration of learning, and in yet another instance the 'third' effectively takes on a spatial meaning. It becomes the horizon, the window, the threshold, the in-between space, and so forth... 'No, the game of pedagogy is not played with two players, traveller and destination, but with three. The third place intervenes, there, as the threshold of passage. And neither the pupil nor the initiator knows the location or the use of this door.' Serres, *Le Tiers-Instruit*, op. cit. (note 1), 29.

97 OASE#72

Terug naar school / Back to School

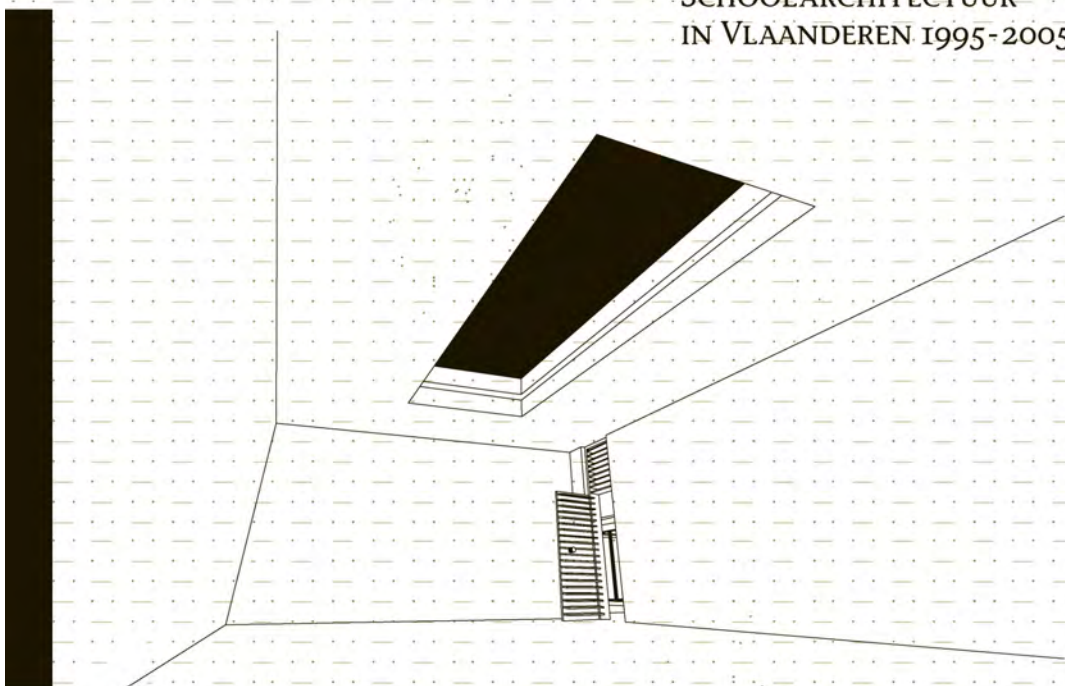
Spelende kinderen/playing children, Montessorischool, Delft

5.

M. Van Den Driessche, B. Verschaffel (2006) 'De school: optimale leeromgeving of betere wereld?' in: *De school als ontwerp opgave. Schoolarchitectuur in Vlaanderen 1995-2005*. Brussel - Gent: Team Vlaams Bouwmeester - A&Sbooks, pp.105-118

De school als ontwerp opgave

SCHOOLARCHITECTUUR
IN VLAANDEREN 1995-2005

Guy Châtel
Maarten Van Den Driessche
Christophe Van Gerrewey
Tijl Vanmeirhaeghe
Bart Verschaffel

'De school als ontwerpogave' was een collectief project van een aantal leden van de vakgroep Architectuur en Stedenbouw; op basis van het werk dat ik tot dan toe voor mijn doctoraat had verricht. Ikzelf startte dit project op door een kleine subsidie aan te vragen bij de Commissie Architectuur & Vormgeving, waarmee Christophe Van Gerrewey en ikzelf het archiefonderzoek konden aanvragen. Het werk werd opgepikt door de Vlaams Bouwmeester Marcel Smets en door hun steun konden we het onderzoeksrapport tot dit boek omvormen. Ik leverde verschillende bijdrages tot het boek zoals de projectsectie, ik gaf de andere auteurs van materiaal uit mijn doctorale studie. Ik coördineerde het proces van conceptvorming tot vormgeving. Onderhavige tekst is uit midden van het boek en vormt de onderbouw van het gehanteerde analytisch apparaat.

3. De school: optimale leeromgeving of betere wereld?

IDEAALTYPISCHE LOGICA VERSUS HISTORISCHE COMPLEXITEIT

106 (-107)

Wat is een school? We bepalen twee conceptueel te onderscheiden ideaaltypes die antwoorden op deze vraag. Met behulp hiervan kunnen we de complexe geschiedenis van het schoolgebouw ordenen, en bestaande schoolgebouwen in Vlaanderen lezen. Deze ideaaltypes fungeren hierbij in de zin zoals de wetenschaps-theoreticus en socioloog Max Weber het geformuleerd heeft: het zijn abstracte constructies die uitzonderlijk of nooit zuiver voorkomen, maar die een handelingslogica formuleren. Met behulp hiervan kunnen bestaande, gegeven situaties en feiten gestructureerd en benoemd worden, net zoals men kan uitleggen wat voetbal en handbal zijn en hoe die spelen van elkaar verschillen, zonder dat men daarmee een werkelijk gespeelde match beschrijft. De beide ideaaltypes van scholen zijn verbonden met architecturale types. Elke architecturale typologie heeft sowieso een ideaaltypisch karakter. Ze beschrijft niet hoe in werkelijkheid gebouwd wordt, maar biedt een model aan met behulp waarvan men de complexe, altijd onzuivere empirische realiteit kan vergelijken en verhelderen.

DE SCHOOL ALS OPTIMALE LEEROMGEVING

In de vorige hoofdstukken is uiteengezet hoe het officiële architectuurdiscours, en de normen en procedures die de scholenbouw bepalen, de school benaderen als een functioneel gebouw. De school beoogt het aanleren en verwerven van kennis, bekwaamheden en attitudes die kinderen en jongeren nodig hebben om later zelfstandig deel te nemen aan het maatschappelijk leven. Het schoolgebouw is slechts een van de

hulpmiddelen die gebruikt worden om de doelstellingen van de school te realiseren. Het traditionele schoolsysteem gaat uit van drie vooronderstellingen. Vooreerst dat wat geleerd moet worden een 'leerstof' is, die men kan opdelen en ordenen in jaarpakketten. Vervolgens dat dit leerproces in jaargroepen dient te gebeuren. En tenslotte dat het leren gebeurt door overdracht van één leraar aan een groep van leerlingen. Deze drie vooronderstellingen bepalen samen de vaste ruimtelijke basisvorm van het schoolgebouw: de klas. De school is en blijft, zoals Tijn Vanmeirhaeghe benadrukt, een schakeling van klassen. Deze architecturale basiseenheid van de school is tegelijk een organisatieprincipe. Een klas is tegelijk een jaargroep van 'gelijken' ('de leerlingen van 4A'), een geheel van leerstof ('meester X doet het eerste studiejaar, leerling X dubbelt het zesde studiejaar'), een fase in een leer- en groeiproces ('de leerlingen van het laatste jaar', 'deze leerling is nog niet rijp voor...'), een relatie tussen leraars en leerlingen ('leraar X is de titularis van 4A'), en een specifieke plaats. Van de klas en van het schoolgebouw als geheel wordt verwacht dat ze de omstandigheden scheppen om dit klassikale leren via overdracht optimaal te laten verlopen. In het vorige hoofdstuk is gedetailleerd beschreven hoe de traditionele school en klas ingericht worden om de aandacht te richten en controleren: de kleur van de wanden, de didactische wandversiering, de ramen die op ooghoogte van de zittende leerling ondoorzichtig zijn gemaakt, de rechte rijen van de banken of tafels, de trede die overzicht geeft, de verluchting...

De school is gemaakt van klassen. Het schoolcomplex wordt voor het overige bepaald door ruimtes die zich door hun specifieke uitrusting en leerdoel weliswaar onderscheiden, maar verder geheel in de klassikale logica passen, zoals een fysicaklas of een turnzaal. Dan zijn er nog twee bijkomende functies die in de

meeste scholen ten dele of geheel overlappen. De eerste betreft het onderbreken van het leren voor een korte ontspanning of het middagmaal: deze onderbreking gaat gepaard met een collectieve verplaatsing naar buiten, voor frisse lucht en beweging. Op het gebied van ruimtelijke organisatie vraagt dit een propere buitenruimte, dicht bij de klassen en goed bereikbaar, groot genoeg om alle leerlingen tegelijk te ontvangen. De tweede functie is die van 'wachtkamer'. Het collectief en uniform karakter van het schoolregime houdt immers in dat het leren op een precies moment begint, gelijktijdig voor iedereen onderbroken wordt, en op een vastgesteld tijdstip stopt. Voor de school begint en tijdens de onderbrekingen zijn er dus ruime wachzones nodig om groepen te vormen en de circulatie collectief te laten verlopen. Vandaar het systeem van 'sluizen' dat nagenoeg de hele schoolbevolking tegelijk moeten kunnen bevatten (cf. de *préau*), en het systeem van brede trappen en gangen dat naar de klassen voert. In de meeste schoolcomplexen overlappen deze twee functies ruimtelijk: dezelfde ruimtes dienen tezelfdertijd als ontspanningsplaats en sluis tussen de poort en de klassen. Een school kan bovenop deze twee functies die tot het schoolregime als dusdanig behoren, het dienstenpakket verder uitbreiden met een refter of een andersfunctionele ruimte zoals een theaterzaal of bibliotheek. Deze ruimtes behoren echter strikt genomen niet tot de schoolarchitectuur, en ze worden in de traditionele architectuurtraktaten slechts zijdelings behandeld. De architect moet hier steunen op gespecialiseerde modellenboeken die aangeven hoe een eetzaal of een theater gebouwd kan worden. De pedagogische systemen verschillen van elkaar in hun ideologische keuzes, in de manier waarop ze per studierichting de leerinhoud concretiseren, in de graad van uniformiteit die via het curriculum aan de leerlingen wordt opgelegd, in

de wijze waarop leraar en leerlingen met elkaar omgaan, en zo verder. De opvattingen over wat men moet leren en hoe het leren bevorderd kan worden zijn zeker, zoals de boeken van Narjoux en Van Bogaert aantonen, flink geëvolueerd met de tijd. Algemeen is er de tendens om het leren open te stellen voor de wereld, om het buiten meer binnen te laten, en belang te hechten aan ervaringsonderwijs. Vanaf de jaren zeventig groeit de vraag om het leren te individualiseren door het programma en het leerproces meer aan te passen aan de interesse en de mogelijkheden van de leerling. Meer recent verwacht men dat de school naast de cognitieve en artistieke ook de sociale en emotionele vaardigheden ontwikkelt. In het licht van deze veranderingen en nieuwe verwachtingen is het klassikale onderwijs zijn vanzelfsprekendheid kwijt geraakt. De schoolarchitectuur heeft nieuwe vormen gezocht. Een en ander is gepaard gegaan met de aanpassingen aan de traditionele typologie die Van Bogaert bepleit, met het ontwikkelen van verschillende alternatieve schooltypes zoals openluchtscholen of paviljoenbouw, enzovoort. Sommige pedagogische systemen zijn ver gegaan in het ontwikkelen van een eigen schooltype. De allernieuwste ontwikkeling in Nederland, het zogenaamde 'studiehuis', gaat zeer bewust in tegen de klas als basisprincipe. Opmerkelijk is echter, zoals Tijn Vanmeirhaeghe beklemtoont, dat de 'nieuwe school' van Van Bogaert terugvalt op oude schema's. Opmerkelijk is eveneens dat de meer recente alternatieve benaderingen blijven vasthouden aan een functionalistische architectuuropvatting, en menen dat architectuur belangrijk is omdat ze rechtstreeks en eenduidig een specifieke pedagogische aanpak realiseert of mogelijk maakt. Men zou misschien verwachten dat, overeenkomstig de aandacht die de school nu moet opbrengen voor dimensies naast of boven het cognitieve,

de school gepaste aandacht schenkt aan die betekenislagen die ook in de architectuur aan de orde zijn. Maar deze niet-cognitieve dimensies worden geherformuleerd als 'vaardigheden' die men individueel moet verwerven en oefenen, of als 'emotionele intelligentie' die men moet ontwikkelen, met eigen leerdoelen en toetsprocedures. Alle betekenis- en belevingslagen worden zo, samen met de architectuur, geïnstrumentaliseerd.

DE SCHOOL ALS IDEALE WERELD

110 (-III)

De opvatting van de school als functioneel gebouw of optimale leeromgeving is reducerend. Ze gaat voorbij aan belangrijke betekenislagen van het schoolgebouw. Dit heeft zeker mede te maken met de historische en maatschappelijke omstandigheden waarin deze traditionele visie is geformuleerd. De traktatentraditie was van bij *Les Ecoles Publiques* een officieel discours dat dicht bij en ten dienste van het beleid ontwikkeld werd. In België fundeert deze visie *de facto* de opvatting van het staatsonderwijs, en gaat ze in tegen een traditioneel schoolmodel dat vooral in het concurrerende 'vrij (en religieus geïnspireerde) onderwijs' gebruikt werd.

In vele culturen bestaat de praktijk waarbij mensen die hun leven in het teken stellen van kennis en wijsheid zich afzonderen en gaan samenleven in een afgescheiden, zelfstandige wereld. Hun levenswijze stelt de studie centraal, niet met het doel om later de opgedane kennis te gebruiken, maar om zich levenslang te wijden aan de studie. Dikwijls gebeurt dit in groep: men vormt een goed geregelde, ideale gemeenschap verenigd door het ideaal van een leven voor kennis en wijsheid. Dit alles eist dat men

zich afzondert en van de gewone wereld losmaakt. Dergelijke leefgemeenschappen zijn 'scholen'. In de Westerse geschiedenis bestaan ze van de academies van Plato en Aristoteles in het Oude Griekenland, en de beschouwende kloostergemeenschappen van de Middeleeuwen en de moderne tijd, tot de 'Colleges' aan de Engelse universiteiten. Een hele reeks negentiende- en twintigste-eeuwse utopische communes variëren op hetzelfde model. Deze scholen zijn eerst en vooral gemeenschappen van volwassenen. De school is geen kinderwereld maar een gemeenschap van geïnitieerden. Ze voorziet bijgevolg steeds in initiatie van nieuwelingen of novicen. De leerlingen worden in de ideale levensvorm ingeleid om uiteindelijk zelf als leraar het ideale leven voor te leven en door te geven. De meest verspreide en bekende variant van dit model in het Westen is vanzelfsprekend de kloostergemeenschap. Maar het model bestaat in veel verschillende religies en wijsheidstradities, ook in volstrekt profane vorm.

In de Westerse architectuurtraditie heeft het schoolmodel van de leefgemeenschap geleid tot een bijzonder invloedrijk bouwtype dat dit ideale (samen)leven een plaats geeft. Dit bouwtype is het klooster. Het klooster is in essentie een omschreven en afgescheiden gebied of een *claustrum*. Een klooster heeft een muur en een poort. Binnen de muur heerst een regime. De poort is het begin van een soort leven dat zich binnen afspeelt. Binnengaan is intreden. Het gebied binnen de muur is op zichzelf betrokken en losgemaakt van buiten. Het is meer dan een huis of een woning: het is een wereld. Dit houdt in dat alle activiteiten van het leven er een plaats vinden, en de gemeenschap er quasi autarkisch kan samenleven. Het gesloten en complete karakter van deze wereld en de keuze voor het goed geregelde samenleven heeft belangrijke consequenties voor de manier waarop het

klooster ruimtelijk georganiseerd wordt. Vooreerst dient voor alle activiteiten, tegelijk vaste onderdelen van de dag, een eigen ruimte te worden voorzien. De ruimtelijke organisatie is afgestemd op de dagorde en het stroomschema van bezigheden. Verder houdt het collectieve karakter van dit ideale leven in dat alle leden van de gemeenschap op hetzelfde moment dezelfde activiteit verrichten: samen eten, samen werken, samen bidden. Alle ruimtes, zelfs de circulatieruimtes (gangen en dergelijke), zijn collectieve ruimtes gedimensioneerd op maat van de gemeenschap.

112 (-113)

Deze school realiseert naast en tegen de wereld buiten een ideale gemeenschap. Van wie intreedt in deze gerealiseerde utopie, kan men verwachten dat hij daar ook blijft. Er is immers geen reden om terug te verlangen naar de onvolmaakte, ongeregelde wereld buiten. Men kan echter beseffen dat een inwijding en/of een tijdelijke participatie aan dit ideaal samenleven, ook wanneer men vervolgens uit de school en terug in de grote Wereld stapt, vormend is. Er zijn dan ook religieuze (en profane) gemeenschappen gesticht die van dit kloostermodel een pedagogische variant hebben gemaakt. Het gaat voornamelijk om religieuze ordes of congregaties die scholen of colleges stichten geheel gericht op opvoeding en onderwijs. Het is evenwel belangrijk te zien dat bij deze verschuiving de basisvisie fundamenteel dezelfde blijft. Deze school beoogt niet het aanleren van kennis en vaardigheden om later te gebruiken als goed en nuttig burger in de samenleving. De school wordt niet beschouwd als een optimale leeromgeving, ze is geen voorbereiding voor later, en de opvoeding gaat niet over de ontplooiing van het kind. Het opvoedingsproject vormt het kind naar een gegeven ideale levensvorm door het tijdelijk inwonen in een goed geregelde wereld waar die levensvorm wordt voorgeleefd, afgezonderd

van de wereld thuis en de Grote Wereld 'buiten'. Het normale schoolregime in dit schoolmodel is dus het internaat. De leerlingen nemen bij het verlaten van de school niet alleen hun vorming mee, maar ook de levenslange solidariteit met alle oud-leerlingen die dezelfde vorming hebben gekregen.

Zoals de leden van de religieuze referentiegemeenschap leiden ook de leerlingen in de school een uniform en collectief leven. In werkelijkheid is de motivering voor dit regime allicht overstemd geweest door het verlangen naar controle, is het dikwijls omgezet in excessieve discipline, en werd het door vele leerlingen als bijzonder verdrukkend ervaren. De herinneringen aan de reële werking van dit traditionele schoolsysteem zijn bijna steeds ambivalent en dikwijls zeer bitter. Toch wordt de uniformiteit binnen dit schoolmodel principieel niet gemotiveerd door het verlangen naar controle, maar door het geloof in de gedeelde ideale levensvorm. Immers, niet de afkomst en de individualiteit van de leerlingen, of alle mogelijke onderlinge verschillen die ze van buiten meebrengen, zijn van belang. Wat telt, is het ideaal waardoor de leerlingen gevormd worden en dat voor iedereen gelijk is. Deze uniformiteit bepaalt samen met het principe van gemeenschappelijkheid het schoolregime. Het houdt in dat men alle activiteiten – studeren, eten, spelen, praten, slapen, wassen of sporten gezamenlijk in een vaste opeenvolging en in dezelfde ruimte verricht. Deze schooltypologie varieert daarmee op de klassieke kloosterarchitectuur. Ze deelt met de kloosterarchitectuur het complete en besloten karakter van de schoolsite, die functioneert en beleefd wordt als een wereld. Alle ruimtes zijn collectief, tot en met de circulatieruimtes: ze zijn er op gericht alle leerlingen tegelijk te ontvangen, terwijl de ruimtes voorzien voor andere activiteiten op die momenten in principe leeg en verlaten zijn. Deze scholen verschillen echter

van de volwassen kennis- of kloostergemeenschappen door de omkering van de verhouding tussen het aantal novicen en geïnitieerden, en door het voorwaardelijke engagement van de leerlingen. Deze willen immers wel inwonen maar niet intreden: ze zijn weliswaar intern, maar zijn dit enkel om later gevormd de school te verlaten. Of ze zijn maar halfintern (d.w.z. ze verlaten de school na de avondstudie en wonen dus niet echt in de school) en zelfs extern (d.w.z. ze komen enkel de lessen volgen en eten zelfs niet op school). Dit alles zorgt er voor dat er binnen deze scholen ook ruimtelijk en qua regime een strikte scheiding loopt tussen de leerlingen (of lekenleerkrachten) en de ideale gemeenschap die de school werkelijk bewoont. De noodzakelijke voorwaarde voor de werking van dit model is immers dat een ideale volwassenengemeenschap – hoe klein ook – in de school woont, en dat ook de leerlingen op de school wonen d.w.z. er een vaste plaats hebben: een plaats in de klas, de studiezaal, de refter of de slaapzaal.

Zeer veel schoolsites in Vlaanderen hebben een negentiende-eeuwse of vroeg-twintigste-eeuwse gebouwenkern die teruggaat op een variant van het (pedagogische) 'kloostermodel'. Deze schoolsites hebben alle een ingewikkelde bouwgeschiedenis gekend, en de meeste zijn uitgebreid of ingevuld met nieuwe gebouwen, meestal functionele klassenblokken. De oorspronkelijke afzondering is veelal opengebrouwen en de aansluiting op de omgeving – de toegang of de poort – gereorganiseerd en losgemaakt van de woonkwartieren. Toch werkt de oude ruimtelijke organisatie nog door. Dikwijls lijken het behoud en de ruimtelijke continuïteit van de oude gebouwenkern zelfs te volstaan om de identiteit en reputatie van de school te dragen. Toch ondergaan deze scholen grondige transformaties en het oude schoolmodel glijdt zeker weg. De

structurele voorwaarde om dit model in stand te houden is immers de reële aanwezigheid van een ideale gemeenschap, zelfs wanneer die nog slechts marginaal in het onderwijs is ingeschakeld. Het is echter zo dat deze woonkwartieren leeg komen te staan, de oude gebouwenkern een nieuwe bestemming krijgt, en het lerarenkwartier krimpt tot een leraarskamer. Tegelijk wordt aan de tweede voorwaarde voor de realisatie van dit model – het inwonen van de leerlingen – nog zelden voldaan. De internaten zijn nagenoeg verdwenen, en de overblijvende internaten worden geleid door professionelen die niet aan een volwassen ideale levensvorm participeren. Bovendien wordt de gedachte dat men een ideale levensvorm kan institutionaliseren, of een schoolgemeenschap met collectief regime zou kunnen baseren op de geldigheid van één welbepaalde levensvorm, vandaag zeer betwist. De individualisering zet zich ook door in de opvoeding en het onderwijs. Het model van de school-als-wereld verdwijnt. Dus: de school als optimale leeromgeving?

DE SCHOOL ALS 'BETERE WERELD'?

Vandaag ontbreekt het maatschappelijke of sociale draagvlak voor een schoolmodel gedragen door één welbepaalde, ideale levensvorm. De scholen die geheel volgens dit model kunnen en willen werken zijn uitzonderingen. Belangrijke uitgangspunten of vooronderstellingen van de hedendaagse pedagogiek, zoals de gedachte dat kinderen en jongeren zich moeten ontplooiën, eigen mogelijkheden ontdekken en realiseren, en daarbij niet gestuurd maar begeleid moeten worden, gaan in tegen het principe van vorming dat traditioneel verbonden is met dit schoolmodel. Toch blijven, merkwaardig genoeg, zowel in de manier waarop

leerlingen de school beleven en zich nadien herinneren, als in de maatschappelijke verwachtingen ten opzichte van die school, enkele basistrekken van dit traditionele model bestaan. En dit niet enkel door de traagheid waarmee betekenissen verslijten. Kinderen en jongeren gaan niet naar school zoals een bediende naar het kantoor of een arbeider naar de fabriek, en ze gaan niet naar school zoals ze naar het zwembad gaan. De opvatting van de school als een gespecialiseerde en optimaal afgestelde, functionele ruimte is reducerend: de school wordt beleefd en herinnerd als een wereld. De vraag is echter hoe hiermee om te gaan wanneer het regime dat traditioneel de school als een wereld organiseerde haar geldigheid kwijt is. Kunnen hiervoor nieuwe vormen ontwikkeld worden?

116 (-117)

IN DIT BOEK GAAN WE DIT NA OP TWEE MANIEREN We vervangen het ontbrekende architecturale discours over het model van de school als ideale wereld door een 'topologie' gedistilleerd uit literaire beschrijvingen en herinneringen. Vele auteurs hebben over de jeugdijaren en de schooltijd geschreven, en daarbij de belevingslagen in de ruimte van de schoolarchitectuur aangegeven. We hebben getracht een aantal basiselementen van die imaginaire wereld te detecteren, om zo een leesrooster op te stellen waarmee schoolcomplexen en architectuurontwerpen geïnterpreteerd kunnen worden. De school is: de muur, de poort, de koer, de klas, de plaats, de zaal...

Het besef dat de school altijd meer is dan infrastructuur, dat ze een wereld is die bewoond wordt, spreekt ook uit de ontwerpvoorstellen en de realisaties die hierna besproken worden. Het blijkt dat in de regel niet de bouwopdrachten of de officiële subsidieprocedures en voorschriften hierop aansturen, maar

dat de architecten deze dimensie dikwijls zelf in hun projecten moeten binnensmokkelen!

De school is en blijft vooralsnog een afzonderlijke wereld, geprangd tussen de onvoorwaardelijke verbondenheid en zorg van de kleine wereld thuis, en de koude socialiteit van de grote wereld der volwassenen. Het is een apart rechtsgebied, met interne reglementen en afspraken. Wat lukt of fout loopt, heeft eerst en vooral consequenties binnen de school en is een zaak van de schoolgemeenschap. Dat geeft de leerling een verantwoordelijkheid die los staat van de wereld 'buiten': handgemeen en vandalisme op school zijn niet meteen een zaak voor de politie of vrederechter maar een interne, pedagogische kwestie. Een cruciale indicator dat de school een andere, aparte wereld blijft, is het feit dat de interne verhoudingen er niet door een contract geregeld worden: de school is principieel een wereld zonder geld. Van die schoolwereld wordt nog steeds algemeen verwacht dat de verhoudingen tussen de bewoners – leerlingen onderling, leerlingen en leraars, onderwijzend personeel en technisch personeel onderling – beter en in zekere zin ideaal zijn, zodat de leerling ervaart dat een vorm van goed gelukt samenleven daadwerkelijk mogelijk is. Deze ervaring zou vormend moeten zijn, d.w.z. de gewoonte en het vertrouwen scheppen om die ervaring mee te nemen naar de Grote Wereld later. De minimale voorwaarden om de school op deze manier als een aparte wereld te ervaren zijn echter dat de school afgescheiden is en zelfstandig bestaat, en in een bepaalde zin compleet is: het gaat er niet enkel om zakelijk samenwerken maar ook om samenleven op een manier die de persoon engageert. De vraag stelt zich hoe dit vandaag mogelijk is.

Allerhande maatschappelijke ontwikkelingen gaan in tegen het gesloten en afgescheiden karakter van de school. Van de

De manier waarop de volwassenen hier een levensvorm en een gemeenschappelijkheid voorleven is cruciaal. In het nadenken over de school en het architectuurontwerp krijgt dit echter zelden aandacht. Parallel hiermee stelt zich de vraag hoe een leerling of groep leerlingen de school kan bewonen, op welke manier zij zich er een plaats kunnen toe-eigenen. Niet enkel in de klas, maar in de school als gebied. Dit betreft de vormen waaronder leerlingen kunnen samenscholen op plaatsen binnen en buiten het schoolterrein. Ook stelt zich de vraag welke vormen en beelden van gemeenschappelijkheid mogelijk zijn en zich aanwezig kunnen stellen, en bijvoorbeeld of bijvoorbeeld binnen de school grote ruimtes worden vrijgehouden om de schoolgemeenschap te theataliseren. Kan een eigen schoolradio de interne betrokkenheid via de virtuele ruimte dragen? Is de publieke binnenruimte van de school eerder zoals een plein, of zoals een straat? Kunnen er vormen van collectiviteit worden ontwikkeld die niet steunen op uniformiteit?

COLOFON: De school als ontwerpogave. Schoolarchitectuur in Vlaanderen 1995-2005

A&S/books

De Vlaamse Overheid / Team Vlaams Bouwmeester

2006

REDACTIE: Maarten Van Den Driessche & Bart Verschaffel

BIJDRAGEN VAN: Guy Châtel, Maarten Van Den Driessche, Christophe Van Gerrewey,

Tijl Vanmeirhaeghe, Bart Verschaffel

GRAFIEK: Bruno Vermeersch, Wouter Willems

FOTOGRAFIE: Jan Kempnaers

LAY-OUT: Polarisnation, Nick Lambrecht

DRUK: Drukkerij Sintjoris, Lostraat 4 9850 Merendree.

OPLAGE: 1.400

© A&S/books & de auteurs

© foto's pp 047-060 & 341-352 Jan Kempnaers, Fotografieopdracht Vlaams Bouwmeester

© foto's pp 087-095 Vakgroepbibliotheek Architectuur & Stedenbouw Ugent

© documentatie projecten bij de architecten, © foto p 203 Paul Casaer

© Coverbeeld: Amor Fati

ISBN: 9076714312

EAN: 9789076714318

WETTELIJK DEPOT: D/2006/8734/6

Er is geen moeite gespaard om de auteursrechten van het fotomateriaal te traceren, wanneer u echter denkt rechthebbende te zijn, gelieve de uitgeverij te contacteren: A&S Books, J. Plateaustraat 22, 9000 Gent, België.

Niets in deze uitgave mag door middel van elektronische of andere middelen, met inbegrip van automatische informatiesystemen, gereproduceerd en/of openbaar gemaakt worden zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form or by any electronic or mechanical means, including information storage or retrieval devices or systems, without prior permission from the publisher.